

NOVA POSONIENSIA VI.

NOVA POSONIENSIA VI.

A pozsonyi magyar tanszék évkönyve
Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry FiF UK

Szenczi Molnár Albert Egyesület
2016

Szerkesztette:

Misad Katalin és Csehy Zoltán

Redigovoli:

Katalin Misad a Zoltán Csehy

Lektorálta:

Németh Zoltán (Konstantin Filozófus Egyetem, Nyitra)

Simon Szabolcs (Selye János Egyetem, Komárom)

Recenzenti:

Zoltán Németh (UKF, FSS, Nitra)

Szabolcs Simon (Univerzita J. Selyeho, Komárno)

Kiadja a Szenczi Molnár Albert Egyesület.

A megjelenést a Bethlen Gábor Alap támogatta.

Vydáva Združenie A. Molnára Szenciho.

Vychádza s podporou Fondu Gábora Bethlena.

Yearbook of Hungarian Studies (Department of Hungarian Language and Literature, Comenius University, Faculty of Arts, Bratislava)

Kiadta a Szenczi Molnár Albert Egyesület, Pozsony, 2016. Első kiadás. Oldalszám 210. Grafikai elrendezés és nyomdai előkészítés Csető Péter. Nyomta a Rubicon-print Kft., Somorja.

Vydal Združenie A. Molnára Szenciho, Bratislava 2016. Prvé vydanie. Počet strán 210. Grafická úprava a príprava do tlače Péter Csető. Vytlačil Rubicon-print, s.r.o., Šamorín.

© Authors, 2016

ISBN 978-80-971983-2-9

Lectori salutem!

Immár hatodik alkalommal jelenik meg a pozsonyi magyar tanszék évkönyve. Külön örömmünkre szolgál, hogy a gyűjtemény címéhez méltón ismét pozsonyi újdonságokról, hírekről tudósíthatunk. Az évkönyv elsődleges célja nem változott: továbbra is igyekszik dokumentálni a tanszéken zajló tudományos, művészeti és pedagógiai tevékenységet, hogy felmutassa annak legjobb eredményeit.

Helyzetünkből adódóan kiemelt figyelemmel kísérjük és támogatjuk a szlovákiai magyarság sorsával kapcsolatos kutatásokat, a szlovák–magyar kapcsolatok és kölcsönhatások vizsgálatát, de mindezt az egyetemes tudomány hitével, szakmai szigorával és gazdag eszköztárával tesszük. Tanszékünk négy oktatási programja (magyar szakos tanárképzés, tolmácsolás, finn nyelvi és irodalmi képzés, szerkesztői és kiadói munkálatok) a tudományterületek széles skáláját vonultatja fel, s épp ez a sokszínűség hat ösztönzőleg arra a csapatmunkára, melynek eredményei remélhetőleg folyamatos igényességgel mutatkoznak majd meg a jövőben is. A team-munka sikerét bizonyítja a tanszékünkön zajló 1/0051/14. számú, **Ideológiák, identitások és önreprezentáció nyelvészeti és irodalmi kontextusban, multikulturális térben** című (VEGA) projekt is, melynek rész-eredményei hasonlóan a korábbi kötethez, ebben az évkönyvben is olvashatók.

A tanszék legújabb évkönyve nem pusztán az oktatók műhelyéből kikerült tudományos dolgozatokat szándékozik felsorakoztatni, de helyet kapnak benne a doktoranduszok legjobb munkái is.

Lectori salutem!

Zborník Katedry maďarského jazyka a literatúry UK v Bratislave vychádza už šiestykrát. Je pre nás potešením, že verní odkazu názvu ročenky Vás môžeme opakovane informovať o novinkách týkajúcich sa našej vedeckej dielne. Primárnym cieľom zborníka je aj naďalej dokumentovať vedeckú, umeleckú a pedagogickú činnosť pracovníkov katedry a predstaviť najefektívnejšie výsledky našej práce.

Vychádzajúc z nášho postavenia pozorne sledujeme tak prieskumy týkajúce sa osudu Maďarov na Slovensku ako aj výskumy v oblasti slovensko-maďarských vzťahov a vzájomných vplyvov, pričom naša vedecká činnosť je založená výlučne na odbornej spôsobilosti a viere v univerzálnu vedu. Všetky štyri študijné programy (učiteľstvo akademických predmetov, prekladateľstvo a tlmočníctvo, fínsky jazyk a kultúra, editorstvo a vydavateľské práce) zabezpečené našou katedrou demonštrujú širokú škálu multidisciplinárnych vedeckých a odborných tém. Táto mnohofarebnosť vyžaduje aktívnu teamovú prácu a samozrejme efektívne a dôveryhodné výsledky. Jedným z dôkazov úspešnej komunikácie spolupracovníkov katedry je aj trojročný vedecký projekt (VEGA) pod názvom **Ideológie, identity a sebareprezentácia v kontexte lingvistiky a literárnej vedy v multikulturálnom priestore** (č. 1/0051/14.), ktorého čiastkové výsledky sú taktiež prezentované v tomto zborníku.

Štvrté číslo ročenky teda v prvom rade predstavuje vedeckú činnosť pracovníkov katedry, ale svoje miesto v nej našli aj najlepšie práce našich interných doktorandov.

LANSTYÁK ISTVÁN

Soknyelvűség és sokjegyűség

A több nyelv használatával kapcsolatos újabb nyelvi ideológiákról¹

Annotáció: Írásomban két olyan nyelvi ideológiát mutatok be, melyek a nyugat-európai és észak-amerikai városokba történt nagyfokú bevándorlás következtében létrejött ún. nyelvi rengetegféleségre reflektálnak. Az egyik a plurilingvizmus, melyet magyarul *soknyelvűség*nek lehetne nevezni (szembeállítva ezzel a *multilingvizmus* megfelelőjeként használt *többnyelvűséggel*), a másik pedig a polilingvizmus, amit magyarul szokatlan, de az ideológia egyik lényegi jegyére utaló szóval *sokjegyűség*nek nevezhetünk.

Kulcsszavak: nyelvi ideológia, nyelvi rengetegféleség, multilingvizmus, plurilingvizmus, polilingvizmus, nyelvközi értés, nyelvűség, jegyűség

Bevezetés

A nyugati típusú posztmodern (vagy más felfogás szerint kései modern) társadalmak nyelvi helyzetét újabban a *szuperdiverzitás* címkével jelölik, szokatlanul nagyfokú diverzitást (diversification

¹ Az írásom alapjául szolgáló kutatások egy részét a Magyar Tudományos Akadémia határon túli szülőföldi ösztöndíjprogramja támogatja a somorjai Fórum Intézet keretében működő Gramma Nyelvi Irodán keresztül, másik része a „Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločenstiev na Slovensku“ című APVV-projekt (a szerződés száma APVV-0869-12) támogatásával folyik a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén. Itt köszönöm meg Sebők Szilárd értékes észrevételeit, valamint Kitlei Ibolya javításait.

of diversity) értve rajta.² Hagyományos kategóriákkal élve nyelvi, nyelvváltozati, stílusváltozati, műfaji, szövegtípusbeli stb. sokféleségről, pontosabban „nagyonsokféleségről”, „rengetegféleségről” beszélhetünk.

A nyelvi rengetegféleséget elsősorban a nyugat-európai nagyvárosokban vizsgálták, ahol nagyszámú bevándorló él, ám ezek mellett vidéki kutatási helyszínek is megjelentek, amelyeken szintén kimutatták a nyelvi rengetegféleséget és annak nyelvi következményeit, még ha kisebb mértékben, ill. részlegesen is (l. Mutsaers–Swanenberg 2012; vö. még Rampton et al. 2015: 2). Legújabban már olyan tanulmányt is olvashatunk, amely az egyik közép-európai országban, Csehországban mutat ki számos, a rengetegféleségi helyzetre jellemző jelenséget (Sloboda 2016).

A nyelvi rengetegféleség nagy kihívások elé állította a két- és többnyelvűség kutatóit, s a szociolingvisztikai ihletésű kétnyelvűség-kutatásban egy ma még beláthatatlan következményekkel járó szemléleti fordulatot eredményezett, olyan mértékűt, hogy az valószínűleg az egész szociolingvisztikára kihatással lesz. Közleményemben arról adok rövid áttekintést, milyen két új ideológiai konstrukció³ segítségével próbálják a szakemberek (és részben a politikusok is) az új helyzetet kezelni.

A szociolingvisták felfogásában bekövetkezett szemléleti fordulatban a nyelvi sokféleség nagymértékű növekedése mellett

² L. pl. Blommaert 2011: 3; Blommaert–Backus 2011: 4, 2013: 13; Blommaert–Leppänen–Spotti 2012: 8; Busch 2012: 505; ; Mutsaers–Swanenberg 2012: 66; Parkin–Arnaut 2014: 4; Rampton 2012: 2; Rampton és mtsai 2015.

³ Nyelvi ideológiákon olyan gondolatokat, gondolatrendszereket értek, amelyek a nyelvi rendszerrel, a nyelvhasználattal, a nyelvi közösségek helyzetével, a nyelvek egymáshoz való viszonyával stb. kapcsolatos tények magyarázatára és igazolására szolgálnak (vö. Silverstein 1979: 193). Az ideológiákban megfogalmazódó, nyelvvel kapcsolatos állítások eltérő mértékben lehetnek összhangban vagy ellentétben a tudományos kutatások eredményeivel. A különböző nyelvi ideológiák különböző, akár ellentétes előjelű célokat is szolgálhatnak; egyes ideológiák pl. a kisebbségi nyelvek fennmaradásának, más ideológiák a kisebbségi nyelvek beolvasztásának szolgálatában állnak. A dolgozatomban említett konkrét nyelvi ideológiák meghatározásától eltekintek, mivel ezek könnyen hozzáférhetők az interneten (l. Lanstyák 2015).

a kutatói érdeklődés megváltozása is szerepet játszott. Korábban, a modernitás időszakában, a kutatói figyelem a jellemzőre, szabályszerűre, megállapodottra összpontosult: a nyelvtudományban például arra, hogy a – stabil vagy stabilnak elképzelt – nyelvi közösségekben mik a nyelvhasználat jellegzetes, szokásos módozatai, s ezek hogyan váltakoznak egymással szabályszerűen a beszélők társas jegyeinek függvényében. A cél az volt, hogy a felszíni nyelvi káosz mögött kimutassák a rendet, a szabályszerűséget, például azt, hogy miként függ az emberek nyelvhasználata társadalmi hovatartozásuktól. Léteztek akkor is más megközelítések, de a főáramú szociolingvisztikára ez volt jellemző.

A posztmodern korban, a posztstrukturalista tudományosság keretein belül az érdeklődés iránya megváltozott, s a beszélői csoportok jellemző nyelvi viselkedése mellett a kutatók elkezdtek jobban érdeklődni a beszélő egyén rendhagyó nyelvi megnyilvánulásai, rögtönzései, a nyelvvel való játéka, konfliktusos nyelvi viselkedése, az adott közösségben érvényesülő normákkal való szembezállásának nyelvi jelenségei iránt is. A kutatók nemcsak arra voltak már kíváncsiak, hogy a beszélő hogyan „használja” azokat a „nyelveket”, melyekkel őt mint „anyanyelvi beszélőt” vagy „másodnyelvi beszélőt” asszociálják a beszélőközösség más tagjai, hanem arra is, hogyan alkalmaz beszédében olyan „nyelvekből” is elemeket, melyeket amúgy nem beszél, de még csak nem is ért. (Vö. Rampton–Charalambous 2010: 2–3.)

A dolgozatomban említett, a több nyelv használatával kapcsolatos két új ideológia fényében úgy látom stílusosnak, hogy a saját szöveggemmel is jelezzem a nyelvi többféleség természetes mivoltát, így a szövegemben található idézeteket nem fordítottam le magyarra; a szöveg ennek ellenére javarészt azok számára is érthető marad, akik csehül állnak az angollal. Szintén, ha csak jelzesszerűen is, de saját szerzői szöveggemmel is szemléltetni kívánok néhány, a posztmodern korra jellemzőnek mondott egyéb nyelvi folyamatot, nevezetesen a szokatlan, sőt talán bizarrnak érzett, nem feltétlenül az örökkévalóságnak szóló műszók használatát, a (rejtett) nyelvi játék(osság)ot valamint az értekező próza határait különböző irányokba feszegető, kissé eklektikus stílust, eltérő stílusjegyek szabados vegyítését.

1. Plurilingvizmus és nyelvközi értés

Az első ideológia, amit be szeretnék mutatni, a „plurilingvizmus”, amely az Európa Tanács dokumentumaiban is használatos, a „multilingvizmus” mellett. Az Európa Tanács dokumentumaiban tudatosan különbséget tesznek a kettő közt.⁴ A multilingvizmust olyan nyelvi helyzetként határozzák meg (makroszinten), amikor több nyelvvaltozat (itt értsd: nyelv) él egy ország területén, még ha az emberek többsége „egynyelvű” is; ezzel szemben plurilingvizmusnak az olyan nyelvi helyzetet tekintik (mikroszinten), amikor a beszélők maguk „soknyelvűek” (Garcia–Wei 2014: 11; Holmes 2014: 2, 4; Pfaff 2011: 1). Ez utóbbi felfogásban a soknyelvűség nem csupán a lakosság egy részére jellemző, hanem mindenkire: “far from being exceptions, linguistic plurality and diversity are together part of everyday reality and of everybody’s daily experience and [...], quite simply, they are to be found on every street corner” (Cavalli et al 2009: 4; l. még Blommaert 2013: 5).

A *plurilingvizmus* ideológiájának bevezetése szemléleti váltást is jelentett a többnyelvűség hagyományos felfogásához és az ebből következő nyelvoktatási célokhoz képest. A plurilingvis beszélő ugyanis e szerint az ideológia szerint nem feltétlenül poliglott, olyannyira nem, hogy a poliglott beszélők csak egy szűk szeletét képviselik a plurilingvis beszélőknek, hanem nagyon eltérő mértékben beszélheti egyes nyelveit, attól függően, milyen funkciókban használja őket (Beacco 2005: 19; vö. még Coste–Moore–Zarate 1997/2009: 10; Cavalli et al 2009: 4). Ez a felfogás a hagyományos szociolingvisztika és a társas szemléletű kétnyelvűség-kutatás megközelítésével van összhangban. Már a Közös Európai Referenciakeret (KER 2002: 5)⁵ is ennek megfelelően fogalmazza meg a nyelvoktatás általános célját:

Ezen felfogás következtében a nyelvoktatás célja jelentősen megváltozott. Immár nem az a cél, hogy egy vagy két, esetleg három nyelvet az „ideális

anyanyelvű beszélő” modelljéhez hasonlatos tökéletességgel, ám egymástól függetlenül sajátítsunk el. Ellenkezőleg, a cél egy olyan nyelvi repertoár kialakítása, amelyben minden nyelvi képesség szerephez jut.

Fontos szemléleti újítást jelent azon követelmény is, hogy az oktatás számoljon azzal, hogy a gyermek számos nyelvi készséget hoz magával az iskolába, ill. számos nyelvből származó elemeket, szabályokat ismerhet. Ezért a nyelvoktatás célja nemcsak az anyanyelv további fejlesztése és új nyelvek megtanítása, hanem az is, hogy az intézményes oktatási kereteken kívül szerzett (anyanyelvi és) idegen nyelvi ismeretek hozzájáruljanak egy olyan összetett, de egységes nyelvi kompetencia kialakításához, amely a plurilingvális és plurikulturális tapasztalatok során szerzett ösztönös tudást egységsíti, növeli, megerősíti és funkcionalizálja (Coste–Moore–Zarate 1997/2009: 13).

E jelentős szemléleti változás ellenére az INCOLAS keretében⁶ működő kutatók úgy vélik, hogy a rengetegféleség adekvát nyelvi megragadásához a plurilingvizmus fogalma sem visz sokkal közelebb, mivel véleményük szerint ez is a hagyományos „többszörös egynyelvűségi” szemléleten alapul. Ugyanis a „plurilingvisnek” mondott egyén e felfogás értelmében is több egymástól jól elkülöníthető, megszámlálható (1 + 1 + 1 + ...) nyelvet „birtokol” (Blommaert 2013: 3; vö. Blommaert–Rampton 2011: 7). Ez így is van, annak ellenére, hogy a Közös Európai Referenciakeret kidolgozói, ill. az Európa Tanácsnak dolgozó kutatók rendre hangsúlyozzák, hogy az egyes nyelvek ismerete eltérő mértékű lehet, és teljesen normális az, hogy a beszélő némely nyelveket akár csak bizonyos szűk funkcióban használ, s így csak némely regiszterüket ismeri (l. KER 2002: 161–162; Coste–Moore 2009: v).

The individual’s plurilingual repertoire is therefore made up of various languages he/she has absorbed in various ways (childhood learning, teaching,

⁴ A „plurilingvizmus” fogalma már az 1990-es években ismeretes volt, l. Coste–Moore–Zarate 1997/2009.

⁵ A Referenciakeret által képviselt módszertani paradigmaváltás értékelésére l. Lankiewicz 2014b.

⁶ A jelenleg tíz egyetemi kutatóhelyet tömörítő INCOLAS (International Consortium for Language and Superdiversity) nevű konzorcium 2010-ben jött létre; célja a hagyományosan többnyelvűséginek nevezett jelenségek vizsgálata új elméleti keretben (l. Lanstyák, megjelenés alatt).

independent acquisition, etc.) and in which he/she has acquired different skills (conversation, reading, listening, etc.) to different levels. The languages in the repertoire may be assigned different, perhaps specialized, functions, such as communicating within the family, socialising with neighbours, working or learning, and, as has been pointed out, provide building blocks for affiliation to groups which see themselves as having shared cultural features and their own identifying languages. (Beacco 2005: 19)

A nyelvi kompetencia egyenlensége egyébként *lényegi*, nem marginális jegye a plurilingvizmus fogalmának, hiszen még a fogalom meghatározásában is szerepet kap:

The term “plurilingualism” may give rise to misunderstandings: it is in no way a synonym of polyglottism, a polyglot being a particularly expert plurilingual speaker. What the term refers to is the capacity of individuals to use more than one language in social communication whatever their command of those languages. This set of skills constitutes the complex but unique competence, in social communication, to use different languages for different purposes with different levels of command. The plurilingual competence is the practical manifestation of the capacity for language that all human being possess genetically and that can successively be invested in several languages. The competence is more developed in some than others, according to the individual’s linguistic environment and personal or social path, so that actual monolingualism in a social actor is to be regarded merely as the default form of plurilingualism. (Beacco 2005: 19; l. még Coste–Moore–Zarate 1997/2009: 11)

Ennek megfelelően a nyelvoktatásnak is egy ilyen típusú plurilingvális – és ezzel kéz a kézben járó plurikulturális vagy interkulturális – kompetencia elérése a helyes célja:

- Plurilingual competence: capacity to successively acquire and use different competences in different languages, at different levels of proficiency and for different functions. The central purpose of plurilingual education is to develop this competence.
- Intercultural competence: combination of knowledge, skills, attitudes and behaviours which allow a speaker, to varying degrees, to recognise,

understand, interpret and accept other ways of living and thinking beyond his or her home culture. This competence is the basis of understanding among people, and is not limited to language ability. Such competence is not homogeneous with respect to the overall mastery of the languages of the repertoire, or to linguistic activities, or to the balance between competences in languages and competences in the cultural domain etc. It is diverse, malleable and evolves throughout life, linked as it is to experience and to the personal trajectories of each individual. (Cavalli et al 2009: 8)

Szintén fontos – és előremutató – jellegzetessége a plurilingvista koncepciónak, hogy a beszélő nyelvi kompetenciáját nem úgy fogja föl, mint az egyes nyelvekben elért kompetencia pusztá összegét, hanem sajátos új minőségként, összetett nyelvi kompetenciaként. Ugyanis a szakemberek feltételezik, hogy „az egyén a kommunikációhoz nem eltérő és különálló, az általa ismert nyelvektől függő kompetenciákat használ, hanem egy plurilingvális és plurikulturális kompetenciát, amelyben jelen van az összes általa ismert nyelv” (KER 2002: 205).

Itt jegyzem meg, hogy a magyar nyelvű KER-ből (2002) származó idézetekben a félreértések elkerülése végett a *soknyelvűség* szót a *multilingvizmus* terminussal, a *többnyelvűség* szót a *plurilingvizmus* terminussal helyettesítettem, az angol nyelvű CEFR (2001) alapján. Ha magyarítani akarnánk a terminusokat, épp fordítva kellene: a *multilingualism* megszokott megfelelője a kétnyelvűségi irodalomban a *többnyelvűség*, ezért inkább a *soknyelvűség* volna alkalmas arra, hogy a *plurilingualism* megfelelője legyen. Ez a megoldás felel meg az összetételi előtagok motivációjának is, hiszen a *több-* ún. mértékcsökkentő középfokként a tulajdonságnak kisebb mértékét jelöli, mint a *sok-*.

A következő idézet összefoglalja a Közös európai referenciakeret plurilingvizmus-felfogásának alappilléreit:

Az utóbbi években a „plurilingvizmus“ fogalma egyre fontosabbá vált a nyelvtanulással kapcsolatban az Európa Tanács megközelítésében. A plurilingvizmus különbözik a multilingvizmustól, azaz bizonyos számú nyelv

ismeretétől, vagy több nyelv együttes jelenlététől egy adott társadalomban. A multilingvizmus oly módon is létrehozható, ha valamely iskolában vagy oktatási rendszerben egyszerűen csak bővítjük a nyelvi kínálatot, és arra ösztönözzük a diákokat, hogy egynél több idegen nyelvet tanuljanak, vagy mérsékeljük az angol nyelv nemzetközi dominanciáját. Ezen túlmutatva a plurilingvizmuson alapuló megközelítés azt jelenti, hogy az egyén nyelvi élményei és tapasztalatai – mindezek kulturális vonzataival együtt – folyamatosan bővülnek, az otthon megismert nyelvtől a társadalomban használt nyelven át más népek nyelvei felé (akár az iskolában, akár a felsőoktatásban, akár közvetlen személyes tapasztalat útján tanulta ezeket a nyelvhasználó). Továbbá hangsúlyozottan jelenti azt, hogy ezek a nyelvek és kulturális ismeretek nem egymástól elszigetelve tárolódnak az ember fejében, hanem olyan sokrétűen összetett kommunikatív kompetenciává állnak össze, amelyhez az összes nyelvismeret és tapasztalat hozzájárul, és ezen ismeretek és tapasztalatok kölcsönösen hatnak egymásra. (KER 2002: 4; l. még Coste–Moore–Zarate 1997/2009: 11)⁷

Az Európa Tanács által szorgalmazott plurilingvista nyelvi ideológiáról feltétlenül el kell még mondani, hogy egy nagyon határozott politikai ideológia szolgálatában áll: nem titkolt célja, hogy hozzájáruljon egy új, összeurópai identitás létrejöttéhez. Ebben kulcsszerepet a nyelvpolitikának és az oktatásnak szánunk. Ami az oktatást illeti, annak célját e tekintetben Beacco (2005: 21) így fogalmazza meg:

The purpose of such education is to bring about and legitimise collective self-classifications in which the shared element, in language terms, is neither a unitary language nor a common repertoire but an awareness of the diversity of individual repertoires and their dynamics. (Beacco 2005: 21)

⁷ Mindez, amint arról még lesz szó, a plurikulturális kompetencia kontextusában értelmezendő: „Az itt elmondottak nagy része tágabb értelemben is érvényes. Az egyének kulturális kompetenciájában az általuk megismert különböző (nemzeti, regionális, társadalmi) kultúrák nem egyszerűen egymás mellett léteznek, hanem összehasonlítás, szembeállítás és aktív interakció révén egy gazdagabb, integrált plurikulturális kompetenciát hoznak létre, amelynek a plurilingvális kompetencia az egyik, más alkotórészekkel szintén kölcsönhatásban álló összetevője. (KER 2002: 6)”

Ez azt jelenti, hogy a nacionalista, etnolingvista és identista nyelvi ideológiákat tudatosan egy plurilingvista nyelvi ideológiával kívánják felváltani, hogy meggyengítsék az európai polgároknak a saját nemzeti nyelvükhöz való kötődését, s ehelyett magával a többnyelvűséggel azonosuljanak. Itt utalhatunk a volt cseh köztársasági elnök, Václav Klaus véleményére, aki szerint a jelenlegi, a bevándorlótartó kapukkal és tartó karokkal váró uniós migránspolitika fő célja épp az, hogy az európai őslakosok identitása is „cseppfolyósodjon”, az európaiak elszakadjanak gyökereiktől, s ezzel a nemzetállamok alól kihúzzák a talajt.⁸

Evropské multikulturní elity jsou pořád nespokojeny s tím, že se jim ty evropské státy nedaří dostatečně rozbit. Přišly na to, že když to hezky promíchají těmi migranty, kteří žádne kořeny v evropských státech nemají, tak to bude šanci na umělé sjednocení kontinentu. (i. m.)

A migránsokkal kapcsolatos jelenlegi politika tehát összhangban van a plurilingvizmus ideológiájával: minél több „más nyelvű” ember él Európában, s minél nagyobb a keveredés, annál könnyebb elérni, hogy Európa polgárai ne a nemzeti nyelvekkel, hanem magával a többnyelvűséggel azonosuljanak.⁹

Érdeemes megemlíteni, hogy a koncepció azzal, hogy a nyelvi sokféleség egyetemes mivoltát hangsúlyozza, azt állítva, hogy *minden* egyes beszélő a mai társadalmakban több nyelvnek vagy legalábbis nyelvváltozatnak van kitéve kicsi gyermekkorától (ami persze igaz), elmossa azokat a jelentős – és sokszor fájdalmas – különbségeket,

⁸ L. http://www.tyden.cz/rubriky/domaci/klaus-migraci-ridi-nedockava-evropska-elita-ma-plan_365133.html.

⁹ Beacco (2005: 21–22) arra is kitér, hogy ez az ideológia más földrészekeken is életképes és szükséges, s a következőket idézi egy, a dél-afrikai helyzetről író szerzőtől: „A multilingual habitus has to come into being so that the danger of ethnic fragmentation and widespread civil conflict based on linguistic affiliation will become unthinkable” (Alexander, Neville 2003, *Language, education policy, national and sub-national identities in South Africa*, Reference Study, Language Policy Division, Council of Europe, Strasbourg). Az idézetben „multilingvális habituson” plurilingvális habitust kell érteni.

amik a magas státuszú és nagy presztízszű nyelvek többségi beszélőinek „soknyelvűsége” és az alacsony státuszú és csekély presztízszű nyelvek kisebbségi beszélőinek soknyelvűsége közt vannak.¹⁰ Az ilyen különbségek aztán abban is tükröződnek, hogy a kiváltságos helyzetben lévő nyelvek (és nyelvváltozatok) anyanyelvi beszélői és az előnytelenebb helyzetben lévő nyelvek (és nyelvváltozatok) anyanyelvi beszélői nem ugyanolyan mértékben szembesülnek életük során nyelvi problémákkal, ezek a problémák nem ugyanolyan mértékben befolyásolják vagy akár határozzák meg például a munkaerőpiacon való érvényesülési lehetőségeiket.

Mindez összhangban van az Európai Unió képmutató nyelvpolitikájával, amely a nyelvi sokféleség demonstratív felmutatása mellett a kisebbségi nyelvek helyzetének rendezését a tagállamok hatáskörébe utalja, szabad kezet engedve a legelnyomóbb kisebbségellenes politikának is (l. Lanstyk 2004; Czika 2011; Juhász 2012; vö Bradean-Ebinger 2011; Kiss 2005; Láncoz 2009, 2014). Az idegennyelv-tanulás pedig a látszat ellenére nem előmozdítja, hanem inkább veszélyezteti a kisebbségi nyelvek fennmaradását:

A nyelvi sokszínűség megőrzése és a többnyelvűség előmozdítása valójában csak első pillantásra egymást kiegészítő törekvések, hiszen a többnyelvűség megvalósulása éppen a nyelvi sokszínűség fenntartását ássa alá. A többnyelvűségi politika ugyanis elsősorban a „nagyobb”, európai nyelvek tanulására ösztönöz, mellyel csökken az egyes területek nyelvi különbözősége, ráadásul fennáll a szókincs-, de akár nyelvtani szerkezetek átvételének veszélye¹¹ is. (Láncoz 2014: 85; l. még Juhász 2012: 52)

Ugyanakkor az igazságosság kedvéért meg kell említenünk, hogy a nyelvi és nyelvváltozati sokféleségnek a plurilingvizmus nyelvi ide-

¹⁰ Aligha véletlen, hogy Coste–Moore–Zarate (1997/2009: 14), amikor mégis példát hoz az élethelyzetekben lévő jelentős különbségekre, nem „többségi vs. kisebbségi” jellegű különbségre hoz példát, hanem „falu vs. város” különbségre.

¹¹ Az a vélekedés persze, hogy a szavak vagy nyelvtani szerkezetek átvétele veszélyt jelentene a nyelvre nézve, nyelvi mítoszokon alapuló nyelvi ideológia, nyelvi purizmus, melynek nem sok köze van a valósághoz (l. Lanstyk 2007: 187–190).

ológiája alapján történő „abszolutizálása” pozitív vonásokkal is bír: a plurilingvista szemlélet a tantervek vonatkozásában abban a követelményben fogalmazódik meg, mely szerint az iskolának *minden* nyelvvél és nyelvváltozattal számolnia kellene, akár szerepel a tantervekben, akár nem, ha az a nyelv hallható akár csak az iskola játszótérén is, mivel azok a nyelvek és nyelvváltozatok, amiket a diákok beszélnek éppúgy, mint azok, amiknek csak ki vannak téve, hozzájárulnak ahhoz, hogy a diák az iskolában (is) megtapasztalja a nyelvi és nyelvváltozati sokféleséget, s ugyanakkor mindez része a diákok nyelvtudásának és nyelvtanulási tapasztalatának (Coste et al. 2009: 6).¹²

1.1. Nyelvközi értés

A plurilingvista nyelvi szemlélethez szorosan kapcsolódó fogalom a nyelvközi értés (intercomprehension). A nyelvközi értés egy olyan nyelvi készség, amely lehetővé teszi a beszélő számára, hogy valamilyen mértékben olyan nyelvű megnyilatkozásokat is megértson, amilyen nyelvet soha nem tanult.¹³

A valamilyen mértékben kitétel fontos, de nem húz éles választóvonalat az azonos nyelven kommunikáló emberek és az eltérő nyelveken kommunikáló, a nyelvközi értésre támaszkodó beszélők közt, mivel minden nyelvi megnyilatkozás inherensen bizonytalan értelm(ezés)ű.¹⁴

¹² A plurilingvizmus körüli mítoszok áttekintésére l. Holmes 2014.

¹³ Mások ezt a készséget receptív többnyelvűségnek (receptive multilingualism) nevezik (l. pl. Canagarajah 2013: 5), ez azonban tágabb fogalom, mivel receptív többnyelvű lehet az a beszélő is, aki valamelyik nyelvét annak idején *tanulta*, ám később életkörülményei változása folytán az adott nyelvet nem használta többé, így aktív nyelvtudását elveszítette, ám még mindig ért az adott nyelven.

¹⁴ A szókészletre vonatkozóan ezt Linell 2011: 42 így fogalmazza meg: „All kinds of lexical items tend to be semantically polysemous and underdetermined (in relation to possible situated requirements) at the abstract lexical level, with their polysemy partially eliminated and their meanings enriched in particular situations.” Ez azért nem gond, mert „successful communication does not imply that participants arrive at completely shared understandings of things talked about [...]. Instead, we need only sufficient understandings ‘for current practical purposes’” (i. h.).

A nyelvközi értés lehetővé teszi, hogy a beszélők úgy kommunikáljanak egymással, akár szóban, akár írásban, hogy mindegyik a saját nyelvét használja, s mégis megértsék egymást (Doyé 2005: 7). Ez az ún. kódtartó kommunikációnak az egyik sajátos válfaja (a kódtartó kommunikációra l. Lanstyák 2005: 89), amely jellemző módon genetikailag rokon nyelvek közt történik (vö. Horecký 1995; vö. még Nábělková 2008). Haugen (1966/1972) ezt a fajta kommunikációt szemikommunikációnak nevezte.

A nyelvközi értés fejlesztésének lehetőségeit sajátos kutatási programok segítségével tanulmányozzák, mégpedig nyelvcsaládonként, mivel a nyelvközi értés legkönnyebben a rokon nyelvek közt fejleszthető, Európában konkrétan az újlatin, a germán és a szláv nyelvcsaládokon belül az egyes nyelvekben (Doyé 2005: 12–13; Grzega 2005). A nyelvközi értés fejlesztését iskolai tananyaggá is kívánják tenni, ugyanakkor élethosszig tartó tanulási folyamatnak tekintik (Trim 1997: vii; Doyé 2005: 13–18).

A nyelvközi értés elképzelése már a Közös Európai Referenciakeretben is megjelenik, ám a terminus használata nélkül:

Több nyelv ismerete felhasználható egy számunkra eredetileg „ismeretlen” nyelvű szöveg megértéséhez (legyen szó akár írott, akár beszélt nyelvről), úgy, hogy a „megfejtés” során az emlékezetünkben közös nemzetközi szókincsként tárolt szavakat új formában is felismerjük stb. Akik némi nyelvismerettel rendelkeznek – még ha nagyon kevésel is –, közvetítőként segíthetnek a kommunikációban az idegennyelv-ismerettel egyáltalán nem rendelkezőknek. Ám ilyen közvetítő hiányában is megvalósítható bizonyos szintű kommunikáció, minden lehetséges nyelvi eszköz felhasználásával, a különböző nyelvek és nyelvjárások alternatív kifejezési formáinak kreatív alkalmazásával, illetve a nem verbális kommunikáció (mozdulatok, gesztusok, arckifejezések stb.) lehetőségeinek kiaknázásával és a nyelvhasználat radikális leegyszerűsítésével. (KER 2002: 5)

A nyelvközi értés minden gyakorlati haszna mellett a plurilingvista nyelvi és a mögötte álló politikai ideológia szolgálatában is áll, mivel egy több európai nyelvet értő beszélő közelebb áll ahhoz, hogy egy európaiak érzett soknyelvűségi identitásra tegyen szert, mint egy olyan

beszélő, aki csak a saját nemzeti nyelvét ismeri, s mellé még egy vagy akár két idegen nyelvet. Ugyanakkor egyszerű propagandaszólamnál kétségtelenül többet jelent az az állítás, hogy a nyelvközi értés alapján történő kódtartó kommunikáció egyenlőséget teremt a kommunikáció résztvevői közt, mivel mindenki azt a nyelvet használhatja, amelyet a legjobban ismer, ez pedig többnyire az anyanyelv (Doyé 2005: 9).

2. Polilingvizmus

Az INCOLAS keretében működő, a plurilingvizmus koncepciójával elégedetlen kutatók bevezették a polilingvizmus fogalmát. Nagyjából ugyanarra utaló, alternatív megnevezés a metrolingvizmus (*metro* ’nagyvárossal kapcsolatos’, vö. *metropolisz*, *metropolis*), amely arra a tényre utal, hogy ezt a nyelvi helyzetet, ill. a benne érvényesülő beszédmodot főleg a modern nagyvárosokra tartották jellemzőnek.

A polilingvizmus ideológiája némely tekintetben nemigen különbözik a plurilingvizmusétól: olyan nyelvi helyzetet kell rajta érteni, amikor a beszélő a kommunikáció során szokatlanul sok nyelvből, dialektusból, stílusváltozathoz, regiszterből, műfajból stb. merít nyelvi elemeket és formákat (vö. Jørgensen et al. 2011: 34; Jørgensen–Varga 2011; Møller–Jørgensen 2012: 1–2; Pfaff 2011: 2),¹⁵ fittyet hányva az európai (típusú) társadalmakban megszokott nyelvi ideológiáknak, például a nyelvi purizmusnak, konzervativizmusnak, homogenizmusnak, standardizmusnak, etnoidentizmusnak.¹⁶ Ez a jegye a polilingvizmusnak legföljebb mennyiségi tekintetben különbözik a plurilingvizmustól, minőségi tekintetben nem.

¹⁵ Ezt az érintett kutatók úgy szokták mondani, hogy a beszélő által a kommunikáció során alkalmazott nyelvi elemek és szabályszerűségek több nyelvvél, nyelvváltozattal, stílusváltozattal, műfajjal stb. asszociálódnak, mivel – amint arra majd még kitérünk – meggyőződésük szerint nyelvek, nyelvváltozatok csak gondolati szinten léteznek, ideológiákként, s így nem is „tartozhat” hozzájuk semmi. Mivel azonban az emberek – a hétköznapi beszélők is – hisznek a nyelvek, nyelvváltozatok létében, a konkrét nyelvi elemek és szabályok egy része tudatukban ezekkel az ideológiai konstrukciókkal asszociálódik.

¹⁶ További releváns ideológiák a nyelvi alligizmus, distinkcionizmus, varietizmus és platonizmus.

A polilingvizmus további lényegi jegye, amint alább látni fogjuk, hogy egyáltalán nem szükséges, hogy a beszélő a nyelveket, dialektusokat, regisztereket stb., amelyekből merít, „birtokolja”, ismerje, beszélje, elegendő, ha egy vagy több elemük megvan a nyelvi repertoárjában; ez viszont már jelentős újítás a plurilingvista felfogáshoz képest. Bár nem mondhatjuk, hogy ez a „minimalista” felfogás a plurilingvizmus híveitől teljesen idegen volna (l. főttebb a nyelvközi értéssel kapcsolatban írottakat), a „minimalizmus” náluk nem egyes nyelvi elemekhez, hanem sokkal inkább nyelvváltozatokhoz kötődik. A Közös Európai Referenciakeret például a plurilingvális és a plurikulturális kompetenciát olyan egésznek tekinti, melynek nyelvi összetevője „az anyanyelv és egy vagy több idegen nyelv különböző változatait tartalmazza” (KER 2002: 165) – „változatait”, tehát nem „elemeit” (kiemelés tőlem).

A plurilingvista felfogással szemben az INCOLAS keretében működő kutatók polilingvizmusa nem több nyelvnek az együttese, hanem – hagyományos fogalmazásmóddal élve – többféle nyelvből származó nyelvi elemeké és formáké (vö. Bristowe–Oostendorp–Anthonissen 2014: 230). Éppen ezért a *polilingvizmust* magyarul akár *sokjegyűség*nek is nevezhetnénk; a *sokjegyűség* – az angol terminussal ellentétben – motiváltságával is utal a fogalom mögötti eltérő szemléletre: nem nyelvre utal, mint a *polilingvizmus*, hanem nyelvi jegyekre (ezekre l. alább).

A fentiekből könnyen megérthető, hogy a polilingvizmus ideológiájára építő kutatók a beszélés módját illetően nem azzal foglalkoznak, hogy az egymástól eltérő nyelvek vagy nyelvváltozatok közt hogyan történik a „váltás” és a „keverés”, hanem hogy a beszélők a rendelkezésükre álló nyelvi elemeket hogyan használják fel a kommunikációban. A beszélő nyelvi repertoárját azok a nyelvi elemek és szabályszerűségek alkotják, amelyek a beszélőnek adott pillanatban a rendelkezésére állnak; ezek részben adottak a számára, részben pedig folyamatosan módosítja, létrehozza őket, a már meglévő nyelvi elemek és azok használatát vezérlő szabályszerűségek (minták) felhasználásával (Parkin–Arnaut 2014: 3–4). Az új felfogás szerint a nyelvi repertoár nem dialektusokat, regisztereket, stílusokat, műfajokat, beszédmódokat tartalmaz, mint az interakciós (interpretatív)

szociolingvisztikai felfogás szerinti nyelvi repertoár (l. Busch 2012: 503–504) vagy a plurilingvista megközelítés (l. Beacco 2005: 19), s nem is beszélőközösségekhez, hanem egyénekhez kötődik (vö. Blommaert–Backus 2011: 2–3 és *passim*, 2013: 11–12 és *passim*).¹⁷

Az új ideológia fényében másképp vetődik fel a „nyelvi kompetencia” vagy „nyelvtudás” hagyományos szociolingvisztikai fogalma, amely a „nyelvűségi szemléletű” munkák központi eleme.¹⁸ Ha ugyanis nem a nyelvek, nyelvváltozatok, regiszterek, stílusok ideológiai szűrőjén át nézzük a nyelvhasználat tényeit, könnyen észrevesszük, hogy a beszélők olyan nyelvekből, nyelvváltozatokból, regiszterekből, stílusokból is merítenek nyelvi jegyeket, amelyekben nincs megfelelő nyelvi kompetenciájuk, vagyis amelyeknek nem beszélői (vö. Rampton 1995/2005: 312; vö. még Lankiewicz 2014). Bár nem beszélük őket, akár nagyon erős érzelmeket is táplálhatnak irántuk, akár pozitívakat, akár negatívakat, ami indítékul szolgálhat ahhoz, hogy az ezekkel asszociált elemeket, melyek részei

¹⁷ Az összehasonlítás kedvéért érdemes idézni az Európa Tanács által is szorgalmazott plurilingvista megközelítést: „The individual’s plurilingual repertoire is therefore made up of various languages he/she has absorbed in various ways (childhood learning, teaching, independent acquisition, etc.) and in which he/she has acquired different skills (conversation, reading, listening, etc.) to different levels. The languages in the repertoire may be assigned different, perhaps specialized, functions, such as communicating within the family, socialising with neighbours, working or learning, and, as has been pointed out, provide building blocks for affiliation to groups which see themselves as having shared cultural features and their own identifying languages.” (Beacco 2005: 19.)

¹⁸ A Közös Európai Referenciakeret például – a nyelvi és nyelvváltozati sokféleség iránti nyitottsága ellenére – alapfogalomként használja a „nyelvi kompetenciát”, igaz, ezt – amint főttebb már jeleztük – egyetlen egészként fogja fel: „A plurilingvális és plurikulturális kompetencia az egyén kommunikációban és interakcióban való azon nyelvhasználati képességére vonatkozik, amikor is az egyén társadalmi szereplőként több nyelv és több kultúra ismeretével rendelkezik. Ezt nem elkülönülő kompetenciák egymás fölé helyezésének vagy mellérendelésének tekintjük, hanem a nyelvhasználó által aktiválható komplex, sőt összetett kompetenciának. / A szokásos megközelítés az idegen nyelv tanulását az anyanyelvi kommunikációs kompetenciától elkülönülten kialakuló idegen nyelvi kommunikációs kompetenciának tekinti.” (KER 2002: 205; l. még Coste–Moore 2009: v–vi; Menken 2013: 463; Trim 1997: vii)

nyelvi repertoárjuknak, beépítsék beszédükbe. „Nyelvi kompetenciáról” ilyenkor bajos lenne beszélni, ezért a kutatók inkább ilyen vagy olyan jellegű nyelvi jegyek iránti „fogékonyságra” (sensitivity) utalnak (Blommaert–Rampton 2011: 5). Magyarán: egy-egy nyelvi jegy használata mögött nem feltétlenül áll nyelvtudás, lehet, hogy a beszélő csak „fogékony” egy, általa amúgy nem beszélt nyelv bizonyos elemei iránt, melyeket alkalomadtán stílushatás kedvéért vagy más célból felhasznál. Ahol pedig *beszélhetünk* nyelvtudásról, ott is célszerűbb azt dinamikusán felfogni, mint ami a változó használatlattal együtt változik: „If competence depends on usage, and usage is variable (we don't repeat the same linguistic experience every minute, hour or day), competence must be dynamic” (Blommaert–Backus 2011: 8).

Az új megközelítés egyik legfontosabb sajátossága, hogy a nyelv-antropológiai hagyományt követve nemhogy a „nyelvi rendszerből” nem indul ki, hanem még a nyelvi viselkedésből sem, ehelyett a kiindulás maga a beszédhelyzetbe ágyazott interakció, melyben a nyelvin kívül más szemiotikai rendszerek is működhetnek, a nyelvi jelekkel harmóniában, és ezektől elválaszthatatlanul. A nyelvi jelentés multimodális, nem csak a nyelv hordozza, létrejöttéhez más szemiotikai rendszerek is hozzájárulnak (Blommaert–Rampton 2011: 6). A nyelvhasználat mellett a kutatók az egyéb szemiotikai rendszerek által közvetített jelentést is vizsgálják, vagyis az elemzés is multimodális (Blommaert–Rampton 2011: 6).

A nyelvi jegyeknél az érdeklődés középpontjába denotatív jelentésük helyett konnotatív jelentésük kerül, vagyis az, amihez indexikus viszony fűzi őket; pl. egy bizonyos nyelvvél vagy stílussal asszociálódó nyelvi forma lehet a lazaságnak vagy éppen a merevségnek a jelölője. (Blommaert–Rampton 2011: 5; az illuzórikum fogalmára l. Lanstyák, megjelenés alatt.)

Összegzés

Dolgozatomban a nyelvi sokféleség szélső válfajának, a nyelvi rengetegféleségnek a helyzetére reflektáló két nyelvi ideológiát mutattam be: az egyik a plurilingvizmus (soknyelvűség), a másik pedig

a polilingvizmus (sokjegyűség). A kettőben közös, hogy a többnyelvűséget egyetemesnek tételezi, gyakorlatilag minden emberre kiterjeszti: „a maga módján” mindenki többnyelvű, vagy egy, vagy több „nyelven” belül. A lényegi különbség köztük az, hogy a plurilingvizmus (soknyelvűség) ideológiája „nyelvűségi” szemléletű, azaz abból indul ki, hogy *léteznek* nyelvek, nyelvváltozatok, dialektusok, regiszterek; *van* anyanyelv, *van* második nyelv, *van* idegen nyelv stb.

A plurilingvizmus (soknyelvűség) hívei ebben megegyeznek a hagyományos monolingvizmus (egynyelvűség) és a hagyományos multilingvizmus (többnyelvűség) ideológiájának híveivel: mindannyiuk nyelvszemlélete a nyelvi reifikacionizmus, a nyelvi distinkcionizmus és a nyelvi alligizmus ideológiájára épül. Ez azt jelenti, hogy a nyelveket – és hasonlóképpen a nyelvváltozatokat – a plurilingvista ideológia hívei is úgy képzelik el, hogy azok a beszélőkön kívül létező, egymástól jól elválasztható, megszámlálható, dologszerű entitások, amelyek viszonylag szilárd belső szerkezettel rendelkeznek; a nyelvi elemekről és szabályokról egyértelműen meg lehet mondani, hogy melyik nyelvhez – és hasonlóképpen nyelvváltozathoz – tartoznak, ebből következően pedig minden nyelvi közlés egyértelműen hozzárendelhető valamely nyelvhez, „amelyen” az elhangzott. Ezt a megközelítést nevezhetjük nyelvűségi szemléletnek.

A polilingvizmus (sokjegyűség) hívei nem hisznek a nyelvek, nyelvváltozatok stb. létezésében, hanem ezeket ideológiai konstrukcióknak, illuzórikumoknak tekintik. Ezért a leírást olyan kategóriákra építik, amelyek a beszélés során megfigyelhető, ill. a beszélés következtében létrejövő beszéléstermékekben közvetlenül azonosítható jelenségeket nevezik meg. Ilyen a „nyelvi egység” (hagyományosabban: nyelvi elem), „nyelvi szokásszerűség” (hagyományosabban: nyelvi szabály, nyelvi szabályszerűség) és a kettőt együtt jelentő „nyelvi jegy” (hagyományosabban: nyelvi jelenség, nyelvi eszköz). Ezért a nyelvi repertoárról sem úgy gondolkodnak, mint amely „nyelveket”, „dialektusokat”, „etnolektusokat”, „szociolektusokat”, „stílusváltozatokat” és efféléket tartalmazna, hanem mint ami különféle használati értékű nyelvi jegyekből áll. Ezek felhasználását a kommunikációban nem *language use*-nak, azaz nyelvhasználatnak nevezik, hanem *languageing*nek, azaz *nyelvtítés*nek. Ez a szemlélet a másikkal szembeállítva jegyűséginek nevezhető.

A „nyelvhasználat” műszó nyelvűségi szemléletű, mert azt a be-nyomást kelti, mintha a nyelv egy, a beszélőtől és a beszédhelyzettől függetlenül létező külsődleges eszköz lenne, amit a beszélő „igénybe vesz”, azaz „használ”. A „jegyűségi szemlélet” ezzel szemben abból indul ki, hogy a beszélő a hagyományos terminológia szerint külön-féle „nyelvek”-hez és „nyelvváltozatok”-hoz tartozó nyelvi elemeket és szabályokat választ, amikor beszél, azaz „nyelvit”.

Befejezőképpen hangsúlyozni kell, hogy az új megközelítés nem pusztán egy újszerű nyelvi ideológia és hozzá kapcsolódó módszer-tan, amely lehetővé teszi a nagyfokú nyelvi változatosság megfele-lő „kezelését”, a nyelvi folyamatok leírását, elemzését és megértését, hanem egy még általánosabb elméleti kérdésre keresi a választ, ez-zel pedig a nyelvi változatosság bármely fokának a nyelvelméletbe való beépítése irányába töri az utat. Blommaert és Backus (2011: 8) szerint eddig a kutatók alapvetően kétféleképpen próbáltak rendet vinni bele a „nyelvi káoszba”. Az ún. elméleti nyelvészek úgy, hogy a nyelvet egy olyan absztrakt síkon vizsgálták, ahol már nincs vagy alig van váltakozás, a szociolingvisták nagy része pedig úgy, hogy egy valamivel kevésbé absztrakt szinten vizsgálták a nyelvet, ott, ahol kimutatható a váltakozás rendszerszerűsége. Ezzel szemben a jegyűségi szemléletű kutatók egyáltalán nem tartják szükségesnek az absztrakciót, hanem a konkrétumok (konkrét nyelvi jegyek) szint-jén maradva tesznek fel maguknak egy izgalmas elméleti kérdést: hogyan lehetséges az, hogy a hatalmas mértékű nyelvi változatosság nem vezet nagyfokú félreértésekhez, azaz mennyi a „nyelvben” az, ami „szilárd”, és mennyi, ami „cseppfolyós”.

HIVATKOZÁSOK

- Beacco, Jean-Claude 2005. *Languages and language repertoires: Plurilingualism as a way of life in Europe. Guide for the development of language education policies in Europe: from linguistic diversity to plurilingual education. Reference study.* Council of Europe: Strasbourg. https://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Beacco_EN.pdf (Utolsó letöltés: 2016. március 27.)
- Blommaert, Jan 2011. *Supervernaculars and their dialects. Working Papers in Urban Language and Literacies* 81.
- Blommaert, Jan–Backus, Ad 2011. *Repertoires revisited: ‘Knowing language’ in Superdiversity. Working Papers in Urban Language & Literacies* 67.
- Blommaert, Jan–Backus, Ad 2013. *Superdiverse repertoires and the individual.* De Saint-Georges, Ingrid–Weber, Jean-Jacques eds., *Multilingualism and Multimodality. Current Challenges for Educational Studies.* Rotterdam: Sense Publishers. 11–32.
- Blommaert, Jan–Leppänen Sirpa–Spotti, Massimiliano 2012. *Endangering Multilingualism.* Blommaert, Jan–Leppänen, Sirpa–Pahta, Päivi–Räsänen, Tiina eds., *Dangerous Multilingualism. Northern Perspectives on Order, Purity and Normality.* Basingstoke: Palgrave Macmillan. 1–21.
- Blommaert, Jan–Rampton, Ben 2011. *Language and Superdiversity. Diversities* 13/2, 1–21.
- Bradean-Ebinger, Nelu 2011. *Kisebbségi és regionális nyelvek az EU-ban Délkelet-Európa – South-East Europe International Relations Quarterly* 2/2.
- Bristowe, Anthea–Oostendorp, Marcellyn–Anthonissen, Christine 2014. *Language and youth identity in a multilingual setting: A multimodal repertoire approach. Southern African Linguistics and Applied Language Studies* 32/2, 229–245.
- Busch, Brigitta 2012. *The Linguistic Repertoire Revisited. Applied Linguistics* 33/5, 503–523.
- Canagarajah, Suresh 2013. *Translingual Practice. Global Englishes and Cosmopolitan Relations.* New York, NY: Routledge.

- Cavalli, Marisa–Coste, Daniel–Crişan, Alexandru–van de Ven, Piet-Hein 2009. *Plurilingual and intercultural education as a project*. [Strasbourg:] Council of Europe, Language Policy Division. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/LE_texts_Source/EducPlurInter-Projet_en.pdf (Utolsó letöltés: 2016. március 28.)
- CEFR 2001. *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Strasbourg: Council of Europe, Language Policy Unit. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Framework_EN.pdf (Utolsó letöltés: 2016. március 28.)
- Coste, Daniel–Moore, Danièle 2009. Foreword. Coste, Daniel–Moore, Danièle–Zarate, Geneviève, *Plurilingual and Pluricultural Competence. With a Foreword and Complementary Bibliography*. (Studies towards a Common European Framework of Reference for language learning and teaching). Strasbourg: Language Policy Division. v–vi. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/SourcePublications/CompetencePlurilingue09web_en.pdf (Utolsó letöltés: 2016. március 27.)
- Czika Tihamér 2011. *A kisebbségi jogok kérdése az EU-jogban Lisszabon után. Sapientia Tudományos periodikák* 3–4. sz., 98–118. <http://jog.sapientia.ro/data/tudomanyos/Periodikak/scientia-iuris/2011-3/hu7-Czika.pdf> (Utolsó letöltés: 2016. július 10.)
- Doyé, Peter 2005. *Intercomprehension. Guide for the development of language education policies in Europe: from linguistic diversity to plurilingual education. Reference study*. Strasbourg: Council of Europe, Language Policy Division. <http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/Doye%20EN.pdf> (Utolsó letöltés: 2016. március 28.)
- Garcia, Ofelia–Wei, Li 2014. *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. Basingstoke–New York: Palgrave Macmillan.
- Grzega, Joachim 2005. The Role of English in Learning and Teaching European Intercomprehension Skills. *Journal for EuroLinguistics* 2, 1–18.
- Haugen, Einar 1966/1972. Semicommunication: The Language Gap in Scandinavia. Dil, Anwar S. ed., *The Ecology of Language. Essays by Einar Haugen*. Stanford, California: Stanford University Press. 215–236.
- Holmes, Sam 2014. *Monsters, myths and Multilingual Creativity. Working Papers in Urban Language & Literacies* 161. https://www.academia.edu/12739932/WP161_Holmes_2015_Monsters_myths_and_Multilingual_Creativity (Utolsó letöltés: 2016. március 30.)
- Horecký, Ján 1995. Slovensko–česká diglosná komunikácia. Ondrejovič, Slavo–Šimková, Mária szerk., *Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny*. Bratislava: Veda.
- Jørgensen, Jens Normann–Varga, Somogy 2011. Norms and practices of polylingual behaviour: A sociolinguistic model. *ESUKA – JEFUL* 2/2, 49–68.
- Jørgensen, Jens Normann–Karrebæk, Martha Sif–Madsen, Lian Malai–Møller, Janus Spindler 2011. Polylinguaging in Superdiversity. *Diversities* 13/2, 23–37.
- Juhász Hajnalka 2012. A nyelvi jogok helyzete az Európai Unióban: korlátok és lehetőségek. Eplényi Kata–Kántor Zoltán szerk., *Térvessztés és határtalanítás*. Budapest: Nemzetpolitikai Kutatóintézet–Lucidus Kiadó.
- KER 2002. *Közös Európai Referenciakeret* <http://www.keronline.hu/> (Utolsó letöltés: 2016. március 28.)
- Kiss Jenő 2005. A magyar nyelv és az Európai Unió. *Magyar Nyelvőr* 129/1, 12–30.
- Láncos Petra Lea 2009. Részvételi jogok és a nyelvi sokszínűség az Európai Unióban. *Miskolci Jogi Szemle* 4/2, 112–128.
- Láncos Petra Lea 2014. *Nyelvpolitika és nyelvi sokszínűség az Európai Unióban*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem.
- Lankiewicz, Hadrian 2014b. Language learning and identity: Positioning oneself as a language learner and user in the multilingual milieu. *Oceanide* 6, 1–16. <http://oceanide.netne.net/articulos/art6-2.pdf>
- Lanstyák István 2004. Az Európai Unió nyelvpolitikája és a Szlovákiában beszélt nyelvek. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 6/4, 43–66.
- Lanstyák István 2005. A kódváltás nyelvtani aspektusának néhány kérdése a szlovákiai magyar beszélőközösségben. Lanstyák István–Vancóné Kremmer Ildikó szerk., *Nyelvészetről – változatosan. Segédkönyv egyetemisták és a nyelvészet iránt érdeklődők számára*. Dunaszerdahely: Gramma Nyelvi Iroda. 77–120.
- Lanstyák István 2007. Általános nyelvi mítoszok. Domonkosi Ágnes–Lanstyák István–Posgay Ildikó szerk., *Műhelytanulmányok a nyelvművelésről*. Dunaszerdahely–Budapest: Gramma Nyelvi Iroda–Tinta Könyvkiadó. 174–212.
- Lanstyák István 2015. Nyelvi ideológiák (általános tudnivalók és fogalomtár). http://web.unideb.hu/~tkis/li_nyelvideologiai_fogalomtar.pdf (Utolsó letöltés: 2016. július 13.)
- Lanstyák István, megjelenés alatt. Nyelvtés. Gróf Annamária–Kolláth Anna–Szoták Szilvia szerk., *Szélrózsza. A Termini Magyar Nyelvi Kutatóhálózat lendvai konferenciájának előadásai*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Linell, Per 2011. Are Natural Languages Codes? *PERILUS 2011: Symposium on Language Acquisition and Language Evolution*. Stockholm: Institutionen för lingvistik. 39–50.
- Menken, Kate 2013. Emergent bilingual students in secondary school: Along the academic language and literacy continuum. *Language Teaching* 46/4, 438–476.

- Møller, Janus Spindler–Jørgensen, J. Normann 2012. *Enregisterment among adolescents in superdiverse Copenhagen*. Tilburg Papers in Culture Studies 28. https://www.tilburguniversity.edu/upload/40e7188b-2ca2-4a17-80e8-c2cda1d3b6b6_TPCS_28_Janus-Normann.pdf (Utolsó letöltés: 2016. január 10.)
- Mutsaers, Paul–Swanenberg, Jos 2012. Super-diversity at the margins? Youth language in North Brabant, The Netherlands. *Sociolinguistic Studies* 6/1, 65–89.
- Nábělková, Mira 2008. *Slovenčina a čeština v kontakte. Pokračovanie príbehu*. Veda–Bratislava–Praha: Jazykovedný ústav L. Štúra SAV–FF UK v Praze.
- Ódor Bálint 2011. A nemzetpolitikai érdekérvényesítés lehetőségei az EU-ban Lisszabon után. *Pro Minoritate* 20/3, 3-18.
- Parkin, David–Arnaut, Karel 2014. *Super-diversity & sociolinguistics – a digest*. Tilburg Papers in Culture Studies 95. https://www.tilburguniversity.edu/upload/2c968b77-f606-44c5-8d1f-dc90a0185ae7_TPCS_95_Parkin-Arnaut.pdf (Utolsó letöltés: 2016. január 10.)
- Pfaff, Carol W. 2011. Multilingual Development in Germany in the Crossfire of Ideology and Politics: Monolingual and Multilingual Expectations, Polylingual Practices. *Transit* 7/1, 1–20. <https://escholarship.org/uc/item/9gp0f163> (Utolsó letöltés: 2016. január 10.)
- Rampton, Ben 1995/2005. *Crossing: Language & Ethnicity among Adolescents*. Manchester, UK–Northampton, MA: St. Jerome Publishing.
- Rampton, Ben 2012. *Drilling down to the grain in superdiversity*. *Working Papers in Urban Language & Literacies* 98.
- Rampton, Ben–Blommaert, Jan–Arnaut, Karel–Spotti, Massimiliano 2015. *Superdiversity and sociolinguistics*. *Working Papers in Urban Language & Literacies* 152.
- Rampton, Ben–Charalambous, Constadina 2010. *Crossing: A Review of research*. *Working Papers in Urban Language & Literacies* 58. https://www.academia.edu/6464394/WP58_Rampton_and_Charalambous_2010_Crossing_A_review_of_research (Utolsó letöltés: 2016. január 10.)
- Silverstein, Michael 1979. Language Structure and Linguistic Ideology. Clyne, Paul R.–Hanks, William F.–Hofbauer, Carol L. eds., *The Elements*. Chicago: Chicago Linguistic Society. 193–247.
- Sloboda, Marián 2016. Transition to super-diversity in the Czech Republic: its emergence and resistance. Sloboda, Marián–Laihonen, Petteri–Zabrodskája, Anastassia eds., *Sociolinguistic Transition in Former Eastern Bloc Countries: Two Decades after the Regime Change*. Frankfurt am Main: Peter Lang. 141–183.
- Trim 1997. Introduction. Coste, Daniel–Moore, Danièle–Zarate, Geneviève, *Plurilingual and Pluricultural Competence. With a Foreword and Complementary Bibliography*. (Studies towards a Common European Framework of Reference for language learning and teaching). Strasbourg: Language Policy Division. vii–viii. http://www.coe.int/t/dg4/linguistic/Source/SourcePublications/CompetencePlurilingue09web_en.pdf (Utolsó letöltés: 2016. március 27.)

ZHRNUTIE

Vo svojom príspevku prezentujem dve jazykové ideológie reflektujúce na mimoriadne veľkú jazykovú rozmanitosť nazývanú najnovšie jazykovou superdiverzitou, ktorá vznikla najmä v dôsledku intenzívnych migračných procesov do západoeurópskych a severoamerických miest: jednou je plurilingvizmus a druhou polylingvizmus. Obidve sa podstatne líšia od jazykovej ideológie týkajúcej sa viacjazyčnosti, ktorá je zaužívaná v tradičnej sociolingvistiky, resp. v rámci nej vo výskume viacjazyčnosti, a to multilingvizmu.

Cs. NAGY LAJOS

Nyelvjárási jelenségek a Pest megyei Szadán

Annotáció: Jelen tanulmány egy Pest megyei település, Szada néhány hangtani, alaktani és szókincsbeli nyelvjárási sajátosságát foglalja össze. A kutatás alapja az ezredfordulón aktív indirekt módszerrel végzett kérdőíves adatgyűjtés, valamint a beszélgető partnerekkel készített szövegfelvételek. A 113 tételt tartalmazó kérdőív forrásai a Szadáról megjelent néprajzi kiadványok, valamint A magyar nyelvjárások atlasza. Arra a kérdésre keresi a szerző választ, hogy a korábbi anyagokból a faluközösség életére legjellemzőbb fogalmak közül melyeknek ismerik, illetve melyeknek használják ma is a megnevezését, valamint mely fogalmaknak változott meg a neve a faluban.

Kulcsszavak: Szada, déli palóc nyelvjárástípus, hangtani és alaktani jelenségek, szókincsvizsgálat, a megnevezési rendszerek tagoltsága

Bevezetés

Szada a **Gödöllőt Váccal** összekötő főút mentén, **Gödöllő** és **Veres-egyház** között fekszik. A település nevének az eredetéről Kiss Lajos a következőket írja a Szada szócikkben: 'helység Pest m.-ben Gödöllőtől észak-északnyugatra.' Pusztá szn.-ből keletkezett magyar névadással [...]. Az alapjául szolgáló szn.-hez l. m. R., N. *szád* 'nyílás, bejárat, kezdet' (Kiss L. 1997: 511). Fényes Elek 1851-ben megjelent művében így jellemzi ezt a falut: „Határa homokos, szántófölde, rétje kevés; erdeje meglehetősen elpusztult; fő gazdasága nagy szőlőhegyében áll, melly igen becses fejér bort terem, e mellett rakva gyü-

mölcsfákkal, s a gyümölcskereskedés fő élelmét teszi a lakosoknak” (FÉNYES ELEK 1851, 1984 Szada névcikk).

Szada a nyelvjárás-kutatási szakirodalmak tanúsága szerint a déli palóc nyelvjárástípushoz tartozik. IMRE SAMU *A magyar nyelvjárások atlasza* (Bp., Akadémiai Kiadó 1968–1977; = MNyA.) anyaga alapján végzett kutatásaira támaszkodva a déli palóc nyelvjárástípus területét Pest megye északi, Nógrád megye déli és Heves megye délnyugati részében határozza meg (vö. Imre, 355).

JUHÁSZ DEZSŐ – az újabb vizsgálatokat figyelembe véve – a palóc régió déli tömbjében megkülönböztet déli palóc, valamint Eger vidéki nyelvjárás csoportot (JUHÁSZ 2001: 322 és 5. Melléklet). A térkép-melléklet szerint Szada egyértelműen a déli csoportba tartozik.

A továbbiakban az idősebbekkel készített újabb hangfelvételek és a más korosztálybeliektől is kikérdezett kérdőív adatai alapján veszem sorra a szadai nyelvhasználat legjellemzőbb hangtani és alak-tani sajátosságait. Olykor a hangtani és az alaktani jelenségeket igen nehéz elhatárolni egymástól, ugyanis a szótőben lejátszódó hangtani változások nemegyszer alaktaninak is tekinthetők, s fordítva: a toldalékokban végbemenő változások egyben hangtaniaknak is fölfoghatók. A leírt hangtani és alaktani jelenségekre adott példákat nyelv-járási lejegyzéssel közlöm.

1. Hangtani jelenségek

Szada nyelvjárása már erősen átmeneti jellegű, hiszen több dunántúli és déli típusú sajátosságot is tartalmaz, s meghatározó a főváros közelsége is. Az *i*-zés ma is jellemző a faluban egyrészt a birtokos személyjel *-e*, *-je* változataként toldalék előtt: *felén ~ felin*, *idejére ~ idejire*, *kezébe ~ kezibe*, másrészt pedig *é*, valamint *ë* helyén: *csépel ~ csípel*, *kötén ~ kötín*, *szegény ~ szegíny*; *főcsépërëttünk ~ főcsipërëttünk*. Az *ö*-zés ingadozást mutat. A *kell* igében és múlt idejű alakjában még erősen él: *köll*, *köllött*. Az *l* előtti *ö*-zés is alig fordul elő: *bíbel ~ bíböl*. Néha hangsúlyos helyzetben is érvényesül ez a jelenség: *söpör*, *söpörö*. Az *ly* *nem* önálló hang. Általános a *j* ejtése a helyén: *helyez*, *pendej*. Az *l* palatális ejtése néhány szóban még utal az egykori *ly*-re: *gerebl'e*, *nyoszol'a*, *ol'an*, *sarogl'a*. Az *ol*, *el*, *öl*, *ül* hangkapcsolatból az

l pótlónyúlásos kiesése gyakori: *volna ~ vóna*, *elvallalt ~ évállat*, *sparhelt ~ sparhelt*, *pörkölt ~ pörköt*, *nélkül ~ nélkü*, *örültünk ~ örütünk*. Az *-l* képző, valamint az *-l* igei személyrag viszont általában megmarad: *lehegyel* 'a szőlőhajtás hegyét letöri', *nézel*. Általános a *-t* tárgyrag és a *-k* többesjel előtt a középzárt tövéghangzó: *kazalokot*, *lábukot*, *lovakot*, *minkét ökö*. Az *ó*, *ö*, *é* helyén általában nem áll kettőshangzó, tehát például nem *póusta*, *lőü*, *kéjz*. Csak elvétve találkozunk az idősebbek beszédében egy-egy kettőshangzóval: *tarló*, *kaparéik*, *méirges*, *testvéjrek*. Az *a* hang ajakkerekítéses, az *á* ajakréses ejtésű. Az *a* esetében még fölfedezhető az ajakréses ejtismód: *akkor*, *báromfi*, *tákárgättá*. Az *á* kiejtése ma már megegyezik a köznyelvi-vel. Az *e* hang ejtése zártabb a köznyelvinél, általános az *ë* használata: *ëggy*, *ëmbër*, *gyërëk*, *mindën*. Gyakori a szóvégi *s* nyúlása a melléknevek toldalékolt formáiban: *évessek*, *osztájossok*, *szabájossan*. Az *l*, *r* és a *j* azonszótagbéli magánhangzót nyújtó hatása csak néhány szóban mutatkozik meg: *gyümölcs*, *örülünk*; *tárt*, *vakárcs*; *pëjva*. Az *ny* hang szóvégi helyzetben depalatalizálódhat: *asszony ~ asszon*, *bizony ~ bizon*, *kötény ~ kötén*. Előfordul *a > o* hangváltozás: *kamra ~ komra*, *asztán ~ osztán*, az ellenkezője, az *o > a* váltás még ritkább: *kolbász ~ kalbász*. Az *o* helyén valamivel gyakrabban jelentkezik az *u*: *ahol ~ ahun*, *gondolni ~ gondúni*, *sonka ~ sunka*, *vánkos ~ vánkus*.

2. Alaktani jelenségek

Az *-n* határozórag szóvégen rendre megnyúlik: *azonn*, *nyáronn*, *Pestenn*, *télen*, *utánn*, *végénn*. A *-ból*, *-ből* határozórag gyakran *-bú*, *-bü*, de előfordul *-bul*, *-biül* is: *abból ~ abbú ~ abbul*, *bálból ~ bálbú ~ bálbul*, *kezből ~ kezibü ~ kezibiül*. A *-val*, *-vel* rag ma általában hasonult formában él, de elvétve még hasonulás nélküli alakkal is találkozni: *kézzel ~ kézvel*. A *-kor*, valamint a *-szor*, *-szer*, *-ször*, határozóragok változata a *-kó*: *akkó*, *tavaszkó*, valamint a *-szó*, *-szé*, *-sző*: *hatszó*, *hétshé*, *előshő*. A *-hoz*, *-hez*, *-höz* határozóragoknak korábban csak két alakváltozata élt: *ahhoz ~ ahó*, *házakhoz ~ házakhó*, illetve: *cséphez ~ cséphő*, *géphez ~ géphő*. A főnévi igenév *-ni* képzője a palatalizáció különböző fokozatait mutatja: *dolgozni ~ dolgozn'i ~ dolgoznyi*, *gyomláni ~ gyomlán'i ~ gyomlányi*, *ültetni ~ ültetn'i ~*

ültetni. A -va -ve határozói igenévképző v-je néhány szóban még teljesen hasonul az ige tövégi mássalhangzójához: *be vótak kerítve ~ be vótak kerítte, rakva ~ rakka, sebésédve ~ sebésédde*.

3. Szókincsvizsgálat

A településen aktív indirekt módszerrel végeztem gyűjtést. A 113 télt tartalmazó kérdőív összeállításához figyelembe vettem a Szadáról megjelent néprajzi kiadványokat, valamint a nyelvatlasz anyagát. Arra a kérdésre kerestem választ, hogy a korábbi anyagokból a faluközösség életére legjellemzőbb fogalmak közül melyeknek ismerik, illetve melyeknek használják ma is a megnevezését, valamint mely fogalmaknak változott meg a neve a faluban. A kérdéseket a következő, a mindennapi életnek megfelelő fogalomkörökbe osztottam: 1. aratás, cséplés, 2. a ház és részei, berendezései 3. konyhai eszközök, 4. rokonság, 5. ruházkodás, 6. sütés-főzés, 7. szőlőművelés, 8. egyéb.

3.1. Ismert fogalmak

Aratás, cséplés: cséplőgép, gyalogos kukorica, kaparéék, nagygerelye, pap ('legfelső kéve'), pelyva, rozs, takaró, tüskeborona; a ház és részei, berendezései: ágy, elsőszoza, hátsószoza, tornác, kamra, kilincs, kivetett ágy, kötél, padlás, padlásfölgjáró, párna, párnatok, saroglya, szarufa, vályog; konyhai eszközök: bádóg, bögre, fazekas, kanál, kenyérlapát, szénvonó, tűzhely, zacskó; rokonság: anyatárs, apatárs, fiú, legény, nagymama, nagyapó; ruházkodás: bécsi szoknya, berlinerkendő, bőrkötény, ellenzős sapka, gatyakorc, habos kötény, kacabajka, kapca, kötő, melles kötény, mizli, patentharisnya, pendely, pohár, pruszlik, rékli, spanglis cipő, szállongó; sütés-főzés: abált szalonna, bujakalács, disznósajt, forgácsfánk, forradás [a kenyéren], gánica, göldény, görhöny, kenyér, kockatészta, kolbász, kortyogós galuska, krumplinudli, pörkölt, reggeli, sárgája [a tojásé], sonka, süttöttem, töltött káposzta, vakarcs, vetés [kenyéré]; szőlőművelés: borseprű, csomoszolófa, első kapa, fasutyu, fertály, harmadik kapa, kármentő, kantárfa, kifakad a szőlő, lehegyezés, lévő, lévőfertály, pap 'a legfelső vastag falap a borsajtóban', sereng, sutyul, szőkéje; egyéb:

bíbel, elrúgja az anyja, hápog, kiszakad az iskolából, kolesz, kotyog, kríkog, leveri az anyját, megzárul, palozsna, süttötök, vertyog.

3.2. Ismeretlen fogalmak

Aratás, cséplés: nyomórúd (A szekér tetején a szalma és a széna leszorításához kötelet használtak.); a ház és részei, berendezései: ollófa (A mai házépítésnél ezt a szerkezeti elemet már nem használják.); sutyus kunyhó (A szőlőben lévő, ritkán lakóházzá alakított épület elvesztette funkcióját.); konyhai eszközök: kenyérdagasztó kendő (Arra még emlékeznek az idősebbek, hogy otthon süttötték a kenyeret, de emlékeztük szerint csak kenyérruhát használtak. Annak azonban más volt a szerepe: azzal takarták le a szakajtóban a bedagasztott kenyeret.), seggen ülő fazék (A tűzhely felépítésének, szerkezetének a megváltozásával a korábbi keskenyedő fenekű, kúp alakú fazekat fölváltotta a széles fenekű fazék, amelyet a tűzhely tetejére állítottak.) ruházkodás: allé nyak (A papok reverendájának a nyakához hasonlító gallér kiveszett a használatból.); kővasaló (Ez a fajta vasaló már igen régen nem használatos, a szenes vasalóra azonban még emlékeznek.) szőlőművelés: második kapa (A szőlőt szükség szerint kapálják, de külön neve a közbülső kapálásnak nincs.)

Ezt a részt összegezve megállapíthatjuk, hogy a 113 valóságos fogalomból 105-öt (92,92%) ismernek az adatközlők, 8-at (7,08%) pedig nem.

3.3. Az ismert fogalmak megnevezései

Most azt a kérdést tesszük föl, hogy hány szót ismernek a 105 fogalom megnevezésére, illetve milyen más megnevezéseket használnak az adott fogalmak jelölésére?

Témakörönként csoportosítva az egyes fogalmakra a következő – egyszerűsített nyelvjárási lejegyzéssel közölt – megnevezések és a / vonal után álló alak- és ejtészváltozataik fordulnak elő:

3.3.1. Aratás, cséplés (10 fogalom 16 megnevezés): **cséplőgép:** *cséplőgép, tüzezségép*; **gyalogos kukorica:** *gyalokkukorica*; **kaparék:** *kaparék / kápárék*; **legfelső kéve:** *pap, papkéve /*

pápkéve; nagygereblye: nagybögő, aratógereble / aratógereblé; nyomórúd: –; pelyva: pějva / péjva, pějva péva; rozs: rozs; takaró: takaró, takarófa; tüskeborona: tüskézsborona, faborona, tövizsborona, vesszőborona.

3.3.2. Ház és részei, berendezései (17 fogalom 28 megnevezés): ágy: ágy; kivetett ágy: kivetett ágy, nyoszoja, nyoszoláágy, nyoszojóágy; elsőszoza: elsőszoza, észház; hátsószoza: hátsószoza, hátsóház; tornác: tornác, gang, hambut, házajja; kamra: kamra / komra; kilincs: kilincs; kötél: kötél; ollófa: –; padlás: padlás / pallás; padrajáró: pallásfőjáró, feljázat, fejjáró; párna: párna, vánkos / vánkus; párnatok: angin, ciha; saroglya: rácsos ajtó, sarogja / saragla / sarogl'a; sutyus kunyhó: –; szarufa: szarufa; vályog: vályog / vájog / vál'og.

3.3.3. Konyhaeszközök (10 fogalom 16 megnevezés): bádóg: bádóg, plé; bögre: bögre / bēgre; fazekas: fazékas; kanál: kanál / kaná; kenyérdagasztó kendő: –; kenyérlapát: lapát, kényérlapát, sütőlapát, kényérsütő lapát, vetőlapát; szēnvonó: szēnvonó / szēmvonó; seggen ülő fazék: – tűzhely: pór, vaspór, sparhét / sparhelt, sparhēlt; zacskó: zacskó, stanicli / stanyicli / tanyicli / tanyiszli.

3.3.4. Rokonság (6 fogalom 19 megnevezés): anyatárs: anyatárs, nászasszony / nászasszon; apatárs: nász, nászuram; fiú: fíjú, gyērek / gyērek; legény: legényembēr, leginy / legin; nagyanya: szüle, szülike, édesszüle, mama, nagymama, nagy; nagyapa: apóka, papa, papus, nagyapa, nagyapapa.

3.3.5. Ruházkodás: (20 fogalom 29 megnevezés): allé nyak: –; bécsi szoknya: bécsi szoknya, bécsi piros; berlinerkendő: beliner / belliner, belinerkendő / bellinerkendő, mellekkendő; bőkötény: bőköttín, ráncos köttín; ellenzós sapka: simlíderes sapka, siltes sapka, micisapka; gatyakorc: korc, gatyakorc; habos kötény: csiszolt kötény, habos kötény; kacabajka: kacabajka, bekecs; kapca: kapca; pruszlik: pruszlik; kóvasaló: –; kötő: kötény / köttiny; melles kötény: köttiny, mejjes kötény / melles kötény; mizli: mizli / mizli; patentharisnya: patentharisnya; pendely: penděj / penděl / pendőj / pendöl / pendő; pohár: pohár; rékli: rekli / rékli; spanglis cipő: panglis cipő / spanglis cipő; szállongó: szállingó, szállongó.

3.3.6. Sütés-főzés (21 fogalom 36 megnevezés): abált szalonna: abátszalonna, állaszalonna, tokaszalonna / tokaszalonná; bujakalács: bujakalács; disznósajt: sajt, disznósajt, pucor, kizsgömböc; forgácsfánk: herőke, forgácsfánk; forradás [a kenyéren]: ragáncs; gánica: ganca; gölödény: gölödén / gölödín; görheny: görheny, krumpligörheny; kenyér: kényér; kockatészta: kockatészta, haluska, laska, sifli; kolbász: kalbász / kolbász / kóbász; kortyogós galuska: kortyogós galuska; krumplinudli: anygyalbögyölő, monyóka, núdli / nyúdlí / nyúdi; pörkölt: pörkölt / pörköt; reggeli: früstök, reggeli; sárgája [a tojásé]: sárgája; sonka: sonka / sunka; süttöttem: süttöttem; töltött káposzta: takart, takartos káposzta, tötöt káposzta; vakarcs: vakarcs; vetés [kenyéré]: bevetés.

3.3.7. Szőlőművelés (17 fogalom 29 megnevezés): borseprű: söprű / söprő; csomoszolófa: csomoszoló, döngölő, sujok; első kapa: nyitás; második kapa: –; harmadik kapa: érés alá kapálás; fasutyu: sutyu / sutyú, prés; fertály: fertáj; kármentő: kármentő; kantárfa: ászok, ászokfa, söntérfa; kifakad a szőlő: fakad, kifakad, kifakad a szőlő, mekpattan; lehegyezés: hegyelés, lehegyelés; lévő: lévő; lévőfertály: akoló; pap: nyomatékfa; sereng: fatty, hónajj, sereng; sutyul: sutyul / sutyú; szőkéje: ajjabor csíger, kapázsbor, löre.

3.3.8. Egyéb (12 fogalom 18 megnevezés): bíbel: bíböl; elrúgja az anyja: elrúgja az anyja; kiszakad az iskolából: kiszakad az iskolából; kolesz: kordé / korděj, kolesz; kotyog: kodál, kotyog; krikog: krikog; leveri az anyját: leszíja; megzäpül: mekzäpül; palozsna: maktalan tojás, polozsna, záptojás; retyeg: hápog; süttötök: süttötök, sütni való tök, úritök; vertyog: kotyog.

A felsorolt adatokat áttekintve azt állapíthatjuk meg, hogy az ismert fogalmak között vannak olyanok, amelyek megnevezésére mindössze egyetlen, másokra azonban több, akár négy-öt lexéma (szó, szókapcsolat) is előfordul a nyelvhasználok körében, vagyis erősen eltérő a fogalmak megnevezési rendszerének tagoltsága. A 105 ismert fogalom megnevezési rendszerének tagoltsági mutatója 1,81, az összes (113) vizsgált fogalom megnevezési rendszeréé pedig 1,69. A teljes tagoltsági skála bemutatása helyett itt most csak

a két szélső értéket mutatókra térhetek ki, valamint a közepesen tagoltakra.

Tagolatlan a megnevezési rendszere azoknak a fogalmaknak, amelyek a mindennapi munka, ruházkodás, táplálkozás, építkezés stb. során a legalapvetőbb dolgokat – például anyagokat, ételeket, növényeket – jelentették, illetve jelentik a faluközösség számára. Vannak ezek között a mai nyelvhasználatból kiveszőben lévők (*fertály* 'hordóra való tölcser', *gyalogos kukorica*, *kortyogós galuska*, *lévőfertály*, *pohár* 'a hajviselet eleme', *spanglis cipő*, *szénvonó* stb.), s vannak ma is központi szerepet betöltők (*ágy*, *borsepró*, *bögre*, *gánica*, *göldény*, *kármentő*, *kilincs*, *kötél*, *krikog*, *mezápu*, *pruszlik* stb.)

Erősen tagolt a szadai nyelvhasználatban a **nagyanya** (*szüle*, *szülike*, *édesszüle*, *mama*, *nagymama*, *nagyi*) és a **nagyapa** (*apóka*, *papa*, *papus*, *nagyapa*, *nagypapa*) fogalom megnevezési rendszere. Egymás mellett élnek a régi és a mai megnevezések. E két fogalom tagoltságát a kedveskedő, becéző formák használata eredményezi. Ez a sok változat tükrözi a nemzedékek közti meghitt viszonyt is.

Egy közbülső tagoltsági kategóriába, a közepesen tagoltba sorolhatjuk azokat a fogalmakat, amelyeknek a megnevezési rendszerét három-négy szó (szókapcsolat) alkotja. Az egyes elnevezések a fogalomnak más-más elemét, lényeges jegyét emelik ki: formáját, funkcióját, színét, anyagát, készítési módját, felhasználását. Például a **tüskeborona** fogalmának a jelölésére használt megnevezések egyike általában az eszköz anyagát tartja fontosnak (*faborona*), a többi pedig a fa egyéb sajátosságát – amitől egyáltalán alkalmas a szerszám a boronálásra – hangsúlyozza: *tövisborona*, *tüskeborona*, *vesszőborona*. Az **abált szalonna** fogalmának az elnevezéseiből az *állaszalonna* és a *tokaszalonna* az étel eredetére utal, az *abált szalonna* pedig az étel elkészítési módjára. A példákat még sorolhatnánk tovább, de ennyiből is minden bizonnyal világos, hogy miért lehet egy adott fogalomnak több megnevezése.

Csupán néhány szadai lakos nyelvhasználati jellegzetességeit mutathattam be, ezekből azonban óvatosan következtethetünk az elmúlt évtizedek nyelvjárási sajátosságaira. A kérdőív kérdéseire adott válaszokból, valamint a két hosszabb szövegből a nyelvhasználati tényeken túl némi képet kaphatunk a falu korábbi életéről, gazdálkodásáról, szokásairól.

HIVATKOZÁSOK

- FÉNYES ELEK 1851, 1984 (reprint kiadás). *Magyarország geographiai szótára*. A Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése és az Állami Könyvterjesztő Vállalat közös kiadása. Budapest.
- GÖNYEY SÁNDOR 1998. Budapest környékének községei. 1. Szada In: Czibereiné Szitó Mária (szerk.) *Szada. Helytörténeti olvasmányok*. Szada.
- IMRE SAMU 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- JUHÁSZ DEZSŐ 2001. A mai magyar nyelvjárási régiók és csoportok. In: Kiss Jenő (szerk.) *Magyar dialektológia*; Osiris Kiadó, Budapest.
- KISS JENŐ 2000. *Magyar nyelvjárás kalauz*. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.
- KISS JENŐ (szerk.) 2001. *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- KISS LAJOS 1997. *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DEME LÁSZLÓ–IMRE SAMU (szerk. a munkaközösség közreműködésével) 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- CZIBERÉNE SZITÓ MÁRIA (gyűjtötte és szerkesztette) 1987. *Sej, Szada falu*. Szada.
- B. LŐRINCZY ÉVA (főszerk.) 1979–2010. *Új magyar tájszótár I–V*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

SUMMARY

The paper summarizes some of the phonological, morphological and lexical features of the dialect spoken in the village of Szada in Pest county. The research was based on active indirect data collection method accomplished by the help of a questionnaire and interview recordings. The questionnaire contained 113 questions; its sources are ethnographical works about Szada and the Atlas of Hungarian Dialects. The author investigates which of the concepts found in these older materials which were characteristic for the life of the village community in the past are still in use -- either remembered or actively used even today and which of the concepts are today known by a different name.

MELLÉKLETEK

1. Nyelvjárásgyűjtési kérdőív

I. Aratás, cséplés

1. cséplőgép: Mi az a nagy gépezet, amivel a magot kiveretik a kévéből?
2. gyalogos kukorica: Mi a neve a héj nélküli kukoricának?
3. kaparéék: Mi a gabonakereszt-rakás után összegereblyélt gabona neve?
4. legfelső kéve: Mi a legfelső kéve neve?
5. nagygereblye: Mi annak az eszköznek a neve, amivel az elhullott gabonaszálakat húzzák össze aratáskor?
6. nyomórúd: Mi az, amivel a szénásszekér vagy a szalmásszekér tetején leszorítják a szénát vagy a szalmát?
7. pelyva: Ha a gabona megérett, mi lesz a szemet borító vékony hártýából, amely csépléskor a gép alján gyúlik össze?
8. rozs: Mi az a szemes termés, amelyből sötétebb színű kenyeret szoktat sütni? A lisztje ragadósabb, mint a búzáé.
9. takaró: Mi a neve annak a kaszára szerelt eperfa vesszőnek, amely aratáskor a gabonát rendre sorolja?
10. tüskeborona: Mi az a tüskés gallyakból összekötött szerszám, amivel a szántás után a rögöket széttörök?

II. Ház és részei, berendezései

1. ágy: Hogy hívják a (négy) lábbon nyugvó, fekvőrészből, keretből, támlából álló, betéttel bélelt fekvőbútort?
2. kivetett ágy: Mi a neve az utcai szobában álló olyan ágynak, amelyet a lakodalom alkalmával vetettek fel, s az egész életen át úgy marad?
3. elsőszoba: Ha a konyha mindkét oldalán van egy-egy lakóhelyiség, hogyan különböztetik meg? Mi az utca felőli neve?
4. hátsószoba: Mi az udvar felőli szoba neve?
5. tornác: Mi a ház nyitott oldalú, gyakran oszlopos, folyosószerű részének a neve?
6. kamra: Hogy nevezik a konyha utáni helyiséget?

7. kilincs: Mi a neve az ajtózár fogantyújának, amelyet lenyomva kinyílik az ajtó?
8. kötél: Hogy hívják a szálak összesodrásával készült erős, vastag kötözőeszközt?
9. ollófa: Mi a neve a pitvar feletti keresztgerendába erősített tartófának?
10. padlás: Mi a neve a háztető alatti térségnek?
11. padlásfeljáró: Hogy nevezik a háznak azt a részét, ahol fölmennek oda?
12. párna: Mi az, amit az ágyban a fej alá tesznek?
13. párnatok: Mi az, amibe a tollat teszik?
14. saroglya: Mi a neve a lécekből készült kisajtónak a konyhánál?
15. sutyus kunyhó: Mi volt a neve a szőlőben lévő épületnek, melyeket némelyek lakóházzá alakítottak át?
16. szarufa: Hogy hívják a tetőszerkezet lécezetét tartó, fordított V alakban összeácsolt 2-2 gerenda közül bármelyiket?
17. vályog: Hogyan hívják az agyagból készült égetetlen téglát?

III. Konyhaeszközök

1. bádóg: Mi az, amiből a tepsi, a tetőcsatorna készül?
2. bögre: Mi az a többnyire zománcozott, kis, füles edény, amiből tejet vagy vizet isznak?
3. fazekas: Mi az az eszköz, amin a konyhai edényeket tartják?
4. kanál: Mi az, amivel a levest esszük?
5. kenyérdagasztó kendő: Mi az a kenyérsütésnél használt kendő, amibe beleszítálgák a lisztet?
6. kenyérlapát: Mi az, amivel a kenyeret a kemencébe rakják?
7. szénvonó: Mi az, amivel a kemencét kitisztítják? Miből készült?
8. seggen ülő fazék: Mi a széles fenekű fazéknak a neve?
9. tűzhely: Mi az a vasból készült konyhai berendezési tárgy, amin az ebédet főzik?
10. zacskó: Hogy hívják a papírból, műanyagból készült zsák vagy háromszög alakú tasakot? Babet, mákot stb. szoktak bele tenni.

IV. Rokonság

1. anyatárs: Hogyan nevezi a menyecske anyja a vejének az anyját?
2. apatárs: Hogyan nevezi a menyecske apja a vejének az apját?
3. fiú: Mit kérdezzünk, ha a baba megszületett, hogy lány lett-e vagy ...?
4. legény: Hogyan mondják, mi a húsz év körüli nősülendő fiatalember?
5. nagyanya: Hogyan szólítja meg a kisgyerek az apjának vagy az anyjának az anyját?
6. nagyapa: Hogyan szólítja meg a kisgyerek az apjának vagy az anyjának az apját?

V. Ruházkodás

1. allé nyak: Mi a neve az álló gallérnak, amely a papok reverendájának a nyakához hasonlít?
2. bécsi szoknya: Mi a neve a pirossal felszegett aljú hétköznapi szoknyának?
3. berlinerkendő: Mi a neve a gyapjúból készült, meleg, általában fekete színű kendőnek?
4. bőkötény: Mi a neve a rakott elejű, levasalt ráncokkal díszített köténynek?
5. ellenzős sapka: Milyen sapka az, amelynek van a fény elterelésére egy külön része?
6. gatyakorc: Hogyan mondják a gatyának azt a részét, amiben a madzag van?
7. habos kötény: Mi a neve a csiszolt köténynek?
8. kacabajka: Hogy hívják a vattázott, tűzéssel díszített, különféle meleg anyagokból készített rövid, testhez álló női téli kabátkát?
9. kapca: Mi a neve a csizmában vagy bakancsban viselt, harisnya helyett a lábfejre tekert ruhadarabnak?
10. pruszlik: Hogy hívják a női mellényt?
11. kővasaló: Hogy hívják a megtüzesített kővel ellátott vasalót?
12. kötő: Mi az, amit az asszonyok maguk elé kötnek, hogy a ruhájukat védjék?
13. melles kötény: Ha a kötényen kantár is van, hogyan mondják, mi az?
14. mizli: Hogy hívják a levarrt szűkítő ráncot?
15. patentharisnya: Hogy hívják a bordásan kötött harisnyát?
16. pendely: Mi a neve az alsószoknyának?
17. pohár: Hogy hívják a nagylányok hajviseletének azt az elemét, amely a bokor felett van?
18. rékli: Mi a neve a könnyű, bő szabású szűk nyakú női blúzának?
19. spanglis cipő: Mi a neve a pántos cipőnek?
20. szállongó: Mi a neve a hajfonás kezdéséhez megkötött, szabadon lógó szalagnak?

VI. Sütés-főzés

1. abált szalonna: Mi a disznó tokája megfőzve?
2. bujakalács: Mi a 8-asra fonott, lakodalomkor a kulacsra tett mákos kalács; éjfélkor osztogatott kalács neve?
3. disznósajt: Mi a neve a bőrrel és egyéb vagdalékkal töltött disznógyomornak?
4. forgácsfánk: Mi a bő zsírban kisütött, lapos, szalagforma, derelyevágóval elvagdalt tészta neve?

5. forradás [a kenyéren]: Mi a kidudorodás a kenyéren?
6. gánica: Mi az összetört és liszttel elkevert főtt krumpliból, illetve forró sós vízbe eresztett és sűrűre főzött (kukorica)lisztből galuskának, illetve gombócnak kiszaggatott tésztafélének a neve, amelyet tejföllel, túróval, hagymás zsírral, esetleg mákkal ízesítve fogyasztanak?
7. gölödény: Mi a kukoricalisztből gyúrt v. krumplis tésztából készített, levesbe főzve, ill. zsírral leöntve és töpörtyűvel megszórva önálló ételként fogyasztott gombóc neve?
8. görheny: Mi a neve a reszelt krumpliból, lisztből, töpörtyűdarabkákból álló, tejsiben sütött ételnek a neve?
9. kenyér: Mi annak a neve, amit a szalonnához és a hagymához szoktunk enni?
10. kockatészta: Mi a neve a kockára vágott tésztának?
11. kolbász: Rendszerint télen, disznóöléskor darált húst töltenek a bélbe, aztán fel szokták füstölni. Mi az?
12. kortyogós galuska: Mi a reszelt krumpliból és lisztből álló, hagymás zsírral és juhtúróval ízesített galuska neve?
13. krumplinudli: Hogyan mondják a sodort krumplis tésztát?
14. pörkölt: Mi a neve a zsírban pirított, földarabolt, vörshagymás, paprikás húsnak?
15. reggeli: Mi az, amit fölkelés után eszünk?
16. sárgája [a tojásé]: Mi van a tojás közepében?
17. sonka: Mi a disznó kikerekített hátsó combja, amelyet felfüstölnek?
18. süttöttem: Elfogyott a kenyér, ezért tegnap délelőtt ... kenyeret.
19. töltött káposzta: Mi a neve a káposztafőzeléknek, ha káposztalevélbe takart, darált és valamilyen kásával kevert hús van benne?
20. vakarcs: Mi az, amit az összekavart kenyértésztából sütnek?
21. vetés [kenyéré]: Hogyan mondják a kenyér kemencébe tételét?

VII. Szőlőművelés

1. borseprű: A bor lefejtésekor mi marad a hordó alján?
2. csomoszolófa: Mi annak a fából készült eszköznek a neve, amivel a szőlőszemeket összezúzzák?
3. első kapa: Mi a neve a rügyfakadásakor végzett kapálásnak?
4. második kapa: Mi a neve a szőlő kizöldülésekor végzett kapálásnak?
5. harmadik kapa: Mi a neve a szőlő érése előtti kapálásnak?
6. fasutyu: Mi az az eszköz, amivel a szőlőt préselik?
7. fertály: Mi a neve a 12-14 literes fa- v. vasedénynek, amibe a must folyik?
8. kármentő: Mi a neve a kicsöpögő must felfogására használt ellipszis alakú, lapos faedénynek?

9. kantárfa: Mi a neve a pincében a hordók alá helyezett egy v. két gerendának, ászoknak?
10. kifakad a szőlő: Hogyan mondják azt, hogy a szőlő rügyei kibomlanak?
11. lehegyezés: Mi az a művelet, ha a szőlőhajtások hegyét letördelik?
12. lévő: Hogyan mondják a hordóra való tölcserfélést?
13. lévőfertály: Mi a neve a mérőedénynek?
14. pap: Mi a neve a borsajtóban a törköly lenyomására használt vastag falapnak?
15. sereng: Mi a neve a szőlő hónaljajtásának?
16. sutyul: Hogyan mondják azt, hogy szőlőt présel?
17. szőkéje: Mi a neve a borfejtésnél a zavarosabb bornak, ami lejött a seprőről, mikor leülepedett?

VIII. Egyéb

1. bíbel: Hogyan mondják, hogy a kakas tyúkot meghág?
2. elrúgja az anyja: Hogyan mondják, hogy a tehén nem engedi szopni a borját?
3. kiszakad az iskolából: Hogyan mondják, hogy a gyerek kimarad az iskolából, befejezi az iskolát?
4. kolesz: Mi a neve a kétkerekű lovas kocsinak?
5. kotyog: Milyen hangot ad a tyúk, amikor a csibéit hívja? Mit csinál akkor?
6. krikog: Milyen hangot ad a torokgyíkos tyúk?
7. leveri az anyját: Hogyan mondják, hogy a borjú a tehenet legyengíti a szopásával?
8. megzárul: Mi történik a tojással melegben?
9. palozsna: Hogyan nevezik azt a rossz, ki nem kelt tojást, amely a tyúkfészekben van, hogy a tyúk oda tojjék?
10. retyeg: Mit mondanak a kiskacsa hangjára? Mit csinál?
11. süttötök: Mi a neve a sültve fogyasztható szürke héjú, sárga, édes húsu tökfajtának?
12. vertyog: Mit csinál kotláskor a tyúk? Milyen hangot ad?

2. Nyelvjárási szövegek

A szövegekben használt jelek:

| = hosszú szünet

| = rövid szünet

... = félbehagyott szó vagy mondat

[...] = a lejegyző megjegyzése

1. szöveg:

Adatközlő: P. A-né sz. B. L.

Születési éve: 1933

Születési helye: Szada

A felvételt készítette és lejegyezte: Cs. Nagy Lajos

A felvétel időpontja: 2001. március 13.

Megjegyzés: Az adatközlő folyamatosan beszélt, kérdésekkel nem kellett irányítani.

Rosz gyermekkorunk vót | nagyon, mert | mikor | ötödik osztájjosok voltunk, akkor jött a front már, közlgett, és ugye ősszel mēntünk vóna hatodigba, akkorra már teljesen ideérték az orosz katonák. És | a ziskolába kórház lett, még nemcsak az iskolába, házakná is. És | minálunk a mi házungbá, ijen hosszú kis parasztházunk, vót ott is | kórházat csináták, mer a hátsó szobábá ottan | ijen kát... orosz orvosok, és ot vagdosták le a azoknak a sebesült katonáknak a lábukat, akik, akiket balesēt ért. És | olán bētēgek vótak fájdalomcsillapító nékű, minden nékű, szeginyék úty kijabáták édesanyámnak: māmā, māmā. Anyám mek tākārgáttā iket, nagyon sajnátā. És délután még vitték el ijen, rakták föl ijen lovas kocsikra, ijen bricskákra, de ákkor má ojan sárgák vótak, de tēnylēg ojan, szinte halottak vótak már majnem. Hoty hova vitték, aszt a jó Isten tuggya, | és a szobába vastagon vót a padlónn a v'ér. Édesanyám úgy vakarta föl, és úty sūrúta lúggal, mindēnnel, hoty valamennyire fő tuggya tākárítāni. És azutām még létta a lakázsból mosoda. | Emlékszöm rá, hoty mink is beátunk hát, én akkor tíz-tizenēgy éves kislány voltam, és beátunk mosni. Utójjára má oszt másnap gyüttek az oroszok, hoty hát mēnnyünk továb mosnyi, és akkor édesanyám meg veszekēdēt velik, hoty hát ez kicsike még, hát mit akarnak! Hāt hoty ott elōzō nap odamēntünk, másnap má aszt akarták, hoty szabájjosan mosunk. De hát asztán nem engedett ē, mer anyám mēnt hējētünk ottan, és | kiterigētte anyám a ruhákat, hát ugye nēm vót hun száritani, mekfagytak a ruhák. És a az orosz katona meg m'érges létta, hoty hát ugye így átak a ruhák szanaszējjel, hoty mos mi lēsš vele. Összēvēsžkēttēk, ő szitta anyámot

oroszu, anyám szitta itet magyarō | hoty hát mi csinájjon vele, hol száriccsa még a ruhát? | No akkor asztán arra uty csinátak, hoty itten az ēggy a templom melletti házba ot csinátak ēty közsponti mosodát. Akkor oszt má oda hurcóták, oda kellett mēnni, a ruhákāt oda vitték, és az asszonyokat is oda hajtották, ot köllöt mosnyi, abba az ēty házba. | És hát mink gyērēreke vótunk. Ki vót dobáva abból a házból mindēn. Mink ottan a szemēddombon koto-rásztunk, szēdēgettünk össze mindēnfēle marhaságokat, és | mikorra arra kerūt a sor, hoty má emēnnyēnek innen, akkorra már jó távász vót, mikor el-el-el továb mēnt a front, vagy mit tudom én, hoty a front-e vagy az egész, szōvá ēhurcókottak innen. | És akkor | De má akkor mi nem mēntünk iskolāba. Akkor má a hatodik osztāj ... akkor má, hoty nem bírták rendbe tenni az iskolāt, akkor már annyira le | össžkēvērētēk ot mindēnt, össžēcšnyították, mek kipakótak, és a hatodik osztāj ākkor már nem jártuk, | uty hoty én csak ötöt jártam, öt osztāj jártam. | És a | hatodik osztāj utānn, | mikor osztán ősszel meg bírták indítani az iskolāt, akkor már létta ēggy ijen ismētlō, aszták, hoty akkor minēkünk má ijen ismētlōbe kō mēnnyi. De asz, hoty mijen vót, én nem tudom, mert | akkor már ēdēsanyáméknak szūkségē vót ránk, akkó má nekünk dōgozni köllött. | Akkor ugyē ēkeszték anyámék a űltetnyi a zōldbabot, meg mindēnfēle, ugyē emlékszek rá, nekem még szántani is köllött. Édēsapám beállította a föld végēnn a az ekēt, | és akkor énnekem fogni köllött, a két lō mēnt nyugottan az ekével, és apám meg a | anyám kukoricát dobāt, apám meg a trágyát rá. Akko^f ugy igyēkēzett apám mindig utānnam, utānnam, hoty a föld végin meginn az ekēt vissza bírja fordítani. Nem bírtam vóna visszafordítanyi, igen vékony dēngájú kislány vótam. | Akkor asztán | mikor az megvót | hát ugye má sajnát apám, hoty hát sokat mēntēm, má a boronálást ő csinátā. No de hát asztán, asztán ugyē tizenkēt-tizenhárom évesēk miko létta, akkorra már tējessen még vótunk fogva a munkával. Apszolūt nem | arra még gonduni se lēhētett, hoty mink iskolāba vagy valahova mēnnyünk | és akkor | ugyē apámék is kápászoktāk vóna, ahogy tuttak, mert nagyon szeginy ēmberek vótak. És | szōlltōl | a gyümölcsfájig apám mindēnt űtētett, a szilvafāt, sok sziva létta asztán, magbaváló szilva. Kislány létemre meg a cseresznyēt ot köllött a fán lōgni napokig. Kiskosárba, de szednyi köllött. Mindig aszt monta anyám, hoty szūkségünk van rád, fijam, nincs, aki sēgīccsen. | Há mos már osztānn, | mikor arra kerūt a sor, hoty nagyobbak legyūnk, | hát akko meg oszt mēntünk vóna mindēnfēle: gyárba meg ēre-āra. Mer akkor oszt mikor hát | akkor még nem a front vót, még akkor még sokāig küzd... küzdōttünk, de emléksžēm rá, hoty tizenkilēnc éves vótam, mikor emēntem a kacsatēlēpre dolgozni. | Hāt ot kacsákat kēllēt gondozni, meg osztán tömni is. Hāt kézzel, kézzel tömtünk, és | akármit is csinātunk, [nevetēs] attól a kacsától ojan būdōsek vótunk, hoty nem bírtunk belōle kimo-

sakodni. Mer ugye úgy vót, hoty këtten tömtünk, a harmadik meg mindik horta a kacsát oda, meg vitte a kacsát el, mer ugye be vótak kerítte ijen darabogba, ahol a hízot kacsák ottan voltak. És | a ruhánk, ahogy ütünk azonn a kacsákon ugye, az a kacsa csak tiltákozott a töméstől ugye, húszta nyakát, fejít, mindēnit, hm. | És ojan bűdössek vótunk, hogy aszt a ruhát lēvētítettük, megmosakottunk, mindēn, de mikor estē hazajöttünk, mindig asz monta anyám, hogy ojan kacsaszagúak vátok, hogy az rettenetes. Nem bírtung belőle kimosakodni. | Hát akkor asztán ez vót k¹ét télēn, hogy odajártam a kacstēlēpre. | Nyáron mindig haza köllöt jōnni dógozni. Akkor köllött ugye a szōllöt kötnyi, meg a csērēsnyét szedni, mek sorba mindēnt csináni. Amikó má ősszel olyan idő vót mēgin, hoty hát má valamennyire betakarítottunk, akkó mēgin ē | Akkor az vót így k¹ét évbe, akkor | a | az mēkszūnt az a telep ottan, akkó ēmēntem kötōdēbe dolgozni | orszōni. | Hát ez mēgin ēty kémény munka vōlt. It volt Szadán az a kötōde, de asztán aszt is elvitték Gödöllōre a | szōvetkēzēt lēt belőle, | és bizony | akkor mēgin csak ot mēgin télen lēhēttem, nyáron mēgin haza köllöt jōnni. Mert hát, | hijába, akkor már úgy vótak, hogy anyám is kezdēd bētēgēsckēdni, szēgēnykém, ugye tōnkremēnt, | és akkor nem bírták csináni. Testvérem vót, az őcsém, az is a gyárba mēnētōt akkor már. Már akkor mindēnki mēnt vōna, amōre látott, csakhogy ithon ne kōjön maradni, mer hát a téeszbe nem akart mēnni senki se. Hát osz mēntek az ōregek már oszt, utōjjára az lēt a vége, | hogy apám is, mer mikor mēgalakították, mikor az befejezōdōtt, hogy már | már nem lēhētett dolgozni nyáron se a földēken, mer hogy már jōtt, hogy mēgalakították a téeszt, akkor | én ēmēntem gyárba dógozni. | Igen | papirgyárba mēntēm dógozni akkor már, és akkor | hát akkor má oszt tejjesen apámat beizēték, három-nēgy napig bujkát, még a még rá bírták venni, hogy aláírja a téeszt. De aszt asztám má nem bírt, nem bírt továb bujkányi. Akkor már | fokták, és mēkkērēsték, hoty hol van, és alá kölöt neki írni, és akkor ő ment maga. De hát akkor asztán | földbe vót má tejjesen mindēn. Elvēttek tülle a lovákát, elvēttek a kocsit, le kölöt vinni a tanyára. Amijē életibe, egész életibe kūszkōdōtt a, hogy vót neki nagy stráfkoksi, itt úty hífták asztát a fēdēres kocsit, meg jó új lōcsōs kocsija vót, két szép lova má akkor, le kēllēt vinni a téeszbe, leadni | és akkor | ot mindēn ē ēpusztút asztán, mink meg oszt akkor mēntünk a gyárba. | Elōszō jártam a papirgyárba, | asztán átmentem a funērgyárba, | és ity szakatt vége a gyērēkkoromnak. | Mer asztán már osztán férjhēz mēntem. Akko má, | akko mēgin kesztük magunkat elōrō kūszkōdni. Mer hát nem vót sēmminke se, ugyēbár. | És akkor | külōmmēntünk, mēgvētjük eszt a házat rossz állapotba | akkor ősszēdōntōttük, szētszētjük. | Tiszta vert fal volt vót, meg ijen | vājoktēglából vót. | De hát aszt nem kívānom sēnkinek! Ugyē bejárni, épitkēzni. Akko még ojan is vót, hogy a férjem vāllāt aratást a szabaccság idejire nyáron, mēg ēmēnt a géphōz, ősszē-vissza.

Annýt kīnlōttunk, hogy az, az valami bōrzasztó, | de mindig oda mēntünk dógozni, ahun, ahol tōp pēzt kaptunk, hoty hát jōp fizetés, hogy bírjunk bōldogulni. | Akkó kīnlōttunk állatokkal, malacokkal, akko nevētünk baromfīt, szoval mindig it vótunk, ahol, ahol a lektōb munka volt. | És | ez ez kōrūbelūl hārmincōt ēves korunkig szemvettünk így, míg a házat meg nem bírtuk épitēni. Hārmincōt ēves korungba lētünk úty, hogy no mēgvan a ház, ált már akkor, de hát ugyē nem volt benne sēmmit, csak az a kis bútorka, bútyorka, nem ezēk a bútorok, amik vannak. Amit, amit othonról én kaptam, meg a férjem ēty szekrēnyt. | De volt úty, hogy bizon vasárnap nem vót csak paprikás krumpli, mindēn nekū. | Mer hát | nem futotta, | nem mēnt. Akārhowy is igyēkēsztünk, akārhowy is spōrōtunk, férjēm sē nem dohānzot, sē nem ivot, sēmmit ijēsmit nem volt, mindēn, mindēn csak oda, oda, hogy bírjunk. Akkor osztán, mikor ugyē mēglēt a gyērēk, | fjjam, | akkó még nagyob bajba kerūtünk, mert má akkó nem vót anyám sē, nem vót, akire hāggyuk. Szomszēdokra kēllēt, ēre-āra | a gyērēket tēnni, hogy ē bírjunk mēnni a munkahējre. Akkor osztann ēmēntünk mink is Gödöllōre a téeszbe virāgot termēni. | Akko már a gyērēk vót ojan öt-hatēves, | és hát akko vittük magunkal. | És az is borzalmas nehéz volt, mert | még a gyērēket is be köllöt fogni krizantint bimbōzni. Munkaerōt ugyē āra nem nagyon lēhētet kapni, mer aszt āllandōan hajōni köll, aszt nemigen szērēti sēnki sē, hogy egész nap hajōjjon, az ēgy borzasztō | fārasztō dolog. | És mire már olyanok, a gyērēk ojan lēt, hogy már ithon lēhētēt hagyni, hát sokszō vót, hogy ovodāba ēgyedū mēnt el a gyērēk. | ēgyedū köllöt neki ēmēnni, mer hát, hát nēm marathattam vele ithon, hogy még ōrzōm, utānna mēgy. Hogy fōkejjēn, a tányērba belētōttēm a csōrgōōrāt meg kānālāt, hogy az ōra hoty csōrōg, az a kánāl is zōrōgjon | a gyērēknek, hogy fō bírjon kēni. Akkor [Nevētēs] ē vót kēsztīve a malacoknak mōg a tyūkoknak az ēnnivalō, a kizsgyērēk odaōntōgētē ūgy, ahogy ē vót kēsztīve, a malacoknak odaōntōtte az ennyivalōt meg a csīrkéknek is. Le vót neki papírra írta, hogy mit kō csináni. | És akkor | hát bizony, mikorra nagyobb is lēt, má iskolās vót, neki is a szabādidejit nem az úton fōdbalozással tōtōtte, | hanem ki vót neki adva, hoty hāny sor zōccsēget kō neki kigyomlányi. ēzs gyomlātā is szēgēnykém. | Mindig montam neki, fjjam, ha te nem segitēs nekem, nincs aki segiccsen. Kitakarított, | ēccēr fōzōtt ēty pa..., mire hazagyōttünk, mēg akart lepni, fōzōtt ēgy nyōclitēres lábos paprikās krumplit. A szomszēd nēni monta neki, hoty hoty kō fōzni. ēty hētig ēttük a paprikās krumplit. Nem mertük neki mondani, hogy mē csinātā ijēt, mer akko attū tartottunk, hoty tōbbet nem fok fōzni. És | hát ugyē mikō oszt még nagyog lēt a gyereke, akkó má oszt gondōtuk magungba, hogy | gyērēk, te ēszt nē csinād ēszt a kīnt, hát mēnny el és tanūjjāl. | Hát oszt rá is bírtuk venni. | A mezōgazdasāgi vót az ōvē, | úty hoty sikēres lēt, | ūgyes lēt. | Mink meg mos már it szenvedünk

megin magungba, | csinájuk eszt a nyomorút palántákat, de hát most már annyira vagyunk, hogy nagyon éfáradunk. Mos má hatvannyóc évesek vagyunk, és még mindég naponta tizenkét órát dó^ugozunk. | De úgy elfáradunk, hogy éjjē nēm is tudunk nyugottan aludnyi: nētyszer-ötször fölérédēk, akko^r mēg asztán örülök, ha vissza birok aludni. De sokszor ot van | a kisrádiój, és hālgatom éjjel is | a rádiókat, hol az Infó rádiót, eszt-aszt bekapcsolom, hogy ēty kicsikēt ē | tērēje a figyelmēmet, hogy bírjak aludnyi. De hát | nagyon | ēty szegēny ěmbernek nagyon kacifántos az élete. Aszt monygyák, hogy most könnyebb az élet, nem könnyebb. | Nem tom, hoty kinek könnyeb, lēhēt, hogy valakinek könnyeb, de nekünk nem könnyebb. | Mert mindēn annyira drāga, mos má mindēnt annyira mēgnehezítētek, hogy akármit csinálunk, akármihöz is fogunk, | mindēn nagyon drāga. És mos má csak, mos má attól tartunk, hogy | hogy le köll ánunk, de akkó oszt^a végi is lēssz. | Mer hát akkor mos ... mos már osztán | ebből a nyugdíjból, amit kapunk | mēgēlni, az osztán ēty kacifántos dolog lēssz.

2. szöveg:

Adatközlő: T. I-né sz. S. E.

Születési éve: 1921

Születési helye: Szada

A felvételt készítette és lejegyezte: Cs. Nagy Lajos

A felvétel időpontja: 2001. március 13.

Adatközlő: Háború vót, szegény család vótunk, négyen vótunk testvⁱérek, | apám napszāmbul élt, nehéz vót minkēt ětartani. De nekünk is dógozni köllöt, mihent, | mihent csak főcsipērētünk, mert nem jutot ruhāra háború utānn, szegēnyiség vót. | És | hát | a szānkózni nagyon szērētünk, és apám mindig össze'törtē gyērēkek, bātyājimnak a szānkójāt, mer hogy a csizmānk ne szakaggyon ē [Nevet], mer nehéz vót a | lábbelivétel is [Nevet]. Hāt mikó má nagyobbak vótunk, akkó bejártunk a | iskolāba vasárnap délutānonkint. Ott ijen filmeket já... mutogattak, örūtünk, ha ojat is mēgnēszhētünk. Akko^r nem volt tévé, sēmmi. Az vót a | érdekēs. De templomba mindig ē köllöt mennünk vasárnap. Aszt nem szabad vót kihagyni még iskolābú sē. Aki nēm mēnt tēmplomba rēggē^l, mikor jártunk iskolāba, a tanító | akkor | adott oan pacsit, aki, aki nem jutott oda, hoty fődagatt a tenyēre. [Nevet] Ugyē messzirő jōttēm, mer a hēgyen túl laktunk, hāt sokszor nem birtam bēérnyi fél nyóca [Nevet], és hát vót, amikor én is kikaptam. | Hāt | sokat dolgoosztung gyērēkkorungba | szēt... kötnyi jártunk, szōllöt kötöznyi, mihēt csak | ojak vótunk, hoty tuttung dógoznyi, igy vót papunkná, Nāpis Márton, annak jártunk kötnyi iskolābú má, hogy | légyēn ēty kis pénzünk is, mēk hāt mēg is tanítottak dolgoznyi. Má négyēdik osztājok vótunk,

hāt napszāmba jártunk. Most a mai fįjatalok nēm tuggyák aszt, hogy mit | szemvettünk mink gyērēknēk. | Nem tēt ruhāra, örūtünk, ha kaptunk ēty cipőt. Nyāron mezítlāb jártunk, mert nem vót cipő. Űty hogy | nehéz sorsba nyōttünk, nem úgy, mind a mostani gyērēkēk. Hāt | vót sok | mindēn | élmény. Azē montam is ězēknēk, jobban tuttung örūni akkor ēgy darapka kötényanyagnak vagy ēty kötēnek vaty cipōnek, máma már nem, nem örūnek még ēggy autónak sē, mer má mindēnük mēgvān. Űty hogy nem tom, ězēk maj mijen űrekségēt ěrnek mēg. Mint mink, minekünk azē, hā szēgēnyek is vótunk, de vót örömünk. Most nincs öröm. De jártunk | ijen | bālok vótak akkor, ēggyik kocsmāba, hol a másigba, táncótunk, de nem ijen ugrabugrát, mint most csināják, hanem csárdāst mēg magyar táncokat. Az nagyon szép vót. | Hāt ijen élet vót akkor, hāt. Még mit monygyak?

Gyűjtő: Mí volt ott a hegyen túl? Hol tetszett lakni?

Ak.: Azon a Vārhēgyēnn | annak a túsó felinn ... űty hogy jól van, mikó naty hó vót, alig birtunk bēérni iskolāba. Apāmnak köllöt űtat hānyini sokszó, hogy ē tuggyunk jutnyi iskolāba. ěn kislány vótam, hogy lassan mēntēm ugyē még ēső osztājba, ěfagyott a lábam, űty hogy anyām egész télēnn asztán kötöszte, mer kisēbēsēdēt a lábam, mer hosszú űt vót, osz ādorokhattam biztos, nem sihettēm, ěfagyott a lábam. Űty hoty sok nehéz dolog vót akkor. | Anyāmnak mosni köllöt járnyi, hogy ětarcson bennünköt. És tudom, Gödöllőre jāt [Ajtónyitás zaja] mosni, és estē mindig mēntünk elē, mer fēt, gyalok köllöt mēnni, nem kocsivā mēg vonattā. Mer vonat elēg távol vó^ut hozzānk, űty hogy aszt számótuk, mirē lejērünk az ālomásra, addig fé Gödöllőjig elērünk, és gyalog jártunk. Mindēnt ... | szemvedēs vót, má ijen sūheder lány vótam, vót tēhēnünk, osz köllöt hordani a tejet Gödöllőre. Hātamra kötötte anyām a tejet, és mēkszērēszte a hējēkēt, hova köllöt lēannom ēggy-ēgy liter tejet és | azzā oda-vissza a naty fagyba. Mēk fįjatal lány vótam még, tizēnhārom-tizēnnēgy éves má, asz köllöt csinānunk, hogy dó^ugoznyi. | Hāt nehéz élet vót akkó! Mos má azē, most is má nehéz, de \ azē az mēg nēhēzēbb vót. | Hāt ...

Gy.: Volt szōlőjük?

Ak.: Vót szōllónk.

Gy.: Milyen munka volt a szōlővel?

Ak.: Ugyē tavaszkö kinyitottuk | akkor lemētszētē apām ā bātyājimmā. Mek sok gyümōcs vót benne, hāt esz tartotta iket, a gyümōcs, akkó sok gyümōcs ... Csērēsnyēt szēdnī, meg is köllöt tanúnunk fįjatalon csērēsnyēt szēdnī, mēr hāt abbul ētek, amit nyāron ēty kicsit össze'szēdēkēsztēk, hāt | mēk kötnyi köllöt, mēg mēg amellet apām ěvāllāt hārom hód szōllöt. Vót akkor ēty tanító, igazgató vót, Gāl | Jānos. Annak hārom hold szōllōjīt dógosztuk, űty hogy nekünk nagyon nehéz gyērēksorunk vót. Aszt bēkōtni, mēg mēk | kapāni, mer bātyājim permētēsztēk. Űty hoty ...

Gy.: Hányszor kapáltak?

Ak.: Hányszor? Nyáron kétszër, | nẽm. | Kinyitottuk, akkor | kétszër kapáltak, õsszel męg befettük. Ja, męg az érés alá is be köllött | igazítanunk, úty hogy, hogy szép lęgyen a szõllõ. Apám mindik, hogy | ęgyeneşen lęgyen a kihúzva a fõd annak, szépen lęgyen bekõttę, nagyon szęrettę a szõllõt. Håt termętt bora is, de | hát sok szõlõt elattak, ugyę, mert köllött a pé^e, męg a bort nem tutta úgy elanni, mind a szõllõt. | Håt | ijen élet vót. Szilvák vótak, sok szilvák, aszt | köllõt szęggyünk, aszt vitték, de akkor męgvętték a pijacon Pestęnn a gyümõcsõt, mos má, most má ojan nehéz eladni, hogy nem | nem is tudom, hogy mijen világ. Nem ęsznek a népęk gyümõcsõt? Nęhéz eladni. ęn most málnával foglalozung, de | e¹... elég eladni. Męk hát most azę monygyuk cseręsznye néha jó, ha másoktõ elfagy, mink itt a hęgyen vagyunk, itten męgvan a, azę męgmarad a gyümõcs. Úty hogy | hát | ijen élet ... | Håt sok juliskababot termętünk akkor, aszt tenni, fõ vót karózva, szęttük a babot. Ojan naty kocsi babokot elattak Pestęn, mos męg ęvisz tisz-hús-kilõ babot a lányom, nem bírja eladni. [Nevet] Hogy mijér, nẽm tudom. | Håt | nem is az a baj talán, hogy mindęn nagy üzembe vagy ijen üzletębe mindęnt árúnak. Ha bęmęgy a a | ęggy asszon vasárúnyi, ot mindęnt męktalá. Męk képes zõccsęget is árúnyi ęggy-ęggy ijen nagy, nagy bót. Amit szęginy paraszt nép megdõgozik, aszt męg nem bírja elanni. Męk krumpli męg mindęn. Mindęnt adnak, akko má ot męgvęsz, és nẽm męgy a pijacra vagy nem tudom ęn. Nagyon nęhéz sors van most, kęgyetlen sokat kõ gürcõni azę, hogy ęty kis mellękpęz lęgyen, mer a nyugdíjbõ nem bírnak má, a lányomęk is nyugdíjasok, nem bírnak a rezsit kifizetni a nyugdíjbõ. Muszāj valami kicsit gürcõnyi nekik mellę, ugyę gyerekęk vannak męg, most késztek keresni. | Hogy | hogy | pótojják a | a kiadást. Mindęnnę foglalozunk. | Męg mit monygyunk? | Aratás?

Gy.: Aratásról tessék. Igen.

Ak.: Jaj, aratás!

Gy.: Részt vettek-e aratáson?

Ak.: Vęttünk bizon. | ę vótunk ugyę, nyáron vót it Szadán búcsú.

Gy.: Na, a búcsúról is lehet.

Ak.: Búcsú vót. Ki..., ęmęntünk, męg bál is vót akkor, asztán | apám ęvállat sok aratást. Ugyę két nagy bátyám vót męg ęn is, hát męnnyi köllött aratni hajnálba. Fõ..., hazaértünk két órakó a bálbõ, háromkó męk | kętet bennünkõt, haj, haj | most is męnnyeték. Majd orra ęstęm a marokszędęsbe [Nevetés], oan ámos vótam. De köllõt csináni, akkõ nem vót asz, hogy nohát ęm majd ászok, nem męgyęk. Mert ojan nem vót. Dolgoznom köllött. Fijatalon.

Gy.: Mit arattak?

Ak.: Rozsot. Ákko^r legjobban csak rozs vót. Ugyę joszt húsztuk a gęreblęt | a szúrõs tarló^{un} męzítláb, úty hogy majnem ki ¹s vót sebęsędde lábunk.

Mer nyáron | vagy nyáronn is cipõt hordunk, ojan nem vót, mezítláb. | Sokat dolgoztunk, męg a gépnél, csęplõgęp, asztán męg | ugyę akko a házakhõ ęjjártak, | ot vótak a gépęk | és apám ott is dolgozott, és | hát ...

Gy.: Kik dolgoztak a gépnél?

Ak.: Håt a szęginyębbęk.

Gy.: Nem volt nevük? Hogy volt etetõ és más ilyen?

Ak.: De vót ętetõ, pęjvahordó ...

Gy.: Kik voltak ezek? Ȯrölük tessék mesęlni egy kicsit, hogy mit csináltak ők?

Ak.: Håt ugyę beát a csęplõgęp. Kazalogba vót rakka ja a gabona, és vót ęggy, akik dobáták a dobra ja a kęvękõt, akkõ vót ęggy, aki ęvákta a a | kötęlet, és ęgy vót, aki męg engęttę bele a gębbe a a rozst szép lassan, hogy mint kivęrję. Hátul męg vót, a | pęjvát aki horta, męg a szalmát, akko aki kazalokot csinátá. Håt nagyon nęhéz munká vót, nem úgy, mind most, hoty kiveri ęgybõl a szęmęt a kombány. [Nevet] Akko^r nagyon męk köllõt dõgoznı azę a kis kęnyéré.

Gy.: Azok milyen gépek voltak?

Ak.: Ijen vazsgęp, vazsgęp. Ijen. | Hogy monygyam, mijen gépnek hıták asztat, hogy | hogy | nem tom.

Ak.: Milyen üzemanyagot használtak hozzá, mivel hajtották?

Ak.: Håt ijen nagy vasszerkęzõt vót, és kęmęny vót rajta, füst^õ. Bisztos olaj vót, olajja | tápláták, hogy męnt a szijjon, męg męnt a másik, forgott a nagy gębbe, amibe hánták a gabonát. | Úty hogy ętartot két-három hętig, mire legępõték eszt a sok rozstot mindęn, de hát abbõ ęttük a kęnyeret. Roskęnyér vót.

Gy.: ęs tetszett sütni kenyeret?

Ak.: Igen.

Gy.: ęs hogy tetszett sütni a kenyeret?

Ak.: Håt ęstę bekovászoltunk. Mekszitátuk a lisztet, teknõbe, és akkor | lanygyos vízbe elásztattuk, akkor mękhattuk mindęn, mindęn sütésnél ęty csomõt, tészát, ami másik sütésş mękkęlesztęttę a tészát, és kidagasztottuk ręggę¹, korán. Håt vót kęmęcęcınk is, és akkor | ęggyet kę, jó mękkõt, akkor kiszaggatuk szakajtõgba. Nęty kęnyeret sütõttünk mindęn hętęn. | ęs má fįjatal lány vótam, má męk köllõt tanúni, hogy | hoty köll a kęnyeret sütni, a kęmęcębe berakni, a lapátra ráforgatni | o^an | kifüteni ęty kęmęcęc. Hogy az | anyám męgmagyarászta, hogy mikõ tiszta világos a kęmęcęc, má a tú... tüz, ahogy eléget benne, má világos, nem fekete a sarkok, akko ki lehet szędni a parazsat, kitakarítanyi, és ...

Gy.: Mivel szedték ki a parazsat?

Ak.: Vót ijen | lapátok. Kihúztuk ijen vas vonó elõre, és onnan bęlękotortuk ęggy, ęggy edęnbe, amibe osztán lęöntõsztük vízzę, hogy nehogy gyúl... męggyújjon valami. ęs két óra hosszát köllõt a kęnyernek a kęmęcęcbe

lenni, de mekfigyeni, hogy nehogy megégjön, akkor vót rajta éggy igazító, hogy a mëlégët enggettük ki, hogy nehogy megégjën a kényër. Miko^r má szép színe vót, akko kihúsztuk, uty két órát köllöd bent lennyi | a hogy átsűjjon az a, az a szép kényër. Uty hogy még montam a lányomnak, uty szeretnék mæk sütnyi, téged mekntanítanyi, hoty kő kényërët sütni. [Nevet] De hát még u^{gy} lléhët, lëssz ojan világ, hogy | nem lëhët kapni kényëret, asz mek kő sütni, hi, hi. [Végig nevetve mondta a mondatot.] Hát | mindënt köllöt mekntanúni akkor.

Gy.: És milyen ételeket főztek?

Ak.: Bablëvës vót a hétfői élëdel. Akkò krumplilëvës a keddi élëdel. De hát ëty kis füstöt hús vót mindbë. Hát ez, éggy, éggy étel vót, nem kétféle mæk három, mint most. Szerdán vót ëty kis tészta, | az vót, ahó ëty kis lëvës, valami paradicsomlëvës vagy nem tudom én má, mijen lëvësëket csinátunk, vót mákos tészta | még gombóclëvës, krumpligombócbul lëvës, és | akkò mégint szerdán | ja szerdán vót a | a tésztanap. Akko csütörtökön mégint valami húsos, valami gujáslëvës ëty kis hússal, péntékën mégin tészta vót, tésztanap. Uty hogy | hát nem tët akko nem tudom, mënyi sok húsrá, füstöt hús, ugyë nem vót hűtő, füstöt hússá étünk, az vót ëty darapka a lëvëzsbe, és mindënyi mekkapta a részit belüle. Akko mégin péntékën mégin tésztanap vót, szombatom még a paprikás krumpli vót, mer az | më a vasárnap akkò mégin másképp, ëty kis húslëvës, főzelék, | ojan főt húst ëttünk lëjjobban. Nem nagyon vót rántot hús akkor. Mer arra nem tët, hogy rántot hús is még lëvës, húslëvës is lëgyën. [Nevet] Hát | ijen élet vót.

Gy.: Milyen süteményeket készítették?

Ak.: Kalácsot, mákoskalács, dijóskalács még bukta mæk fánk, még rétes. Ez vót akkori sütemin. Nëm sütöttünk, mind most ëszt a cukros süteményëket. | Égy jó nagy má, a kémëncébe sütöttük aszt is a kalácsot. Anyám mindig befűtöttë kémëncét, és ëkor négy tepsi fért belë, és ijen rúdagba jó nagy vas-tag kalácsot, hogy jó nagyot tuggyunk harapnyi belöle. [Nevet] Hát | rétest is : anyám mindik főkët korán vasárnap rëggë, osztan bedagasztotta a rétest, és az vót a izé. Vót [Érthetetlen szó] és túros rétes, aszt sokat sütötte, a túros ré-test. És kémëncébe nagyon finom ízű vót. Ízlet, még a szaga most is [Nevet] a számba van. Nem olyan a gázé, sütemény, mind az a kémëncëjé, az nagyon jó ízű tészta vót. | Hát | ez. Még mirű monygyunk? He, he. [Nevet]

Gy.: Nagyon szép volt, amit tetszett mondani. A lakodalomban milyen kalács volt?

Ak.: Pusztakalács! Mazsolás pusztakalács. Nem igen vót, hogy | hogy a sok sütemény a gyërekkoromba. Émlëkszëk rá, hogy mëntünk lakodalomba, délután nem húst kaptunk, hanem ëgy bëgre tejeskávét, ëgy nagy karaj pusztakalácsot. Az vót a kaja, është még húslëvës vót: | baromfit átfőszték, zóccsëget, asztán főzöccsëgëlték, kivëtték ëgëszbe a båromfit, és akko, akkò

mæg meksütötték, az vót a sütt'hús. Lëvës is megvót még a sütt'hús is. | Uty hogy ijen élmények vótak. Hát ...

Gy.: Éjjélkor mit tálaltak föl a lakodalomban?

Ak.: Hát ábbá a zidőbe még gyërekkoromba asz má nëm is tudom, mer akkorra hazavittek alunni. | Má mikor oszt ...

Gy.: És később?

Ak.: Később, má akkor vót, ahol tötöt káposzta vót élfékó, volt, ahol virs'l'it tálátak fő éfélkò | mæk kalács. Az vót a menü akkor, a kalács.

Gy.: Volt menyasszonytánc?

Ak.: Vót.

Gy.: Azt hogy csinálták? Hogy volt az?

Ak.: Mënyasszony? Mënyëcskëtánc vót. Éfékor akkor levetkösztették a mëny-asszont, és átötözöt parasztruhába, mënyëcskekendövë kikötte fejë, és akko a násznagy: eladó a mënyëcske, oszt akkò mindënyi dobót ëty pár forintot abba a zidőbe. Hát most már tízëzert is belëdobnak, he, he. [Nevetés] Most má nem ojan világ van! Akkò még, még az én idömbe, még akkor csak fillërëket doptak. Nem ojan mënyëcskëtánc vót. [Nevet] Most má nagy ... | annyi húst főznek mæk, hogy má má valahogy undorodik is a nép a hústól má, nëm is köll | mos má annyi húst. Akkor örültünk, ha kaptunk ëgy darapkat.

Gy.: Köszönöm szépen a beszélgetést.

MISAD KATALIN

A kétnyelvűség kérdéskörének megközelítése a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák *Magyar nyelv* tankönyveiben¹

Annotáció: Írásomban annak feltérképezésére vállalkozom, milyen felfogásokat és szempontokat követve s milyen módszereket alkalmazva dolgozzák fel a szlovákiai magyar tannyelvű gimnáziumok és szakközépiskolák számára készült új anyanyelvtankönyvek a kétnyelvűség kérdéskörét. Ezt megelőzően érintőlegesen foglalkozom a vizsgált tankönyvek és a szlovák közoktatási törvény, ill. az állami oktatási program közötti összefüggésekkel.

Kulcsszavak: szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvek; kétnyelvűségi alapismeretek, kontaktusváltozatok, kölcsönszavak, kisebbségi nyelvi jogok

Bevezetés

Az anyanyelvű oktatási intézményeket látogató szlovákiai magyar fiatalok olyan kétnyelvű beszélőközösségben élnek, ahol anyanyelv-ként egy, a többségi nyelv hatása alatt álló kontaktusváltozatot sajátítanak el, s a közösségen belül szinte minden beszédhelyzetben

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0051/14. számú, *Ideológia, identitás a sebareprezentáció v kontexte lingvistiky a literárnej vedy v multikulturálnom priestore* c. Vega-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

ezt is használják. Természetesnek kellene lennie tehát, hogy nyelvi helyzetük, nyelvhasználatuk visszatükröződik az anyanyelvi nevelés tartalmi követelményrendszerében s az ehhez igazodó tankönyvek tananyagában is (vö. Lanstyák 1996: 12, Simon 1996: 17–18, Misad 2009: 139–140, Lanstyák–Szabó Mihály 2011: 513, Misad 2014: 118, Misad 2015, Misad–Simon 2009: 255–256, Szabó Mihály 2010: 206).

A továbbiakban azt vizsgálom, megjelenik-e egyáltalán az új középiskolai anyanyelvtankönyvekben a bilingvizmus kérdése, s ha igen, milyen témaköröket érintve és milyen szemléleteket követve mutatják be a tankönyvszerzők a kétnyelvűséggel kapcsolatos tudnivalókat.

1. A szlovákiai magyar anyanyelvoktatás és az állami oktatási program összefüggései

Szlovákiában nyolc évvel ezelőtt, szinte követhetetlen iramban, nem egészen egy év alatt lezajlott a közoktatás reformja. Az akkori oktatási miniszter, Ján Mikolaj (aki a Szlovák Nemzeti Párt jelöltjeként került a minisztérium élére) hangsúlyozta, hogy a 2008. szeptember 1-jétől hatályos közoktatási törvény² különös figyelmet fordít az egyes tantárgyak tartalmi megújítására. Mivel a kisebbségi nyelvű oktatás Szlovákiában a többségi oktatás integráns része, amely tartalmában nem, csak a tanítás nyelvében különbözik a szlovák tannyelvű oktatástól, a Magyar nyelv és irodalom tantárgy tartalmi és kimeneti követelményrendszerének kidolgozásával megbízott szakembereknek figyelembe kellett venniük a többségi tannyelvű iskolák anyanyelv-oktatási programjának kiinduló szempontjait. A tantárgyi követelményeket rögzítő dokumentum bevezető részében azonban nyelvészeti kutatásokkal alátámasztott egyértelmű tényként jelenik meg az a megállapítás, hogy a magyar nyelvű oktatásban részesülő tanulók anyanyelve kisebbségi nyelvváltozatnak minősül, melyet a magyarországi köznyelvi nyelvváltozathoz képest egyszerűen na-

² Zákon z 22. mája 2008 o výchove a vzdelávaní (školský zákon) o zmene a doplnení niektorých zákonov [magyarul: A nemzeti köznevelésről és közoktatásról szóló 2008. évi (oktatási) törvény].

gyobb mértékű nyelvjárásiasság, másrészt a többségi nyelv elemeinek előfordulása jellemez. Kimondják továbbá, hogy a magyar tannyelvű iskolák tanulói anyanyelvük standard változatával többnyire csak az oktatási rendszerbe való belépéskor találkoznak, így annak használata a mindennapi kommunikációs helyzetekben számukra nem magától értetődő (I. Štátny vzdělávací program. Maďarský jazyk a literatúra. ISCED 3A [magyarul: Állami oktatási program. Magyar nyelv és irodalom. ISCED 3A], vö. Simon 2010: 93–94).

A fentiek ellenére a gimnáziumokban és a szakközépiskolákban folyó anyanyelvi nevelés tantárgyi követelményrendszere mindössze egyetlen olyan fogalmat tartalmaz, amely a kétnyelvűség témakörére utal: a *magyar–szlovák kétnyelvűség* kifejezést. A kulcsszó a tankönyvszerzőket csupán a „jelenség” említésére kötelezi, valójában maguk dönthetnek róla, mélyrehatóbban vagy csupán érintőlegesen foglalkoznak-e a bilingvizmus tényével és kísérőjelenségeivel; mint ahogy arról is, korszerűen szemléltetik-e a segédletben a nyelvi változatosság kérdését, vagy anomáliaként, kiküszöbölendő nyelvhelyességi hibaként kezelik-e, amelytől meg kell szabadítaniuk a tanulókat (vö. Sándor 1995: 139, Lanstyák 1996: 13).

2. A szlovákiai magyar tannyelvű gimnáziumok és szakközépiskolák anyanyelvtankönyvei

Szlovákiában a tankönyvpályázatokat – a többségi és a kisebbségi iskolák számára készülő tankönyvekre vonatkozókat egyaránt – az oktatási minisztérium hirdeti meg. A kiadókon keresztül benyújtott kéziratokat a minisztérium által kinevezett, gyakorló pedagógusok alkotta tankönyvbizottságok³ hagyják jóvá. A bizottság tagjainak a döntés meghozatalakor a tartalmi, módszertani, grafikai, stb. köve-

³ A tapasztalatok azt mutatják, hogy a tankönyvbizottságok nem elsősorban szakmai szempontok alapján döntenek, a kiadók ugyanis mindent elkövetnek annak érdekében, hogy megnyerjék a pályázatot, hiszen nem kis bevételt jelent számukra egy-egy – a korábbi tapasztalatok alapján legalább tíz évig érvényben lévő – tankönyv megjelentetése. A magyar iskolák számára elsősorban a Szlovák Tankönyvkiadó (Slovenské pedagogické nakladateľstvo) és a Terra Kiadó (Terra vydavateľstvo) jelentet meg tankönyveket.

telmények elbírálása mellett a tankönyv megjelentetésének költségeit is figyelembe kell venniük. Az elfogadott kézirat véglegesített változatát a minisztérium háttérintézménye, az Állami Pedagógiai Intézet véleményezi/véleményezteteti⁴, majd a kéziratot a szakvéleménnyel együtt jóváhagyásra a minisztérium elé terjeszti. Mivel az oktatási minisztériumban még 2007-ben megszüntették a kisebbségi főosztályt, a magyar tannyelvű iskolák számára készülő tankönyveket olyan személyek fogadják el, akik nem tudnak magyarul.

Az új közoktatási törvényt követő állami oktatási program alapján a magyar tannyelvű középiskolákban oktatott Magyar nyelv és irodalom tantárgyhoz is új segédletek készültek⁵. Közülük a gimnáziumok és szakközépiskolák első és a második osztálya számára íródott magyarnyelv-tankönyvek tartalmaznak a bilingvizmus tárgykörébe tartozó fogalmakat, jelenségeket. Az 1. osztályos segédlet *A kétnyelvűség* c. önálló fejezetben részletesen tárgyalja a témakörhöz kapcsolódó alapfogalmakat, ill. résztemákat, melyekre már a tankönyv előszavában felhívja a tanulók figyelmét:

„[...] Ezután kerül sorra a kétnyelvű beszélőközösségek – amilyen a miénk, a szlovákiai magyaroké is – bemutatása. A közösségi és egyéni kétnyelvűség, a szlovákiai magyar beszélőközösség mint kétnyelvű beszélőközösség témák részletei számos izgalmas kérdést rejtegetnek számotokra. E témakört a szlovákiai magyarok nyelvhasználatáról és nyelvi jogairól szóló ismeretekkel zárjuk. [...] (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 3)

⁴ A véleményezés/véleményeztetés módjáról nincs pontos információnk, az azonban bizonyos, hogy az Állami Pedagógiai Intézetnek 2002-től kezdődően nincs nemzetiségi osztálya. Az azóta magyar tannyelvű oktatással foglalkozó három intézeti munkatárs más-más szervezeti egységen belül tevékenykedett, 2015-ben azonban közülük kettőt (akiket csupán félállásban foglalkoztatott az intézmény) elbocsátottak.

⁵ A középiskolai anyanyelvtankönyvekre 2008-ban írt ki pályázatot a minisztérium. Az illetékes tankönyvbizottság által legjobbnak ítélt kézirat szerzőivel, ill. kiadójával négy tankönyv (1–4. osztály) elkészítésére kötött szerződést. Az előrehozott parlamenti választások után azonban új vezetője lett a tárcának, aki új tankönyvpályázatot hirdetett. Ennek nyertese nem a korábbi, hanem egy új kiadó lett, amely olyan szerzőkkel kötött együttműködési szerződést, akik vállalták, hogy néhány hónap alatt három önálló tankönyv kéziratát készíttik el.

A 2. osztályos tankönyv *A szókészlet tagolódása és rétegződése* fejezet *A nyelvváltozatok* c. alfejezetében, csupán közvetetten utal a kisebbségi kétnyelvűsége, mégpedig annak egyik nyelvhasználati jellegzetessége, a kölcsönszavak mibenléte kapcsán. Az, hogy a segédlet kisebbségi tanulók számára készült, a tankönyvírók által jegyzett előszóból nem derül ki, a tankönyv elsődleges célja a standard nyelvváltozat tökéletesítése:

„[...] Ebben az évben a legszükségesebb elméleti ismeretek elsajátítása mellett sok-sok szövegalkotási feladatot kell megoldanotok. [...] Nyelvhasználatotok tökéletesítésének lehetőségét összekötöttük például képzőművészeti [...] ismereteitek bővítésével. [...] Többször találkoztok a könyvben mondatokkal vagy szavakkal, amelyek előtt csillag (*) áll. Ez minden esetben nyelvtanilag helytelen mondatot vagy szóalakat jelöl.” (Uzonyi Kiss–Csicsay 2012: 5)

3. A kétnyelvűség kérdéskörének megközelítése a vizsgált anyanyelvtankönyvekben

A tanulmány további részében annak bemutatására vállalkozom, milyen szempontokat és felfogásokat követve s milyen módszereket alkalmazva dolgozzák fel a szlovákiai magyar tannyelvű gimnáziumok és szakközépiskolák számára készült új anyanyelvtankönyvek a kétnyelvűség kérdéskörét érintő tananyagrészeket.

3.1. A kétnyelvűség mibenléte

A gimnáziumok és szakközépiskolák 1. osztályában használt tankönyvben a szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvek történetében először esik szó a kétnyelvűség mibenlétéről, illetve a jelenséghez kapcsolódó alapfogalmakról. A segédlet a szlovákiai magyar beszélők számára ismerős szituációk segítségével dolgozza fel a szóban forgó tananyagrészt, melyet a következő kulcsszavakra épít: *egyéni és közösségi kétnyelvűség, kétnyelvű anyanyelvváltozat, egyenlőtlen és kiegyenlített kétnyelvű, hozzáadó és felcserélő kétnyelvűség helyzet.*

Az általános bevezetést, mely a két- vagy többnyelvűségi helyzetet a nyelvhasználat felől közelíti meg, az egyéni kétnyelvűség fogalmának magyarázata követi. Az idézett szövegrész nem anomáliaként, hanem tényként mutatja be, ha az egyén nem a köznyelvi, hanem egy másik, például valamely nyelvjárási változatát beszéli anyanyelvének:

„[...] egy Bodrogközben élő mérnök ismeri a helyi magyar nyelvjárást, de a szlováknak nagy valószínűséggel csak a köznyelvi változatát sajátította el. Otthon a családban magyarul beszél, viszont szlovák egyetemem végzett, ezért a munkájával kapcsolatos szakkifejezéseket elsősorban szlovákul ismeri. Mérnökünk mind a két nyelvet használva kiválóan elboldogul az életben, bár olykor a szlovákban ragozási hibát vét, a magyarországi kollégákkal beszélve pedig esetleg megértési problémái vannak.” (Misad–Simon–Szabómihály 2009: 26)

A segédlet a közösségi kétnyelvűség fogalmát is a fentiekhez hasonló felfogásban szemlélteti, miközben felhívja a tanulók figyelmét arra, hogy a kétnyelvűség egy-egy beszélőközösségen belül nem csupán néhány személyre korlátozódik:

„A kétnyelvű közösség állandó kapcsolatban, kontaktusban él egy másik nyelvvél, a nyilvános színtereken sokszor ezt használja. Ezért bizonyos sajátosságok jelennek meg és állandósulnak az általuk beszélt nyelvváltozatokban, s a gyermekek is ezt az ún. kétnyelvű anyanyelvváltozatot sajátítják el. Így például a szlovákul még nem beszélő gyerek is nanuk-ot vesz az üzletben, nem jégkrém-et, és ha beteg, akkor nem az orvosi ügyelet-re, hanem a készülség-re viszik.” (Misad–Simon–Szabómihály 2009: 26)

A vonatkozó fejezet a továbbiakban a kétnyelvűségnek a kisebbségi beszélőközösségek szempontjából két fontos típusát mutatja be:

„A nyelvek ismeretének szintje alapján beszélhetünk egyenlőtlen (domináns) és kiegyenlített (balansz) kétnyelvűségről. Az első azt jelenti, hogy a beszélő az egyik nyelvet sokkal jobban, kompetensebben beszéli, mint a másikat; a második esetben a nyelvtudása a két nyelven megközelítőleg azonos.”

„Az egyéni és közösségi kétnyelvűség szempontjából külön kell említenünk a hozzáadó és a felcserélő kétnyelvűségi helyzetet. A hozzáadó kétnyelvűségi helyzetben az anyanyelvhez mintegy hozzáadódik a második nyelv, de nem szorítja ki azt a használatból. Kedvező esetben a hozzáadó helyzet kiegyenlített kétnyelvűséget eredményez, az egyén szempontjából előnyöket biztosító, gazdag személyiség kialakulásához járul hozzá.” (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 27)

3.2. A szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvhasználata

A kétnyelvűség nyelvi következményeire, ezen belül a szlovákiai magyarok által beszélt nyelvváltozatok legjellemzőbb, illetve kevésbé feltűnő sajátosságaira szintén csak a középiskolák 1. osztálya számára készült tankönyvben találunk utalást. A tananyagot feldolgozó fejezet a következő alapfogalmakat jeleníti meg: *kódváltás, közvetlen kölcsönszó, tükörszó, jelentéskölcsönzés.*

A bevezető rész felvázolja azokat az okokat, amelyek miatt a kisebbségi helyzetben élő magyar beszélőközösségek nyelvváltozata különbözik az anyaországban élőkétől:

„A szlovákiai magyarság – a második világháború időszakát kivéve – kilencven éve él kisebbségi helyzetben, a magyarországi nyelvhasználatról a legutóbbi időkig szinte csak a rádióból és a televízióból tájékozódhattunk. A nyilvános nyelvhasználati színtereket – ahol Magyarországon a köznyelvet használják – a szlovák nyelv túlsúlya jellemzi. [...]” (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 28)

A kétnyelvű kommunikáció kódváltásnak nevezett azon válfajait, melyekben a beszélők egy nyelvi közlésen belül két különböző nyelvet, pontosabban két különböző nyelvhez tartozó nyelvi elemeket használnak (vö. Lanstyák 2006: 107), a tankönyv a következőképpen ábrázolja:

„A magyar nyelv korlátozott használatának egyik legjellemzőbb következménye, hogy a beszélők bizonyos dolgok, fogalmak magyar nevét nem ismerik. Ezért előfordul, hogy a többségi nyelvből átveszik azt az elemet, amelynek magyar nyelvi megfelelője nem jut az eszükbe. Ha átmeneti, az

adott kontextusra korlátozódik az idegen elem átvétele, akkor kódváltásról beszélünk.” (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 28)

A kisebbségi kétnyelvűség legjellemzőbb nyelvi következményeiről, a kölcsönszavakról a fent idézett szövegrészhez kapcsolódva az alábbi tudnivalókat közli a segédlet:

„[...] a kódváltáshoz hasonló hatású a közvetlen kölcsönszó: mindkét esetben ugyanis többségi nyelvű elemet használ a beszélő. A párki, zsuvacska, monterka, csinzsák közvetlen kölcsönszavakra figyelnek fel leginkább az egynyelvűek, és ezek használatát bíralták-bírálják a nyelvtűvelők leginkább, igénytelenséggel, kényelemmel vádolva a beszélőket. [...]” (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 28)

A kölcsönszavakról – ugyan nem a kétnyelvűség, hanem a magyar szóképzlet változása kapcsán – a 2. osztály számára készült tankönyv is említést tesz:

„Kölcsönszavak – kisebbségi (nemzetiségi) csoportok körében használatosak. Anyanyelvünkbe belekeverednek az államnyelv, esetünkben a szlovák nyelv egyes kifejezései. Ennek főleg két fajtáját ismerjük:

- direkt kölcsönszavak – botaszki, tyeppláki, horcsica, párki, spekacski, hranolki, bandaszka, nanuk...
- tükörfordítások – rosszul lefordított kifejezések⁶: műszaki igazolvány – forgalmi engedély; autóiskola – autós iskola (sic!); természetiskola – erdei iskola; naftakályha – olajkályha...” (Uzonyi Kiss–Csicsay 2012: 72)

A szlovákiai magyarok által beszélt nyelvváltozatok kevésbé feltűnő sajátosságaira, melyeket maguk a beszélők rendszerint fel sem ismernek, csupán az 1. osztályos tankönyvben találunk utalásokat:

⁶ A tankönyvszerzők a segédlet Szófajtan c. fejezetében számos más „rosszul lefordított kifejezést” közölnek standard példaként, pl.: *Párkányi Városi Hivatal, Galántai Városi Hivatal* (Uzonyi Kiss – Csicsay 2012: 96–97). A *városi hivatal* megnevezés az idézetben felsorolt példákhoz hasonlóan a szlovák *mestský úrad* megnevezés szó szerinti fordításából keletkezett, magyarországi megfelelője a *'polgármesteri hivatal'*.

„[...] ilyenek például:

- A szlovák modell mintájára kialakult tükörszavak és tükörkifejezések: minőséges 'jó minőségű' (szl. *kvalitný*); munkatöltet 'munkaköri leírás' (szl. *pracovná náplň*); viberliszt 'rétesliszt' (szl. *výberová múka*); műszaki igazolvány 'jármű forgalmi engedélye' (szl. *technický preukaz*).
- Nálunk általános használatúak olyan idegen eredetű szavak, amelyek Magyarországon már elavultak vagy csak szakszóként élnek: faktúra (Mo. *áruszámla*), prokurátor (Mo. *ügyész*), inventúra (Mo. *leltár*).
- Szlovák hatásra a magyar szónak Magyarországon nem ismert többlet-jelentése alakul ki. Ezt a jelenséget jelentéskölcsönzésnek nevezzük, és mind az idegen, mind a magyar eredetű szavaknál előfordul: diéta szm. 'napidíj', Mo. 'kímélő étrend' (szl. *diéta*); promóció szm. 'diplomaosztó ünnepség', Mo. 'termék reklámcélú bemutatása' (szl. *promócia*) [...].
- A szlovák nyelv hatására bizonyos nyelvtani szerkezeteket a kisebbségi magyarok viszonylag gyakrabban használnak, mint a magyarországiak. Ilyen például összetett szó helyett (pl. *tagdíj*) a jelzős szerkezet választása (pl. *tagsági díj*, szl. *členský príspevok*).
- Egyes esetekben más társalgási fordulatokat használunk, mint a magyarországiak. Ha valakit például felhívunk telefonon, és azt mondjuk: Nagy Józseffel szeretnénk beszélni, Magyarországon az illető így válaszol: Nagy József vagyok. Nálunk viszont a szlovák szokásnak (Pri telefoné) megfelelően sokszor ez hangzik el: A telefonnál." (Misad-Simon-Szabó Mihály 2009: 29)

A szlovákiai magyar beszélőközösség nyelvhasználatára vonatkozó feladatokat csak az első osztályos tankönyv tartalmaz. Közülük az egyik felhívja a tanulók figyelmét a Termini Kutatóhálózat honlapjára, majd a Ht szótár hasznosságára:

„Nézzétek meg a Termini Kutatóhálózat honlapját (<http://ht.nytud.hu/>)!

- a) Olvassátok el, milyen kutatások folynak a kisebbségi magyarok nyelvhasználatáról!
- b) A Ht szótár rovatban rákereshetünk a Kárpát-medencei kisebbségi magyarok által használt sajátos szavakra. Keressétek meg a *skopka*, *konyhalinka*, *tunel*, *blokk*, *poliklinika* szavakat! Ezek közül melyiket használják más régióban is?" (Misad-Simon-Szabó Mihály 2009: 30)

A másik gyakorlat bevezető mondatában arról értesülnek a tanulók, hogy a Termini Kutatóhálózatban dolgozó nyelvészek kezdeményezésére a kétnyelvű magyar közösségekben leggyakrabban használt szavak és kifejezések egy része bekerült a magyar nyelv újabb szótáraiba, kézikönyveibe is. A tájékoztatáshoz a következő feladat járul:

„[...] Keressetek ilyen szavakat a Magyar értelmező kéziszótárban (2. kiadás, 2003) vagy az Értelmező szótár+ kiadványban (főszerkesztő: Eöry Vilma, Tinta Kiadó, Budapest, 2007)!

3.3. A szlovákiai magyarok nyelvi jogai

Az utódállamok magyar beszélőközösségeinek nyelvi jogait elsősorban az adott ország többségi nemzeteinek politikája, a kisebbségekhez való viszonya határozza meg. Bár mára mindegyik többségi állam csatlakozott az európai kisebbségvédelmi egyezményekhez, a területükön élő kisebbségek nyelvi jogait valamennyien egyéni jogként értelmezik; a nemzetközi egyezményeket pedig gyakran a már meglévő jogok szűkítésére használják érvként (vö. Csernicskó-Szoták-Molnár Csikós 2011:7).

A fentiek következtében a peremállamok magyar közösségeinek anyanyelvi nyelvhasználata sok hasonlóságot mutat: a beszélők a családban, a barátaikkal, esetleg – amennyiben magyar többségű településen élnek – a munkahelyükön (a magyar munkatársakkal) vagy a boltban magyarul beszélnek, de a nyilvános nyelvhasználati színtereken már csak korlátozott mértékben tudják érvényesíteni anyanyelvüket. Márpedig a kisebbségi magyar közösségek hosszú távú fennmaradása szempontjából a nyelvmegtartás leglényegesebb feltétele az lenne, hogy anyanyelvük ne szoruljon vissza az informális színterekre, hanem pozíciói megmaradjanak és erősödjenek a nyilvános nyelvhasználati színtereken is (vö. Herman-Imre 1987: 529, Kiss 1994: 41, Csernicskó-Szoták-Molnár Csikós 2011:11).

Kisebbségi helyzetben éppen ezért különösen fontos, hogy a nyelvi emberi jogok általános elvei, ill. az adott ország által a kisebbségek számára biztosított nyelvi emberi jogok tananyagként jelenjenek meg az anyanyelvi nevelésben. A vizsgált tankönyvek közül az 1. osztályos

segédletnek van nyelvi emberi jogokkal foglalkozó fejezete, melynek célja, hogy megismertesse a tanulókkal a nyelvi jogokat szavatoló nemzetközi alapdokumentumok ajánlásait, illetve hogy áttekintse a szlovákiai jogszabályok nyújtotta lehetőségeket. A tananyagrészt a következő kulcsfogalmakra épül: *emberi jogok, kisebbségi jogok, nyelvi jogok, nemzetközi nyelvi jogi dokumentumok, a szlovákiai kisebbségek nyelvi jogai.*

Az emberi jogok és a kisebbségi jogok c. alfejezet előbb a „kisebbség” szó jelentését értelmezi, majd kijelöli a kisebbségi jogok helyét az emberi jogok rendszerében, ill. meghatározza ezek fő célját:

„[...] a kisebbségi jogok az egyetemes emberi jogok részét képezik. A kisebbségi jogoknak az a célja, hogy elősegítsék az identitás megtartását. A nyelv az egyik legfontosabb jegy, amely által a kisebbség a többségtől különbözik, ezért a kisebbségi jogokon belül kiemelt helyük van a nyelvi-nyelvhasználati jogoknak.” (Misad–Simon–Szabómihály 2009: 31)

A következő alfejezet, melynek címe A nyelvi jogok a nemzetközi egyezményekben, azokat az általános érvényű, ill. Szlovákia által is elismert nemzetközi egyezményeket tekinti át, amelyek a nemzeti kisebbségek nyelvi (és egyéb) jogaira vonatkozó rendelkezéseket, ajánlásokat tartalmazzák. Az első és egyik legfontosabb dokumentumként az ENSZ-közügyűlésen 1966-ban elfogadott Polgári és politikai jogok egyezségkönyvét mutatja be röviden, s egyúttal idézi annak 27. cikkét:

„Olyan államokban, ahol nemzeti, vallási vagy nyelvi kisebbségek élnek, az ilyen kisebbségekhez tartozó személyektől nem lehet megtagadni azt a jogot, hogy csoportjuk más tagjaival együttesen saját kultúrájuk legyen, hogy saját vallásukat vallják és gyakorolják, vagy hogy saját nyelvüket használják.” (Misad–Simon–Szabómihály 2009: 32)

A továbbiakban az Európa Tanács két olyan nemzetközi egyezményét említi a tankönyv, amelyet az Európai Unió országai a kisebbségi jogok alapdokumentumaként ismernek el: A regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját és Az európai nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt. Az utóbbi dokumentumnak több pontját is közzéteszi a segédlet:

„[...] az egyezmény aláírói:

- elismerik, hogy a nemzeti kisebbséghez tartozó személyek szabadon és beavatkozás nélkül használhassák anyanyelvüket »mind magánbeszélgetésben, mind nyilvánosan, szóban és írásban«;
- lehetővé teszik a kisebbségi nyelv használatát a kisebbséghez tartozó személyek és közigazgatási hatóságok között;
- elismerik a kisebbséghez tartozó személyek névhasználati jogát, valamint azt, hogy kisebbségi nyelven »cégtáblákat, feliratokat és egyéb magántermészetű információkat tegyenek közzé nyilvánosan«; az általuk nagy számban lakott területeken a »hagyományos helységneveket, utcaneveket és egyéb, a közösség számára szánt földrajzi megjelöléseket a kisebbség nyelvén is kiírják«;
- törekednek arra, hogy biztosítsák a kisebbségekhez tartozó személyek számára a saját nyelven való tanulásnak vagy a saját nyelvük megtanulásának a jogát.” (Misad–Simon–Szabómihály 2009: 32–33)

A tankönyv ezután szól a Karta és a Keretegyezmény ellenőrzési mechanizmusának működéséről, valamint említést tesz az EBESZ keretében tevékenykedő nemzeti kisebbségi főbiztos feladatairól:

„A Karta és a Keretegyezmény közös jellemzője az ún. ellenőrzési mechanizmus: a vállalt kötelezettségek teljesítéséről az államok rendszeres időközönként beszámolnak, a jelentést helyben ellenőrzi egy nemzetközi szakértői bizottság. A bizottság ajánlásokat fogalmaz meg az egyezmény rendelkezéseinek betartásáról. [...] Az Európai Biztonsági és Együttműködési Szervezet keretében 1992-ben hozták létre a nemzeti kisebbségi főbiztos tisztségét. A főbiztos tevékenységéhez kapcsolódik két fontos ajánlás. A hágai ajánlásokban (1995) az a fő elv fogalmazódik meg, hogy a kisebbségeknek lehetőséget kell biztosítani saját nyelvük és a többségi nyelv megtanulására is. Az oslói ajánlások (1998) pedig a kisebbségeknek biztosítandó nyelvi jogokat a kisebbségvédelmi keretegyezményhez hasonlóan rögzíti.” (Misad–Simon–Szabómihály 2009: 33)

A nyelvhasználat szabályozása hazánkban c. alfejezetben a Szlovák Alkotmány, a névhasználati törvény (1994) és a kisebbségi nyelvhasználati törvény (1999) legfontosabb rendelkezéseit teszi közzé, ill. magyarázza a tankönyv. Míg az Alkotmánynak a nemzeti kisebbsé-

gekhez tartozó szlovák állampolgárok alapvető nyelvhasználati jogait rögzítő 34. cikkét szó szerint közli, a névhasználati törvényt egy célirányosnak vélt aspektusból közelíti meg:

„A kisebbséghez tartozó személyek családi és utónevüket anyanyelvük szabályaival összhangban használhatják. Ha tehát a személyi igazolványokban nem magyar formában (Nagy Zsuzsanna) szerepel a neved, hanem például Zuzana Nagyová formában, szüleid új anyakönyvi kivonat, majd új személyi iratok kiállítását kérelmezhetik számodra. Ha nagykorú vagy, azaz elmúltál 18 éves, akkor ezt magad is megteheted.” (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 34)

A magyar mint kisebbségi nyelv nyilvános és hivatali használatát tekintve Szlovákiában az 1999 szeptembere óta hatályos kisebbségi nyelvhasználati törvénynek van a legnagyobb jelentősége. A szabályozás által biztosított lehetőségeket a következő módon összegzi a segédlet:

„[...] Ha olyan településen laktok, vagy olyan városban intézitek az ügyeiteket, ahol a magyarság aránya meghaladja a 20%-ot, akkor a községi, városi és az államigazgatási hivatalokban (pl. a szociális és munkaügyi hivatalban, az adóhivatalnál, a körzeti hivatalokban, a környezetvédelmi hivatalban) magyarul intézkezhetnek. Ha esetleg valamelyik hivatalnak csak szlovákul ért, akkor kérhetitek, hogy olyan munkatárs foglalkozzon az ügyetekkel, aki beszél magyarul. Ugyanezekhez a hivatalokhoz magyar nyelvű levéllel is fordulhattok, a hivatalnak a törvény értelmében szlovákul és magyarul kell válaszolnia [...]” (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 36)

A nyelvi emberi jogokkal foglalkozó fejezethez három, csoportosan végzendő feladatot rendeltek a tankönyv szerzői. Közülük az első a kisebbségi nyelvhasználati törvény rendelkezéseinek a gyakorlatban való érvényesítésének ellenőrzésére buzdítja a tanulókat:

„Keressétek fel közösen a településeken (a lakóhelyeteken, az iskola székhelyén) működő városi vagy községi hivatalt, és készítsétek interjút az ott

⁷ A tankönyvben szlovák és magyar nyelvű kérelemminta is található (I. 2009: 35, 80). Kisebbségi nyelvű kérelmet azok nyújthatnak be, akik olyan településen élnek, ahol az adott kisebbség számaránya eléri a 20 %-ot.

dolgozó munkatársakkal, ill. személyesen is gyűjtsétek anyagot a következő témákról:

- a) Milyen nyelvűek a hirdetőtáblán a hirdetések, van-e helyi újság vagy lap, és az milyen nyelven jelenik meg? Milyen nyelvű a település honlapja?
- b) Milyen nyelven kommunikálnak az ügyfelekkel, és azok kapnak-e kisebbségi nyelvű beadványokat?” (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 36)

A második gyakorlat a szlovákiai magyar kisebbséghez tartozó személyek névhasználatát szabályozó rendelkezések gyakorlati megvalósulásának vizsgálatát szorgalmazza:

„Keressétek fel a településeken működő anyakönyvi hivatalt, és kérjétek tájékoztatást az ott dolgozóktól a következő témákról:

- a) Milyen formában kéri a magyar szülők a gyermek nevének anyakönyvezését, például Ladislav-nak vagy László-nak íratják-e be, illetve, ha lányról van szó, akkor a családi nevét (vezetéknévét) -ová végződésű alakban vagy anélkül kéri-e feltüntetni az anyakönyvben?
- b) Az utóbbi években hányan kérelmezték családi és/vagy utónevük magyaros formájúra történő megváltoztatását?

Az eredményeket dolgozzátok fel csoportosan, és készítsétek írásbeli beszámolót is! (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 37)

Az utolsó feladat a nyilvános színtereken elhelyezett feliratok nyelvének vizsgálatára irányul:

„Gyűjtsétek össze és fényképezzétek le, pl. mobiltelefonnal a lakóhelyeteken található közfeliratokat (pl. üzletfelirat, tájékoztató tábla)! Készítsétek táblázatos összefoglalást arról, milyen nyelvűek ezek a feliratok! (Misad–Simon–Szabó Mihály 2009: 37)

Összegzés

A vizsgált középiskolai anyanyelvtankönyvek arról tanúskodnak, hogy a kétnyelvűség kérdésköréhez tartozó részművekkel legmélyrehatóbban a gimnáziumok és szakközépiskolák 1. osztálya számára készült tankönyv foglalkozik. A segédletben helyet kapnak a kétnyel-

vűséggel kapcsolatos alapismeretek, a kétnyelvűség nyelven kívüli és nyelvi következményei, a szlovákiai magyar beszélők közösség kétnyelvűségének sajátos vonásai, a nyelvi emberi jogok általában, ill. a szlovákiai kisebbségek, köztük a magyar nemzeti kisebbség nyelvi jogai. A nyelvi változatosság kérdését a tankönyv korszerűen kezeli: elismeri és támogatja a köznyelvi nyelvváltozatok elsajátításának fontosságát és elsődlegességét; ugyanakkor szükségesnek tartja, hogy a tanulóknak tudatosuljanak az általuk elsajátított anyanyelvváltozat és a standard nyelvváltozat eltérései, miképpen a kontaktusjelenségek stílusértéke és használati köre is (vö. Sándor 1994: 135–137, Beregszászi–Csernicskó 1996: 35–36, Lanstyák 1996: 12, Simon 1996: 25, Kiss 1999: 397, Kožík 2004: 103, Misad 2014: 154, Misad 2015).

A 2. osztályos tankönyv az egynyelvű szemlélet elvét követi. A tankönyvi szövegek jelentős részét egy magyarországi anyanyelvtankönyvből emeli át, mellyel azt sugallja, hogy a szlovákiai magyar tanulók által anyanyelvként elsajátított magyar nyelv semmiben sem különbözik az anyaországi tanulók nyelvétől. A segédlet a kisebbségi beszélők nyelvhasználatának jellemzői közül egyedül a kölcsönzavakat említi, ezeket „anyanyelvünkbe belekeveredett [...] rosszul lefordított kifejezések”-nek minősíti.

A 3. és a 4. osztály számára készült tankönyvek szintén anyaországi tanulók számára készült segédleteknek a szlovákiai tartalmi követelményrendszerhez igazított tananyagrészeit, ill. tankönyvi szövegeit tartalmazzák. A szlovákiai magyar tanulók által beszélt szlovákiai magyar nyelvváltozatoknak az egyes témakörökhöz kapcsolódó sajátosságait teljes mértékben mellőzik, pedig a középiskola harmadik osztályában tárgyalt Szóalaktan és Szójelentéstan c. fejezetek kiváló lehetőséget kínálnak az alaktani kölcsönzések⁸, ill. a jelentéskölcsönzés⁹ bemutatására; míg a Mondattan c. fejezet a tanulók nyelvhasználatában előforduló vonzatkölcsönzéseknek¹⁰, szórendi eltéréseknek a köznyelvi nyelvváltozat párhuzamos nyelvi nyelvhasználati jelenségeivel való összehasonlítására nyújt módot.

⁸ Pl.: szl. kúpil kuracie pečienky → szm. *csirkemájakat vett*, Mo.: 'csirkemájat vett' stb.

⁹ Pl.: szl. stena → szm. *fal*, Mo.: 'szekrényesor'; szl. odložit' → szm. *eltesz*, Mo.: 'elhalaszt' stb.

¹⁰ Pl.: szl. zavolám ti → szm. *hívok neked*, Mo. 'felhívlak' stb.

HIVATKOZÁSOK

- Beregszászi Anikó–Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyarnyelv-tankönyvekben. Csernicskó István–Várad Tamás (szerk.), *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 29–38.
- Csernicskó István–Szoták Szilvia–Molnár Csikós László 2011. *Kétnyelvűség – Termini Kutatóhálózat*. ht.nyud.hu/download/CsenicskoSzotarSzilvia_Termini10.ppt (Letöltés: 2016. május 29.)
- Herman József–Imre Samu 1987. Nyelvi változás – nyelvi tervezés Magyarországon. *Magyar Tudomány* XXXII. évf. 7–8. sz. 513–531.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1999. Nyelvhasználat, szociolingvisztika, iskola. V. Raisz Rózsa–H. Varga Gyula (szerk.), *Nyelvi és kommunikációs kultúra az iskolában. II. kötet*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság. 395–400.
- Kožík Diana 2004. A határon túli magyar anyanyelvoktatás helyzete és problémái. A szlovákiai magyar anyanyelvoktatás középiskolai magyarnyelv-tankönyvekben megjelenő nyelvváltozatok tükrében. Szabó Géza–Molnár Zoltán–Guttmann Miklós (szerk.), „Emberközpontúság a magyar nyelv oktatásában és kutatásában”. *A Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VI.* Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola. 100–105.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. Csernicskó István–Várad Tamás (szerk.), *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 11–15.
- Lanstyák István 2006. *Nyelvből nyelvbe. Tanulmányok a szókölcönzésről, kódváltásról és fordításról*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István–Szabó Mihály Gizella 2011. Anyanyelvi nevelés kétnyelvű környezetben. Szabó Mihály Gizella–Lanstyák István (szerk.), *Magyarok Szlovákiában. VII. kötet. Nyelv*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet. 511–514.

- Misad Katalin 2009. *Nyelvi kontaktusok. Szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti tanulmányok*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Misad Katalin 2014. A kétnyelvűség aspektusának vizsgálata a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák anyanyelvtankönyveiben. Lőrincz Julianna–Simon Szabolcs–Török Tamás (szerk.) *Odbornosť a metodické otázky učebníc – Zborník z medzinárodného sympózia o výskume učebníc. Az anyanyelvoktatás dokumentumainak szakmai, módszertani vizsgálata. A Selye János Egyetem TKK Mai Magyar Nyelvi Tanszékén működő Variológiai Kutatócsoport 2013–2014-es nemzetközi szimpóziumokon elhangzott előadásainak gyűjteményes kötete*. Komárom Selye János Egyetem. 117–128.
- Misad Katalin 2015. *A nyelvi változatosság szemléltetése szlovákiai magyar anyanyelvtankönyvekben*. Kézirat. (Megjelenés alatt.)
- Misad Katalin–Simon Szabolcs 2009. Nyelvi ideológiák és nyelvhelyességi babonák egy szlovákiai magyar nyelv-tankönyvben. Borbély Anna–Vančóné Kremmer Ildikó–Hattyár Helga (szerk.), *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi konferencia, Párkány, 2008. szeptember 4–6*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 255–262.
- Sándor Klára 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. *Regio* 6. évf. 4. sz. 121–148.
- Simon Szabolcs 1996. Nyelvváltozatok a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák számára írt magyar nyelv-könyvekben. Csernicskó István–Váradi Tamás (szerk.), *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 17–27.
- Simon Szabolcs 2010. *Nyelvi szondázások. Alkalmazott nyelvészeti tanulmányok a szlovákiai magyar nyelvhasználat köréből*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.
- Szabó Mihály Gizella 2010. A magyar nyelvű oktatás Szlovákiában a rendszerváltozás után. Bartha Csilla–Nádor Orsolya–Péntek János (szerk.), *Nyelv és oktatás kisebbségben. Kárpát-medencei körkép. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához* 135. Budapest: Tinta Könyvkiadó. 279–316.

DOKUMENTUMOK

- Návrh koncepcie výchovy a vzdelávania národnostných menšín*.
<http://www.multikulti.sk/dok/mensinove-skolstvo/Koncepcia.pdf> (Letöltés: 2016. május 29.)
- Štátny vzdelávací program. Maďarský jazyk a literatúra. (Vzdelávacia oblasť: jazyk a komunikácia). ISCED 3A*.
http://www.statpedu.sk/files/documents/svp/gymnazia/vzdelavacie_oblasti/maďarsky_jazyk_literatura_isced3a_titul.pdf (Letöltés: 2016. május 30.)

- ŠVP 2008. *Štátny vzdelávací program*.
www.minedu.sk/index.php?lang=sk&rootId=2319, www.statpedu.sk/sk/Statny-vzdelavaci-program.alej (Letöltés: 2016. május 30.)
- Zákon z 22. mája 2008 o výchove a vzdelávaní [školský zákon] o zmene a doplnení niektorých zákonov*.
http://www.uips.sk/sub/uips.sk/images/PKVs/z245_2008.pdf (Letöltés: 2016. május 29.)

VIZSGÁLT ANYANYELVTANKÖNYVEK

- Misad Katalin–Simon Szabolcs–Szabó Mihály Gizella 2009. *Magyar nyelv a gimnázium és a szakközépiskolák 1. osztálya számára. Maďarský jazyk pre 1. ročník gymnázií a stredných odborných škôl s vyučovacím jazykom maďarským*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák II. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre II. ročník gymnázií a pre II. ročník stredných odborných škôl*. Bratislava: Vydavateľstvo TERRA.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák III. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre III. ročník gymnázií a pre III. ročník stredných odborných škôl*. Bratislava: Vydavateľstvo TERRA.
- Uzonyi Kiss Judit–Csicsay Károly 2012. *Magyar nyelv. Tankönyv a gimnáziumok és a szakközépiskolák IV. osztálya számára. Maďarský jazyk. Učebnica pre IV. ročník gymnázií a pre IV. ročník stredných odborných škôl*. Bratislava: Vydavateľstvo TERRA.

ZHRNUTIE

Žiaci stredných škôl s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku žijú v dvojjazyčnom spoločenstve, kde si ako materinský jazyk osvoja a používajú kontaktnú varietu svojho rodného jazyka ovplyvnenú slovenským jazykom. Práve preto by bolo prirodzené, keby sa ich dvojjazyčná jazyková kompetencia odzrkadlila aj vo vzdelanostných štandardoch, aj v učebniciach maďarského jazyka. Tieto učebné pomôcky používané na stredných školách však v žiakoch vzbudia predstavu, že nimi osvojená varieta rodného jazyka sa v ničom nelíši od variety používanej Maďarmi v Maďarsku. Štúdia skúma, či sa v nových učebniciach rodného jazyka pre stredné školy s vyučovacím jazykom maďarským na Slovensku objaví aspekt bilingvizmu a ak áno, v akej forme a miere a na základe akých názorov sprístupnia žiakom jednotlivé javy bilingvizmu autori učebníc.

SEBŐK SZILÁRD

Nyelvleírás a nyelvszemléletek és nyelvmetaforák tükrében¹

Annotáció: Dolgozatomban arra próbáltam ráirányítani a figyelmet, hogy a nyelv leírásának módjából mindig rekonstruálható egy olyan nyelvfelfogás, amely valamilyen metaforikus háttérre vezethető vissza. A metaforikus gondolkodás- és kifejezésmód meghatározza, hogy a kutatás során milyen kérdéseket teszünk fel, és ezekre milyen válaszokat adunk. A metafora elkerülhetetlen része a leírásnak, ez azonban a leírás céljainak viszonylatában lehet hasznos, kevésbé hasznos vagy egyenesen félrevezető. A nyelvleírás során főlegesen erőfeszítés arra törekedni, hogy ezeket a metaforákat elkerüljük, sokkal inkább a tudatosításukra van szükség ahhoz, hogy a választott terület leírásához a legmegfelelőbb metaforát/metaforákat választhassuk.

Kulcsszavak: nyelv, nyelvleírás, metafora, metaforák előnyei és hátrányai

Bevezetés

A nyelv leírásának kérdését nem nagyon szokás kritikai elemzésnek alávetni a nyelvészetben. A *nyelv leírása* a nyelvész legelemibb és teljesen magától értetődő tevékenységét jelöli. A kifejezés tömör összefoglalása a nyelvészeti munkának, amely helyett nehéz lenne jobbat találni. Ha azonban továbbmegyünk, és olyan kérdéseket is fölteszünk, hogy *mi is az a nyelv, amelyre a leírás irányul?*, és hogy *a leírás milyen tevékenységet jelöl is pontosan?*, akkor hamar olyan problé-

¹ A dolgozat alapjául szolgáló kutatások az APVV-0689-12 számú *Slovenčina v kontexte viacjazyčných spoločenstiev na Slovensku* c. APVV-projekt keretében folytak.

mákkal találjuk szemben magunkat, amelyek megoldása sokkal összetettebb annál, hogy azokon egy általános definíció felmutatásával tovább lehetne lépni. Ezért tűnik fontosnak a nyelvész tevékenységének kritikus vizsgálata, és azoknak az illúzióknak a felszámolása, amelyek a kutatás tárgyát, a nyelvet, átjárják.

Dolgozatomban a nyelvész tevékenységének és a nyelvelírásnak a kérdésével foglalkoztam. Többek között azt próbáltam meg bizonyítani, hogy a nyelvelírás mindig kettős tevékenységet jelöl. Egyfelől annak az explicit metanyelvnek a létrehozását, amely a beszéd, a nyelv vagy egy másik metanyelv valamelyik aspektusának a leírásáról szól; másfelől pedig annak a nyelvnek a használatát, amely az explicit leírás eszközéül szolgál, és amely mindegyik nyelvelírás mögül kiolvasható. Ez utóbbi nyelvnek a kutatása abból a szempontból érdekes, hogy a nyelvelírás explicit metanyelvét éppen az ehhez használt nyelv befolyásolja – az, hogy miként, milyen kifejezőmód használatával írjuk le a beszédre, a nyelvre vagy a metanyelvre vonatkozó megállapításainkat. Ebben a cikkben éppen ezért a (meta)nyelvelíráshoz használatos nyelvvel fogok foglalkozni, a kérdést pedig ezen belül a nyelvelírás metaforáinak a szempontjából közelítem meg.

1. Metaforahasználat a nyelvészeti leírás egyes területein

A nyelvelíráshoz használt nyelv metaforikus hátterére már több kritikai elemzés rámutatott (l. pl. Szilágyi 1999; Bohunická 2013, 2014). Ezek alapvető mondanivalója az volt, hogy a nyelvről tett megállapításokból, pontosabban az ezek hátterében húzódó metaforákból egy olyan nyelvfelfogás olvasható ki, amelyről a nyelv leírása során nem nagyon esik szó, mégis ez a nyelvről alkotott metaforikus kép az, amely a feltett kérdéseket és az ezekre adott válaszokat, vagyis a kutatás eredményeit befolyásolja. Az ilyen nyelvfelfogásokból² itt hármat mutatok be röviden.

² A *nyelvfelfogás* kifejezést itt nem 'a leírást szervező elképzelés a nyelvről, hanem 'a leírás módjából rekonstruálható nyelvkép' jelentésben használom. Az előbbi a leíró nyelvész metanyelvére, az utóbbi ennek a metanyelvnek egy következő „meta” szintű leírására utal. Másképp: az első jelentés a nyelvész perspektívájából, a másik pedig a metanyelvészből van értelmezve.

Először az ún. építőkocka-modellt említem. Ez egy olyan elképzelést takar, amely szerint a nagyobb nyelvi szerkezetek az egyes nyelvi elemek egymás mellé helyezése vagy összekapcsolása által jönnek létre (vö. Keszler 2000: 24). Azaz egy analitikus modellről van szó, amelyben minden nyelvi elem egy építőkockának felel meg, az egyes „építőkockákból” pedig egyre összetettebb egységeket lehet létrehozni. A legalsó szint a fonémák szintje, amelyek egy magasabb szinten a legkisebb jelentéssel bíró egységeket, a morféimákat hozzák létre. A morféimákból áll össze a lexémák szintje, ezekből a szintagmáké, majd végül a mondat. Mindegyik „magasabb szint” magában foglalja mindazt, ami az „alsóbb szinteken” megvan, ám egyúttal hozzá is ad valamit ezekhez, ami által egy új nyelvi egység jön létre. Példaként a *Magyar grammatikát* említhetjük (Keszler 2000), amely ezt a modellt – mint arra Tolcsvai Nagy Gábor rámutat (2005: 28) – minden különösebb magyarázat nélkül alkalmazza (az ilyen analitikus felfogás általános kritikájához l. Szilágyi 2013-at).

Egy másik, szintén kifejtetlenül hagyott nyelvfelfogás szerint a nyelv egy láthatatlan, megfoghatatlan, de valóságosan létező *dolog*, melyet az erről való beszédmód alapján leginkább egy felhőhöz lehetne hasonlítani (Szilágyi 2011a: 12). Az ilyen szemléletű nyelvelírásból úgy tűnik, hogy a nyelv a beszélőtől függetlenül létezik mintegy önálló dologként, amelyben minden végbement változás egyszerűen „megtörténik”. Itt elég olyan kifejezésekre utalni, mint az „igekötő kialakulása”, a „tővéghangzók eltűnése”, de a sort még hosszan lehetne folytatni, hiszen minden egyes nyelvi elemnek megvan a maga kis története (vö. Szabó 2012: 88). Ezekből a történetekből áll össze az a nagy történet, amelyre „a” magyar nyelv történeteként szokás utalni. Ez a szokás pedig nem csupán egy a nyelvi változásokról való konvencionális beszédmódot takar, hanem a nyelv „élettörténetét” is egyben (l. Kiss–Pusztai 2005: 13). És bár ez az azonosítás elég meghökkentő, az „élettörténet” itt valószínűleg inkább egy szemléltetőeszköznek szánt metafora, mint a 19. századi nyelvészeti naturalizmus egy maradványa. Mégis: a metafora olyannyira összhangban van a nyelvtörténetírás narratívájával, hogy néha kérdésessé válik, hogy vajon tényleg csak szemléltetőeszközzel vagy a leírás hátterében húzódó nyelvszemléletről van-e szó.

Egy ennél sokkal explicitebben kifejtett metaforát takar a nyelv számítógépként való felfogása. Eszerint a nyelv átalakító műveletek szabályrendszere, amellyel a beszélő kódolja a mondandóját. Ennek az átalakító műveletnek a kiindulópontját – egy az informatikából kölcsönzött terminussal élve – *input*nak szokás nevezni, ami képletesen azt fejezi ki, hogy mi az, amit a beszélő mondani akar, ezenkívül az *input* tartalmazza azoknak a szavaknak a halmazát, amelyből ezt a „mondandót” a beszélő felépíti (erről l. Imrényi 2007: 197). A terminus párja, az *output*, ezzel szemben azt jelöli, ami mintegy mondandóként megvalósul. A nyelvésznek ehhez az outputhoz van hozzáférése, ezért neki ezen keresztül kell rekonstruálnia azt a szabályrendszert, amely a mondandó megfelelő „formába öntését” lehetővé teszi (vö. még Sebők 2012: 35).

Ezeket a röviden ismertetett nyelvfelfogásokat a föntiekhez hasonló formában természetesen az egyik nyelvészeti iskolánál sem lehet megtalálni. Ennek oka, hogy – mint arra a 2. lábjegyzetben utaltam – ezekben az esetekben igazából inkább csak metanyelvészeti elemzés szintjén beszélhetünk nyelvfelfogásokról. A nyelv kutatója ugyanis elsősorban nyelvi eszközöket, illetve egy a céljainak megfelelő beszédmódot keres ahhoz, hogy az általa fölített kérdésekre válaszolni tudjon, és a kutatásának eredményeit mások számára is elérhetővé tehesse. A leírás során ezért nem feltétlenül foglalkozik olyan kérdésekkel, hogy a választott beszédmód és a hozzá tartozó leírói eszközök (pl. metaforák) milyen előfeltevéseket hoznak magukkal, ezzel együtt pedig milyen korlátokat. Ezek a kérdések sokkal inkább a metanyelv kutatóját érdeklik, aki a felhasznált leírói eszközök alapján tudja rekonstruálni és explicit módon kifejtetni azt az implicit nyelvképet, amely a leírás háttérében húzódik, és amilyenre főntebb több példát is hoztam.

2. A metafora mint leírói stratégia

Az egyes nyelvfelfogások között különbséget kell tenni az alapján, hogy a háttérben húzódó nyelvről alkotott kép mennyire „áttetsző”, azaz milyen könnyen vehetőek észre benne azok a metaforák, melyek a leírást szervezik. Meg kell különböztetni azokat a metaforákat,

amelyek a jobb megértést segítik, és úgymond a korábbi értelmezési megszokások határainak az átlépését teszik lehetővé (Bohunická 2014: 24; vö. Dolník 2014: 22–23); illetve azokat, amelyek elválaszthatatlan részei a nyelvészeti terminológiának.

Az előbbi esetben a nyelvi jelenség és a szemléltetőeszközként használt metafora egyértelműen különválasztható – mindkét tartomány örzi a saját „autonómiáját” –, a metafora pedig ebben a viszonyban újfajta rálátást enged a jelenségre (Bohunická i.h.). Például: mikor Skutnabb-Kangas arról ír, hogy a kétnyelvű ember által használatos két nyelv csupán a „felszín fölött” különíthető el jól egymástól, azáltal, hogy halljuk, mikor melyiket használja az illető. A „felszín alatt” viszont a két nyelv egymástól elválaszthatatlanul alkotja a gondolkodás nyelvét. Úgy, mint mikor két jéghegy a tenger felszíne alatt összekapcsolódik, a felszín fölött viszont láthatóan jól elkülönül egymástól (Skutnabb-Kangas 1988/2000: 90–91).

A metafora másik említett alkalmazásával, ezzel szemben eleve egy olyan perspektívát hozunk létre, amelyen keresztül az adott nyelvi jelenséget értelmezzük. Például: mikor a nyelvet a kommunikáció *eszközeként* határozzuk meg, és a leírás terminológiájának egészét ebből kiindulva alakítjuk ki. Ilyenkor kezdenek a nyelvi elemek „kommunikációs célok elérését szolgálni”, „funkciókat betölteni”, és ilyenkor születnek meg olyan gondolatok, amelyek szerint ezeket „tökéletesíteni lehet” (erről l. Dolník 2010: 134).

A főntebb három felfogás közül most hasonlítsuk össze a nyelvtörténetírás életrajz-metaforáját a számítógép-metaforával! Mindkét esetben számos példát lehet találni arra, hogy a metaforák szerves részét képezik a leírásnak, és ezek egyfajta gondolkodási stratégia-ként működnek – ám rögtön hozzá is kell tenni: nem egyformán.

Ha a magyar nyelv „életét” nézzük, a megfogalmazások alapján nem nehéz észrevenni a megszemélyesített nyelvi elemeket. Sokat olvashatunk ezek „tevékenységéről”, „szerepéről” a nyelvtörténetben, és például a Kiss–Pusztai-féle nyelvtörténet bevezetőjében – mintegy igazolásaképpen – az is le van írva, hogy a nyelvtörténet tulajdonképpen nyelvi élettörténet (2005: 13). Minden jel a nyelv élőlényként való felfogására utal, ám azt mégsem lehet elmondani, hogy azt bárki komolyan gondolná, hogy a nyelvet élőlényként kellene leírni (vö. Szilágyi 2011a: 13). A metafora inkább elválaszthatatlan terméke

a leírás választott módjának, mint kiindulópontja. Az „élettörténet” említése pedig inkább összefoglalása a nyelvtörténetírás leírói stratégiájának, mintsem a leírtak értelmezésére szolgáló segédeszköz.

A számítógép-metaphora esetében viszont más a helyzet. Igaz ugyan, hogy ez a forrástartomány is olyan terminológia létrehozásához vezet, amely – akárcsak az előbbi esetben – elválaszthatatlanul összefonódik a metaforával, másfelől viszont újfajta rálátást enged a nyelvre (a számítógép működéséről lévő tudásunkra építve). Azt mondhatnánk, hogy ebben az esetben sokkal inkább gondolkodási, mintsem leírói stratégiáról van szó. És míg az előbbi példa esetében az élőlény-metaphora – mint írtam – a leírásnak sokkal inkább terméke volt, mint kiindulópontja, addig ebben az esetben épp a számítógép-metaphora forrástartománya szolgál a leírás kiindulópontjával.

Összegezve tehát elmondhatjuk, hogy bár mindkét elemzett esetben a metafora és a terminológia elválaszthatatlanul összefonódik, az élettörténet-metaphora inkább a leírás eredményeként, rezultatív jelleggel jelenik meg; ezzel szemben viszont a számítógép-metaphora a leírás emergens kiindulópontjaként szolgál (a rezultatívitás és emergencia fogalmára l. Dolník 2014: 23–25). A számítógép-metaphora éppen ezért sokkal explicitebb kifejtése a leírásból kiolvasható nyelvképnek, mint az építőkocka-modell vagy az élettörténet-metaphora.

3. A metaforák leírás során betöltött szerepe

Az iménti két nyelvfelfogás összehasonlítása után joggal merülhet föl a kérdés, hogy ha úgymond tudjuk, hogy a nyelv nem élőlény és nem is számítógép, akkor mi szükség van ezekre a metaforákra a tudományos leírás során. A két példából azonban már a válasz is kiolvasható erre a kérdésre.

Először azt fontos leszögezni, hogy mint azt a nyelvtörténetírás példája mutatja – de az építőkocka-modellt is ugyanígy említhetnénk –, akár tudatosítjuk a leírásához használt kifejezőmód metaforikus jellegét, akár nem, valamilyen implicit metaforikus nyelvkép mindig rekonstruálható lesz a leírásból. A szociolingvisztika megjelenésével egyértelművé vált, hogy ún. ártatlan nyelvhasználat (*linguistic innocence*), amely szerint a nyelv csupán strukturális elemek összességé-

ge, egész egyszerűen nem létezik (Coupland–Jaworski 2004: 15–16). A kognitív nyelvészetben már évtizedekkel ezelőtt rámutattak arra, hogy a metaforák nem csupán költői díszítőelemek, hanem a nyelvhasználat szerves részei (Lakoff–Johnson 1980/2003: 3–6); a nyelvi ideológiák kutatásával pedig egyértelművé vált, hogy nem létezik neutrális, ideológiamentes megközelítés – nincs arkhimédészi pont (Laihonen 2009: 48–49; vö. Lanstyák 2010: 125). Ezek a megállapítások ugyan a hétköznapi beszélők nyelvhasználatára vonatkoznak elsősorban, de nincs okunk feltételezni, hogy a tudományos nyelvhasználatra ne lennének ugyanígy érvényesek. Mint azt Woolard (1998: 10) megállapítja: nincs olyan privilegizált tudás, a tudományosat is beleértve, amely ne lenne társadalmilag beágyazott.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a metafora a nyelvleírás szükségszerű része. Ha pedig ez így van, valójában nem is az a kérdés, hogy miként lehetne elkerülni a metaforákat a leírás során, de még csak azt sem teljesen helyénvaló kérdezni, hogy milyen metaforákat fogadjunk el a leírás kiindulópontjaként, hanem inkább, hogy az adott terület leírására milyen metaforák a legalkalmasabbak (így, többes számban). A számítógép-metaphorát például aligha lehetne a nyelv társadalmi értékének kutatásához felhasználni – erre sokkal alkalmasabbak Bourdieu nyelvi tőke és nyelvi piac metaforái (l. 2014: 41–61) –, de nyelvrokonság szemléltetéséhez sem hiszem, hogy hozzájárulhatna ez a metafora. Ennek ábrázolására sokkal jobban megfelel a szivárványmetaphora, de talán még a fametaphorának is nagyobb hasznát lehet venni az egyes rokon nyelvek kapcsolatainak az ábrázolásánál. Habár – mint arra Szilágyi (1999) rámutat – ez is csak bizonyos összefüggések szemléltetésében segít, és egy másik, a gyökerek szerkezetén alapuló metafora sok olyan más körülményre világít rá, amelynek leírása a fa-modellen belül föl sem merül, vagy ha mégis, akkor csak mellékesen (a fa- és gyökérmetaphora különbségeihez l. még Deleuze–Guattari 1996).

4. A metafora korlátai

Az eddigi fejtegetésből az derült ki, hogy a metafora nem egyszerűen nyelvi szükségszerűség, és nem is csupán szemléltetőeszköz, hanem

az ismeretek rendszerezőelve is lehet, mi több, új ismeretek szerzéséhez is hozzájárulhat – például ha egy kevésbé érhető fogalmat segít jobban megérteni egy olyan dolgon keresztül, amellyel több tapasztalatunk van (vö. Tolcsvai Nagy 2010: 87). De ami előnyt, az egyben hátrányt is jelenthet. A nyelv valamely aspektusának a leírása egy jól bejáratott metaforán keresztül ugyanis előbb-utóbb korlátokba ütközik, melyeket sokszor nem könnyű észrevenni. Ezekből a korlátokból kettőt említek.

Az egyik eset, mikor az adott nyelvi jelenség értelmezése kapcsán felmerülnek olyan kérdések, amelyekre a leírást szervező metafora keretén belül nem lehet értelmes választ adni. Vegyük példának a nyelvesszék-metaphora formalista szemléletű adaptálását a kommunikációs folyamatra! Ebben a keretben az információnak *forrása* van, a nyelvi elemek *hordozók*, a kommunikáció pedig információk *átvitele* a *csatornán*. A figyelem az információra irányul, és arra a – postai kézbesítésre emlékeztető – útra, amelyen keresztül az üzenet eljut a feladótól a vevőig. A nyelvi interakcióval vagy épp a beszélő identitásával kapcsolatos kérdések itt vagy fel sem merülnek, vagy ha igen, akkor ezek marginálisak. Az interakció itt maga a kommunikációs csatorna, a beszélők identitása pedig olyan dolognak látszik, amely az információ átadásának szempontjából teljesen mellékes. Ha azonban ugyanezt egy másik metaforán keresztül is megnézzük, a kép egészen mást mutat.

Michael Reddy (1979: 292–297, idézi Bohunická 2014: 52–57) szerint a nyelvi interakció megértéséhez több, egymás mellett lévő, fallal elválasztott szomszédos területet kell elképzelni, amelyek közül mindegyikben egy ember lakik. Az egyes emberek egymás között írásban tudnak kommunikálni, és mivel a lakóhelyük területén saját magukra vannak utalva, különösen fontos, hogy ily módon megoszassák egymással a tapasztalataikat. Reddy mesészerű történetét arról, hogy hogyan zajlik ez a kommunikáció nem fontos részletezni. A lényeg az, hogy mivel nem ugyanolyan körülmények között élnek ezek az emberek, és nem mind pontosan ugyanazt értik a szomszédból érkező üzeneteken, különböző félreértések, vagy inkább „elértések” jönnek létre (ami itt azt jelenti, hogy nem mindenki pontosan ugyanazt érti ugyanazon az üzeneten). Ezek az „elértések” folyamatosan tisztázva vannak, de mindeközben újabbak és még újabbak jönnek

létre, amelyeket újra és újra tisztázni kell. Az interakció ezáltal tovább alakul, a beszélők pedig az ilyen konkrét interakciókban betöltött szerepeik alapján formálják saját identitásukat és beszédpartnereikét. Az elszigetelt területek itt a beszélők egyéni belső világát jelentik, amely a kommunikáció során konfrontálódik más beszélők belső világával. Az interakció pedig ezeknek a különbségeknek az összehangolásáról szól, amely nincs elértések nélkül. Az elértés itt – a csatorna-metaphorával ellentétben – nem az információ-átadást hátráltató tényező, s nem is kommunikációs zavar, amellyel – technikai jellegénél fogva – nem érdemes foglalkozni, hanem a kommunikáció egyik kulcseleme, amely folyamatosan előreviszi azt, miközben mintegy „melléktermékként” a beszélők identitását is alakítja. Mindkét metafora az interakcióról szól, mégis teljesen más oldalait emeli ki ennek. Egészen más kérdéseket állítanak a középpontba, és ezekre merőben eltérő válaszok lehetőségeit kínálják. Szilágyi szavaival: „amit az egyik [metafora] eltakar előlünk, a másik éppen azt mutatja meg a legszebben” (1999: osz. n.).

A metafora másik korlátjaként azt a tényt említhetjük, amely a metafora legalapvetőbb jellemzőjéből adódik: hogy ez egy lehetséges segédeszköz valamilyen fogalom jobb megértéséhez, illetve a vele kapcsolatos ismereteink strukturálásához; de nem egyenlő magával az értelmezett jelenséggel. Úgy is mondhatjuk: a forrástartomány tulajdonságai nem fedik és nem is fedhetik le a céltartomány teljes egészét, hanem csak – mint láttuk – megmutathatnak ebből valamit. De ilyenkor is mindig nyitva marad a kérdés, hogy vajon az, amit látunk, csupán a forrástartományul választott dolog „logikájából” következik-e, vagy tényleg a céltartomány „lényegéhez” tartozik. Hogy mi is ez a „lényeg” megint csak értelmezés kérdése, viszont egy példa rávilágíthat arra, mit is értek ezen. Induljunk ki ismét a nyelv fogalmából, és vegyük újra szemügyre a vele kapcsolatos élőlény-metaphorát!

A metaforahasználat egyfelől nagyon praktikus, a nyelvészeti szakirodalom is tele van erre utaló kifejezésekkel (vö. pl. *élő nyelv, nyelvhalál*; vö. Nádasy 2008: 232–235), még ha – mint fentebb írtam – nem is szokás a nyelvet egy élőlény „működése” alapján értelmezni. Másfelől viszont vannak olyan területek, amelyeken ez a metafora olyannyira hiteles, hogy a nyelv élő szervezet jellege már-már hihetőnek tűnik. Például a nyelvművelő írásokban gyakoriak

az olyan kifejezések, melyek szerint a nyelvet „ápolni kell”, mint egy beteget, „óvni”, mint a gyereket, „gondozni”, mint a kertet, hogy „egészségesen fejlődjön”; a sort pedig még hosszan lehetne folytatni (l. pl. Sándor 2002). Most nem is ezeknek a metaforáknak a feltérképezése a fontos, hanem inkább az, hogy egyértelművé váljon, hogy ezek a metaforák itt már nem gondolkodási segédeszközök, amelyekkel olyan elvont dologról is beszélni lehet, mint amilyen a nyelv, hanem az élőlény-metafora szó szerinti értelmezései. A nyelvészetben járatos élőlény-metaforáktól az eltérő kiindulópontjuk különbözteti meg ezeket. A nyelvészeti kiindulópont az, hogy „nem tudom, mi a nyelv, de néhány aspektusát úgy észleljük, mintha élőlényről volna szó, és ezért az ezekről való beszéd mód is ezt tükrözi”. A nyelv művelő gyakorlat viszont abból indul ki, hogy „ha a nyelv olyan, mint egy élőlény, akkor úgy is kell hozzá viszonyulni”. Ez pedig itt már nemcsak a beszéd mód alakulásáról szól, hanem a nyelvvel kapcsolatos tevékenységre is hatással van (l. pl. a magyar nyelv alkotmányi szintű védelmével kapcsolatos javaslatot, melyben ez áll: „Az állam alapvető feladata a magyar nyelv óvása, ápolása és fejlesztése”; Cservák 2010: 19). Hogy ebben az esetben a metafora olyan továbbgondolásról van szó, amely már nem függ össze a nyelv ún. lényegével, azt onnan lehet leginkább tudni, hogy az olyan fogalmakat, mint a nyelv „ápolása”, „óvása” nem lehet értelmesen megmagyarázni vagy érthető tartalommal megtölteni (vö. Fejes 2014).

A nyelvvel kapcsolatos metaforák utóbbi jellegzetessége jól rávilágít arra, hogy a metafora határai – a forrástartományról való tudásunknak köszönhetően – kitágíthatók. Ez a lehetőség pedig az értelmezést olyan messzire viheti a céltartománytól, hogy annak esetenként már szinte semmi köze nincs az értelmezett jelenséghez, és túlinterpretálásról beszélhetünk.³ Az egyetlen szál, amely megmarad, és a forrástartományt a céltartományhoz köti, az a metafora „logikája” és az előfeltevés, hogy a nyelv nem csupán hasonlít arra a dologra, amely az értelmezés alapjául szolgált, hanem tulajdonképpen azonos ezzel a dologgal. Úgy is mondhatnánk, hogy strukturális hasonlóság helyett

³ A túlinterpretálás problémája Umberto Eco szerint abban áll, hogy a két dolog között fölfedezett hasonlóság egy következő hasonlóság fölfedezését teszi lehetővé. Ez az értelmezési eljárás pedig a végtelenségig folytatható, míg nem a kezdeti megállapítástól teljesen eltávolodunk (Eco 1995: 51).

strukturális azonosságot feltételezünk.⁴ Ez pedig abban nyilvánul meg, hogy minden megállapítás, amely a forrástartományra vonatkozóan elfogadott, a céltartományra vonatkoztatva is elfogadhatónak tűnik.

Befejezés

A metafora nyelvéírásban betöltött szerepének és a metafora korlátainak az áttekintése után felmerül a kérdés, hogy vajon honnan lehet tudni, hogy hol van az a határ, amikor a metafora még hasznos segédeszköz, és honnantól kezdve válik az értelmezés korlátjává. Ha a metafora arra való, hogy olyan elvont dolgokról, mint a nyelv, gondolkodni és beszélni tudjunk, akkor megint csak felmerül a kérdés: mi is ez a dolog, amelyről a metaforákon keresztül beszélünk? És még tovább folytatva: mi az az alap, amelyhez viszonyítva eldöntjük, hogy egy-egy metafora megfelel-e a leírás céljainak, és honnan lehet tudni, hogy mikor túlinterpretálásról beszélünk, mi az, aminek a határát „átlépjük”? Mi ez a viszonyítási pont? És még egyszer föltehetjük a kezdeti kérdést: mi a nyelv?

Ezzel a kérdéssel azonban a kör bezárul. Hiszen, mint az a fentebbiekből vélhetőleg kiderült, az erre adott válasz szükségszerűen metaforikus kell, hogy legyen, vagyis a válasz újra egy rekonstruálható metaforikus nyelvképen fog alapulni. Egy másik metafora ugyan – mint írtam – valamilyen leírói cél szempontjából akár hasznosabb is lehet, mint egy másik, de még ha ez így is van, akkor is csak a nyelv egy aspektusának a kiemeléséig jutunk, miközben a többi elszikkad. Ha pedig eltekintենek a konkrét leírói céloktól, és a kérdést általában próbálnánk meg megválaszolni, a válasz szükségképpen egyoldalú lenne. Éppen ezért a legjobb megoldásnak az látszik, ha a metaforákat a leírás szükségszerű tartozékaiként kezeljük, amelyeket nem elkerülni kell, hanem sokkal inkább tudatosítani.

⁴ Erről az átalakulásról kicsit más összefüggésben lásd, pontosabban hallgasd Szilágyi 2011b: 13. előadás 26–29. perc.

Az ilyen azonosítás legegyszerűbb kifejezésével Valter Taulinál találkoztam. A *nyelvi tervezés elmélete* c. tanulmányának bevezetőjében ezt írja: „A nyelv a kommunikáció eszköze. Ezzel az állítással máris kimondtuk a nyelv két fő jellegzetességét. Először is: a nyelv eszköz. [...] Ha a nyelvvel a maga valóságában és nem valami misztikumként akarunk foglalkozni, annak a két aspektusát nem szabad szem elől téveszteniünk (Tauli 1974/1998: 51).

HIVATKOZÁSOK

- Bohunická, Alena 2013. *Variety metaforý*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Bohunická, Alena 2014. *Metaforika činnostného aspektu jazyka*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave.
- Bourdieu, Pierre 2014. *Ekonomie jazykové směny*. Uő. Co se chce říct mluvením. *Ekonomie jazykové směny*. Praha: Karolinum. 11–61.
- Coupland, Nikolas–Jaworski, Adam 2004. Sociolinguistic perspectives on metalanguage: Reflexivity, evaluation and ideology. Adam Jaworski–Nikolas Coupland–Darius Galasiński szerk., *Metalanguage: Social and Ideological Perspectives*. Berlin–New York: Mouton de Gruyter. 15–51.
- Cservák Csaba 2010. *Javaslatok a magyar nyelv alkotmányi szintű védelmével kapcsolatban*. Köztársasági Elnöki Hivatal. [http://web.unideb.hu/~tkis/koztelnok_nyelvedo-alkotmanyterv.pdf] – 2016. február 12.]
- Deleuze, Gilles–Guattari, Félix 1996. *Rizoma*. *Host* 3/4. szám. 3–27.
- Dolník, Juraj 2010. *Téória spisovného jazyka so zreteľom na spisovnú slovenčinu*. Bratislava: Veda.
- Dolník, Juraj 2014. Interpretácia a autonomizácia. Olga Orgoňová–Katarína Muziková–Zuzana Popovičová Sedláčková szerk., *Jazyk a jazykoveda v interpretácii*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. 21–30.
- Eco, Umberto 1995. Nadinterpretovanie textov. In: Collini, Stefan–Eco, Umberto–Rorty, Richard–Culler, Jonathan–Brooke-Roseová, Christine szerk., *Interpretácia a nadinterpretácia*. Bratislava: Archa. 49–68.
- Fejes László 2014. Mi hiányzik a magyar nyelvstratégiából? *Nyelv és Tudomány*, 2014. március 12. [<http://www.nyest.hu/hirek/mi-hianyzi-a-magyar-nyelvstrategiabol>]
- Imrényi András 2007. A magyar szórend kísérleti modelljei I. – Optimalitáselmélet. *Magyar Nyelvőr* 131. évf., 2. sz. 195–212.
- Kiss Jenő–Pusztai Ferenc szerk. 2005. *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Laihonen, Petteri 2009. A magyar nyelvi standardhoz kapcsolódó nyelvi ideológiák a romániai Bánságban. Lanstyák István–Menyhárt József–Szabó Mihály Gizella szerk., *Tanulmányok a kétnyelvűségről IV*. Dunaszerdahely: Gramma. 47–77.
- Lakoff, George–Johnson, Mark 1980/2003. *Metaphors We Live By*. Chicago–London: The University of Chicago Press.
- Lanstyák István 2010. Nyelvhelyesség és nyelvi ideológia. Beke Zsolt–Lanstyák István–Misad Katalin szerk., *Hungarológia a szlovák kultúra kontextusában*. Pozsony: Stimul. 117–145.
- Keszler Borbála főszerk. 2000. *Magyar grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Nádasdy Ádám 2008. Bölcsőtől a koporsóig. Uő. *Prédikál és szónokol: Újabb írások, beszélgetések a nyelvről 2003–2007*. Budapest: Magvető. 232–235.
- Reddy, Michael 1979. The Conduit Metaphor: A Case of Frame Conflict in our Language about Language. A. Ortony szerk. *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press. 284–324.
- Sándor Klára 2002. Nyelvművelés nálunk és más nemzeteknél. *Társadalomkutatás*, 20. 121–149.
- Sebők Szilárd 2012. A metaforák és a nyelvi ideológiák kapcsolata egyes metanyelvi diskurzusokban. Misad Katalin–Cseh Zoltán szerk., *Nova Posoniensia II. A pozsonyi magyar tanszék évkönyve*. Pozsony: Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram Kiadó. 30–49.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1988/2000. *Menšina, jazyk a rasizmus*. Bratislava: Kalligram.
- Szabó Tamás Péter 2012. „Kirakunk táblákat, hogy csúnyán beszélni tilos.” *A javítás mint gyakorlat és mint téma diákok és tanáraik metanyelvében*. Dunaszerdahely: Gramma.
- Szilágyi N. Sándor 1999. A szent mokus, avagy a módszer buktatói. Pozsgai P. szerk. *Tűzcsiholó. Írások a 90 éves Lükő Gábor tiszteletére*. Budapest. 345–365.
- Szilágyi N. Sándor 2011a. Szinkronia és diakronia – de miről is beszélünk? Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor szerk., *Szinkronikus nyelvelírás és diakronia*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 9–30.
- Szilágyi N. Sándor 2011b. A szimpatikus ember- és viselkedéstudomány. Uő. *Jelek és szimbólumok (multimédiás könyv)*. 13. előadás. [http://mnytud.arts.klte.hu/szilagy/szimp_embertud/index.html]
- Szilágyi N. Sándor 2013. A mi (rend)szertelen nyelvünk. Kádár Edit–Szilágyi N. Sándor szerk., *Analógia és modern nyelvelírás*. Kolozsvár: Erdélyi Múzeum-Egyesület. 235–263.
- Tauli, Valter 1974/1998. A nyelvi tervezés elmélete. Tolcsvai Nagy Gábor szerk., *Nyelvi tervezés*. Budapest: Universitas Kiadó. 51–66.

- Tolcsvai Nagy Gábor 2005. Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igéről. *Magyar Nyelv*, CI. évf., 1. sz. 27–43.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra: Konstantin Filozófus Egyetem.
- Woolard, K. A. 1998. Language Ideology as a Field of Inquiry. Schieffelin, B. B.–Woolard, K. A.–Kroskity szerk., *Language Ideologies. Practice and Theory*. New York/Oxford: Oxford University Press. 3–47.

ZHRNUTIE

Vo svojej práci som sa zaoberal otázkou roly metafory v lingvistickom opise. Po prehliadnutí niekoľkých spôsobov opisu – tzv. modelu skladacích kociek, metafory jazyka ako živej bytosti a počítačovej metafory – som skonštatoval, že aj keď metaforickosť opisu je niekedy ťažké si všimnúť, spôsob, akým sa jazyk opisuje je nevyhnutne založený na metaforickom základe.

Metaforický charakter opisu má svoje výhody i nevýhody. Medzi výhody metafory patrí, že sa metafora môže stať zdrojom nového poznatku o jazyku; metafora môže poskytnúť novú perspektívu opisu a tým upriamiť pozornosť na dovtedy nepovšimnuté stránky jazyka. Na strane druhej však každá metafora má svoje medze. Tým, že metafory sú len pomôckami opisu, ich zaužívaním dochádza aj k istým omylom, ktoré spočívajú v pripisovaní jazyku takých charakteristík, ktoré vyplývajú len zo štrukturálnych vlastností metafory, avšak nie sú jazyku „vlastné“.

Po tomto zistení sa však natíska otázka, že keď sa jazyk nerovná ani jednej metafore, čím to vlastne je. Podľa čoho vieme usúdiť, že ktoré vlastnosti patria k metafore a ktoré naozaj k jazyku? Čo je základom takéhoto úsudku? Skrátka, čo je to jazyk? Ako som sa snažil znázorniť, každá odpoveď na túto otázku musí byť nevyhnutne metaforická. Rozdiely medzi odpoveďami sa teda v základe líšia len vo zvolenej metafore. Tým, že metafory sú nevyhnutnými súčasťami opisu, otázkou je len to, že nakoľko si ich uvedomujeme a ktoré považujeme za najúčelnejšie k opisu tej stránky jazyka, ktorou sa zaoberáme.

POLGÁR ANIKÓ

A variánsok sűrűjében¹

A műfordítás lezáratlanságának jelensége Devecseri Gábornál

Annotáció: A tanulmány a műfordítások filológiai problémájával foglalkozik. A középpontban a huszadik századi magyar műfordítás-történet egyik kulcsfigurájának, Devecseri Gábornak a fordítói elmélete és gyakorlata áll. Devecseri a műfordítást lezáratlan folyamatnak tartotta, abból kiindulva, hogy a két szöveg közti megfeleltetés ideális mértéke sosem érhető el teljesen. Úgy vélte, a fordítások utólagos csiszolgatása segít a kívánt tökéletesség megközelítésében. Ebben a tekintetben a költői és műfordítói alkotás (egyébként hasonló) mechanizmusa alapvetően különbözik egymástól. A tanulmány konkrét példákon szemlélteti azt a tényt, hogy az utólagos fordítói változtatások nem feltétlenül válnak a szöveg előnyére, Devecseri fejlődéselvű elmélete tehát nem állja meg a helyét. A verses szövegek változtatásait módszerük alapján a tanulmány nyolc kategóriába sorolja, ezek közül külön figyelmet szentel a metrikai összefüggéseknek. A variánsok sokaságát a munkamódszer, a fordításszemléleti változások vagy a megrendelő igényei okozzák. A fordítás gyakorlatát és elméletét egyaránt érintő tanulmány megpróbálja megoldani azt a dilemmát is, miért viszonyulnak a szövegkiadók különféle módon a folyamatos javítgatások révén létrejött variánsok sokaságához, s miért nem tartják műfordítások esetében egyértelműen követendőnek a hagyományos filológia alapszabályát, az ultima manus elvét.

Kulcsszavak: műfordítás, antik irodalom, Devecseri Gábor, filológia, variáns, az ultima manus elve

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0051/14. számú, *Ideológia, identitás a sebareprezentáció v kontexte lingvistiky a literárnej vedy v multikulturálnom priestore* c. Vega-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

Köztudott, hogy az írott szövegek többnyire különféle változatokban élnek tovább, ám a régi típusú filológia alapszabálya, mely szerint a variánsok felgyűjtésével, megrostálásával közelebb kerülhetünk a szerző eredeti intencióihoz, mára már sok tekintetben megkérdőjeleződött. A lachmani hagyomány szerint dolgozó filológus azért emeli a jegyzetapparátusba kerülő variánsokkal szemben az általa emendált és összeállított változatot a főszövegbe, mert hisz benne, hogy éppen az a leginkább „szerzőközeli” és/vagy a legjobb.² A variánsok sokasága és a szerzői szándék nehezen megközelíthető volta nemcsak a kézírásos korok sajátja: nem minden esetben érvényes ugyanis, hogy „az, ami kijön a nyomdából, megfelel a szerző vágyának, bármi legyen is az, ezt a vágyat pedig a teljességében korlátlanul reprodukálható oldal kétdimenziós határai végérvényesen rögzítik”.³ Azt is számításba kell vennünk, hogy a változatok egy része nem idegen kéz módosításainak vagy a későbbi szövegkiadók önkényének a következménye, hanem magától a szerzőtől származik, sőt, a szerző szándéka lehet maga a sokféleség is. Előfordul, hogy a variánsok (különösen a műfordítások esetében) éppen a többféle megközelítési mód érzékeltetésének igényével jönnek létre. Bár a műfordítások sajátó alá rendezői is gyakran alkalmazzák az ultima manus elvét, előfordul, hogy mivel a fordítás szerzőségének kérdése is viszonylag labilis, a szövegkiadók az eredeti szerzőt mintegy védelmezve, a fordítót csak közvetítőnek tekintve sokkal nagyobb szabadságot engednek meg maguknak, mint az eredeti művek esetében.

A huszadik századi magyar irodalomból számos filológiai még feldolgozatlan hagyaték maradt ránk, melyek közül az egyik legmonumentálisabb és kilengéseit tekintve talán a legbizarrabb Devecseri Gábor műveinek kézirati hagyatéka. A variánsok nagy mennyisége különösen a műfordítások esetében szembetűnő, s ez elsősorban a fordításszemlélet változásainak és annak a sajátos fordítói mód-

² Thomas BEIN, *Szövegvariancia, kiadási gyakorlat, értelmezés. Gondolatok a megváltozott középkori filológiáról*, ford. Lénárt Tamás = *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. Déri Balázs, Kelemen Pál, Krupp József, Tamás Ábel, Budapest, Ráció, 2011, 303.

³ Bernard CERQUIGLINI, *A variáns dicsérete. A filológia kritikai története*, ford. Keszeg Anna = *Metafilológia, i. m.* 223.

szernek a következménye, melyet a lefordított szöveg befejezetlensége, a folyamatos alakulásban levés jellemez. Jelen tanulmány célja rávilágítani Devecseri Gábor fordítói munkamódszerének lényegére, a variánsok sokaságának okaira és a módszer elvi hátterére. Emellett néhány konkrét példán mutatom be a változtatások technikai részleteit és a fordításváltozatoknak a mániákus merevséggel alkalmazott elvekből adódó minőségi különbségeit.

A „javító toll” szerepe a fordításban

Devecseri, aki egyébként hangsúlyozta, hogy a költői és fordítói alkotás mechanizmusa „hasonló, sőt, több, mint hasonló”,⁴ a munkafolyamatban mégis lát egy olyan mozzanatot, amely élesen elkülöníti egymástól a kettőt: szerinte a költő saját versét tekintheti ugyan befejezettnek, de a műfordítás nem zárul le, mindig új és új megoldások keresésére készlet.

Úgy tűnik, ugyanezt a különbséget érzékeli az írói és műfordítói alkotás között Németh László is, aki A javító toll nyomában című esszéjében hangsúlyozza, hogy a fordítói munka legfontosabb része a javítás. Saját írás esetében Németh László szerint „a gondolat meghatározta tervét”, ezért nem születnek olyan sutaságok, mint a fordítás esetében: ilyenkor a javítás „a tartalmi lazaságok kiigazítására szolgál, és sikerült írásban jelentéktelen”.⁵ Hasonlóan nyilatkozik Devecseri a versírással kapcsolatban: „A magam verses szövegein ritkán és keveset szoktam változtatni – azok azt a hosszú utat, ami a véglegességhez szükséges, leírásuk előtt teszik meg.”⁶ A fordítás esetében azonban a javítás sokkal hosszabb időt vesz igénybe, mint az első változat elkészítése: „megesik, hogy amit fél nap végzek el,

⁴ DEVECSERI Gábor, *Költés és fordítás kölcsönhatása* = Uő, *Műhely és varázs. Görög-római tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1973, 396–397.

⁵ NÉMETH László, *A javító toll nyomában* (1961) = Uő, *A felelősség szorításában. Jelek a társadalomnak 1945–1975. Esszék, tanulmányok, publicisztikai írások*, Budapest, Püski, 2001, 1101.

⁶ DEVECSERI Gábor, *A haszfelmetszés előnyei. A mulandóság cáfolatául*, Budapest, Magvető, 1974, 62.

fél évig változtatgatom” – nyilatkozta például Devecseri.⁷ Németh László ezt a jelenséget azzal magyarázza, hogy az általa nyers fordításnak nevezett első variáns „két nyelv és két írói egyéniség torz hibridjeként nyögdel a papíron, s rendbe szedni s a tolmácsolt mondat szövegéből s a magunk írói ízléséből valami egységes, élő dolgot csinálni: nem megy olyan könnyen.”⁸ Németh László a folyamatot a gyakorlott szabász munkájához hasonlítja, aki a más szabó által elfuserált ruhán addig-addig igazítgat, míg az olyanná nem lesz, mint ha a saját műve lenne.

A javító toll munkája szükségszerűen hosszadalmas ugyan, de véges, a fordítónak meg kell elégednie egy hozzávetőlegesen megfelelő változattal. „Az ember itt húz, ott betold, szavakat dobál s cserél, amíg végre belenyugszik az előtte álló mondatba.” – írja Németh László.⁹ Nem így Devecseri Gábor: ő mind a nyomdát utolérni akaró ámokfutását kiszínező anekdoták,¹⁰ mind a hagyatékában fennmaradt kéziratrengeteg tanúsága szerint képtelen volt a Németh Lászlóhoz hasonló belenyugvársra. A legendára „a hóbortos költőről, aki érthetetlen rigolyával egyre javít a kéziratban, a levonaton, a gépbe emelt íveken, s ha már a példányok fele ki van nyomva, esetleg még a másik felén is”, Vas István is utal vitáiratóban.¹¹ Ez is azt jelzi, hogy fordításait Devecseri egyetlen percig sem tartotta befejezettnek, az újabb kiadásokat csak az elérhetetlen tökéletesség felé tartó átmeneti fázisoknak tekintette. Ezt az elvet versben, a Horatiushoz írt didaktikus epistolájában így foglalta össze: „Az a fordító, aki költő, / még írhatja saját versének utána a »Vége« - / szót a papírra, mi tán »Befejeztem« – jelzi, de ott áll / mint kísértet a más-költő-remek egyre az

⁷ DEVECSERI Gábor, *Előszó az Arany lant-hoz* = Uő, *Antik tanulmányok II. Műhely és varázs*, Budapest, Magvető, 1981, 414.

⁸ NÉMETH, *i. m.* 1101.

⁹ NÉMETH, *i. m.* 1101.

¹⁰ Devecseri és a nyomdászok viszonyát összefoglalja, a nyomdászok által írt „türelmjáték” szabályzatát, valamint a kéziratokra állandóan lecsapni kész Devecserit a középpontjába állító, a nyomdászok és a mániákus műfordító harcát bemutató hexameteres kiseposzt idézi: RÓNAY László, *Devecseri Gábor alkotásai és vallomásai tükrében*, Budapest, Szépirodalmi, 1979, 170–175.

¹¹ VAS István, *Horatius olvasásakor* = Uő, *Az ismeretlen isten. Tanulmányok 1934–1973*, Budapest, Szépirodalmi, 1974, 600.

új s új / munka mögött s vidám-huhogón int *kezdeni* mindig. / Vagy tán abba se hagyni.”¹² Érzékletes metafora: az eredeti mű állandóan ott kísért a fordító tudatában, a félresikerült (vagy annak érzett) megoldások mintegy lelkiismeret-furdalást okoznak, ezért kell újra és újra a vélt hibák elhárításán fáradoznia.

Devecseri ennek a szinte mániás tünetekkel járó állapotnak a jegeit nemcsak saját magán, hanem fordítótársain is észleli, s nem egyszer ő maga buzdítja őket az újabb változtatásokra. Szabó Lőrincel kapcsolatban például felidézi, hogy a költő előtt mint megoldandó feladat lebegett a Shakespeare-szonettek fordításának átdolgozása: „Csak nem gondolod, hogy így *hagyom itt ezt a szemétdombot?*” – kérdezi Devecseri visszaemlékezése szerint Szabó Lőrinc a városmajori járdaszíjelen, véletlen találkozásai visszatérő helyszínén.¹³ Az idézett mondatban a műfordítás megoldatlansága, lezáratlansága az élet végső kérdéseivel kerül egy szintre: a műfordítást lényegi életmegnyilvánulásnak tekintő költő nem akar addig meghalni, míg tovább nem csiszolta tökéletlennek érzett magyarításait. „És mit nevezett szemétdombnak? A maga kezdettől gyönyörűszip Shakespeare-szonett fordításait, amik azóta is *hogyan* áramlottak a magyar költészet vérkeringésében!” – teszi hozzá magyarázatoképpen Devecseri,¹⁴ megnyugtatóan azt is hangsúlyozva, hogy Szabó Lőrinc az említett találkozás után valóban át is dolgozta Shakespeare-fordításait. Az efféle anekdoták Devecseri módszerének igazolását szolgálják, ugyanakkor (mivel Szabó Lőrinc állítólagos kijelentésének kontextusát nem ismerjük), nem tudhatjuk, milyen mértékben provokálja ki maga Devecseri ezeket a reakciókat fordítótársaiból.

A variánsok sokaságának okai

A variánsok sokasága nemcsak belső igényből fakad, hanem külső okok is támogatják létrejöttüket. A megjelent kötetek tanúsága szerint Devecseri a legtöbbet Catullus-, Homérosz- és Plautus-fordítá-

sain változtatott: Catullus verseinek és Plautus Miles gloriosusának (Hetvenkedő katona) például a költő életében négyféle kiadása volt, az Odüsszeiának hatféle. A kéziratok alapján azonban variánsok sokaságáról beszélhetünk pl. az ovidiusi Átváltozások fordítása esetében is, holott annak a költő életében csak egy nyomtatott kiadása látott napvilágot. A változatok ez esetben az előkészítő munkálatokban, illetve a lektor és fordító együttműködésével létrejött szövegekben érhetők tetten. A variánsok sokaságának lényegében háromféle okát figyelhetjük meg Devecserinél:

1. A műfordító munkamódszere. Szilágyi János György szerint Devecseri úgy dolgozott, akár a görög szobrászok, akik egészében bontják ki az alakot, s utána csiszolják. Devecseri „először az egészet csinálta meg nagyjából, s az első fogalmazásból hámozta ki rétegenként azt a fordítást, amelyet már elfogadhatónak érzett (ő maga ennél soha többnek).”¹⁵ A félkész fordítás tehát azt jelenti, hogy egészében van nyersen elkészítve, további megmunkálásra vár. A fordítóban az a belső igény dolgozik, mely abból fakad, hogy a munkát sosem tekinti véglegesnek. A csiszolásban a lektor, a szerkesztő, a barátok vagy a családtagok is segíthetik a fordítót, s előfordul (pl. a Plautus-fordítások esetében), hogy a szövegkiadó vagy a lektor társszerzővé lép elő. Devecseri Plautus-fordításainak kéziratái kapcsán (legalábbis azon darabok esetében, melyek korábban nem jelentek meg nyomtatásban) a szövegkiadó egy sajátos filológiai problémával szembesült: az ultima manus hiányával. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a fordításból olykor sorok is hiányoztak (ezeket a szöveget kiadó Szilágyi János György a fordító alapelveiből kiindulva pótolta),¹⁶ hanem a munkamódszerből adódóan azt is, hogy a papírra vetett vagy legépelte sorokról eldönthetetlen, ilyen formájukban elfogadhatónak érezte-e őket a fordító. „A gépelt másolattal szemben az eredeti kézirat gyakran teljesebb, olykor pedig a kéziratban adott változatok közül nem a legjobb került a másolatba.” – írja Szilágyi,¹⁷ azt is jelezve ezzel, hogy a „legjobbnek” tartható változat kiválasztása ez esetben a szövegkiadó szubjektív döntésén alapul.

¹² DEVECSERI Gábor, *Levél Horatiushoz avagy a fordítás művészete (Utószó)* = Quintus HORATIUS Flaccus *Összes versei*, Budapest, Corvina, 1961, 620.

¹³ DEVECSERI, *A haszfelmetszés előnyei*, i. m., 60.

¹⁴ DEVECSERI, *A haszfelmetszés előnyei*, i. m. 60.

¹⁵ SZILÁGYI János György, *Plautus és magyar fordítása* = PLAUTUS *vígjátékai*, II. kötet, fordította Devecseri Gábor, Magyar Helikon, 1977, 573.

¹⁶ SZILÁGYI, *Plautus és magyar fordítása*, i. m., 575.

¹⁷ Uo. 574–575.

2. Az új kiadások, melyek a fordításszemléleti váltásokat is tükrözik. Devecseri a fiatalkori, háború előtti fordításait később többnyire átdolgozta, így a belső igény a kor elvárásaival is találkozott. Az ötvenes években többen hangsúlyozták, hogy az új korszak új módszereket követel, a korábbi polgári ideálokat a műfordítás terepén is felül kell vizsgálni.¹⁸ Devecseri ezt fordítótársaitól is elvárta. Előfordult, hogy a műfordítókat levélben buzdította, ne elégedjenek meg a már megjelent fordítói variánsokkal, törekedjenek a további csiszolásokra, még akkor is, ha nem kaptak újabb kiadói megrendelést. Áprily Lajosnak, egykori tanárának például azért írt 1956 januárjában levelet,¹⁹ hogy mint társa „a versfordítás kínlóddásos és gyönyörűséges mezején” megkérje, dolgozza át Peer Gynt fordítását újabb fordítói elvei szerint.²⁰ A levélben hangsúlyozza, hogy a fordítás „így, jelen formájában is elidegeníthetetlen része a magyar művelődésnek”, ám biztos benne, hogy Áprily fordítói elvei azóta változtak („mai fordítói elveid szerint, vedd elő újra”). Áprily azonban (Devecserivel ellentétben) korántsem volt biztos abban, hogy az új változat egyértelműen jobbítást is jelent: „Igaz ugyan, hogy az évek során műfordítói elveim is szigorodtak, de fáradékonyágom is nőtt. Attól is tartok néha, hogy amit megnyerek formahűségben, elveszitem költőiségben.”²¹ – írja.
3. A megrendelő igényei, főként a színházi és rádiós műfajok esetében. Devecseri Plautus-fordításai nemcsak az új kiadások, hanem a színházi előadások elvárásaihoz is igazodtak. A kéziratot változatok ezeket is tükrözik, sok köztük a Plautus-kötetben megjelent-

¹⁸ „Körülbelül tíz esztendőbe került, míg műfordítóink elfeledték a régi technikát, és megtanulták az újat, vagy pontosabban szólva: míg felnőtt, megérett az a generáció, amelyet már mélyebben átjárt az új verskultúra” – írja Kardos László, aki a művészi homályt kifejező, impresszionista fordítói módszertől megkülönbözteti „a szenvedély erős zenéjére, a férfias önbizalom és határozottság hangjaira” épülő új fordításmódszert. KARDOS László, *Műfordításunk mai kérdéseiről* = Uő, *Vázlatok, esszék, kritikák. Új magyar irodalom*, Budapest, Szépirodalmi, 1959, 281.

¹⁹ Devecseri Gábor Áprily Lajosnak, 1956. I. 27. PIM Kézirattár.

²⁰ Áprily válaszeveleiből kitérünk, hogy a témáról telefonon is tárgyaltak: „Mikor telefonáltál, a Peer Gynt-fordítás revíziójának ügye bennem már eldőlt.” Áprily Lajos Devecseri Gábornak, 1956. II. 2. PIM Kézirattár.

²¹ Uo.

nél gördülékenyebb, humorosabb szakasz, önálló betoldásokkal. Az *Aulularia* (A bögre) című darabnak van a PIM Kézirattárában, a Devecseri-hagyatékban egy olyan fordítástöredéke, mely nyilvánvalóan színházi felhasználásra készült. Euclio örömteli betétdala Csokonai Vitéz Mihály Szerlemdal a csikóbőrös kulacshoz című versének mintájára született.²² A *Miles gloriosus* (A hetvenkedő katona) színházi bemutatójához²³ a túlságosan hosszú, nehezen kimondható eredeti neveket Devecseri megváltoztatta: *Pyrgopolinices* például *Várledöntőmanus*, *Artotrogus* *Morzsarágó*. *Philocomasium* görögös nevet kap ugyan, de könnyebben megjegyezhető, az egyszerűsített változatban ő *Antiphila*. A rádióban úgy került előadásra a darab, mint „képzelt helyszíni közvetítés Rómából”, a közvetítést Révay József vezette – az ott elhangzott egyszerűsített (ezúttal nem magyarosított) névváltozatok (pl. *Pyrgopolinices* helyett *Brontogorgus*, *Philocomasium* helyett *Philomena*) is Révaytól származnak.²⁴ A neveket a színházi és rádiós szereposztással együtt Devecseri a fordítás bevezetőjében közli azzal az indoklással, hogy „esetleges előadások névváltozásai számára útmutatásul szolgáljanak”.²⁵ Az *Amphitruo* szombathelyi előadásának szövegét Devecseri kiegészítette, s a betétdalok szövegét is ő írta. „...a színpadra vitt Plautus-darabhoz, különösen akkor, ha a darab nem maradt ránk teljes terjedelmében, sokmindent hozzá kell adni” – írja indoklásképpen az Előszóban.²⁶ Ezek a névváltoztatások és kiegészítések a Devecseri-életműsorozat Plautus-köteteiből²⁷ hiányoznak.

²² Egy részlet a stílus szemléltetésére: „Bárcsak szívünk szerelmének / kis zálogi születnének, / s itt állnának hosszú sorral, / telve színig aranyporral.” Plautus-fordítások, PIM Kézirattár, Devecseri-hagyaték.

²³ Nemzeti Kamaraszínház, Bemutató 1946. április 14-én. Forrás: PLAUTUS, *A hetvenkedő katona*, fordította Devecseri Gábor, Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, [1948], 5.

²⁴ Uo. 5–6.

²⁵ Uo. 6.

²⁶ DEVECSERI Gábor, *Előszó* = PLAUTUS, *Amphitruo*, fordította és kiegészítette Devecseri Gábor, Savaria Múzeum Közleményei 24., Szombathely, Savaria Múzeum, 1963, 95. (Különlenyomat a Vasi Szemle 1963/1. számából)

²⁷ PLAUTUS *vígjátékai*, I–II. kötet, fordította Devecseri Gábor. Devecseri Gábor kéziratából sajtó alá rendezte és az eredetivel egybevetette Szilágyi János György, Budapest, Magyar Helikon, 1977.

A variánsok és a fejlődéselvűség kérdése

Devecseri (a kor marxista irodalomfelfogásával összhangban, bár nem biztos, hogy csupán abból adódóan) a műfordítás-történetről fejlődéselvűen gondolkodott, s mivel az ő generációja egy történelmi korszakváltást élt meg, meg volt róla győződve, hogy szükségszerűen szemléletváltásnak kellett bekövetkeznie individuális szinten, az egyes műfordítók esetében is. A szemléletváltások megléte mind az irodalmi, mind a műfordítói működés tekintetében természetes: nem egyértelmű azonban, hogy ezek a váltások mindig szükségszerűen a jobb módszerek, illetve sikerültebb megoldások felé vezetnek-e. Devecseri nem kételkedett benne, hogy a csiszolásokkal mindig egyre magasabb szintre emeli a művet, holott kortársai visszajelzései alapján ez nem volt ilyen magától értetődő. A hasfelmetszés előnyei című memoárjában idézi Illés Endre levelét, aki arra próbálta rávenni, hagyja már abba a további javítgatásokat, mert most már csak elronthatja,²⁸ s utal Szilágyi János György szóbeli korholásaira is²⁹ arra vonatkozóan, hogy semmi értelme tovább esztergályoznia Homéroszát, inkább arra kellene törekednie, hogy további hiánypótló fordításokat készítsen. Homéroszával kapcsolatban Devecseri kijelenti, hogy a fordítást különösen magas szintre emelte: „Felvittem – hogy megint ezzel a példával kezdjem – Homérosz-fordításomat olyan magasra, ahonnan már csak én magam látom, hogyan kerülhetne még fentebbre. Ha meggyógyulhatok és meggyógyulok, bizonyosan hozzá is segítem; magamat gyönyörködtető, élvezetes munkával segítem hozzá.”³⁰ Van ebben a kijelentésben némi (bizonyos szempontból jogosnak is mondható) gőg, amely azonban azt is megmagyarázza, miért érzik a kortársak néha úgy, hogy Devecseri „valamilyen fordított félrehallás áldozata”³¹ vagy hogy „a kaján istenek röpke [...] hályoggal verték meg”³² a szemét.

Az állandó változtatás igénye Devecseri nyilatkozata szerint az eredeti szöveg nagyfokú tiszteletéből fakad. „... az eredetit tekintem

szent szövegnek, nem a magamét. Tehát állandóan változtatok rajta, valahányszor úgy érzem, hogy ismét sikerül az eredetihez ha egy vonásnyival is, de közelebb simulnom, s valahányszor úgy érzem, hogy a legfontosabb az, amit még nem sikerült megoldanom.”³³ Ennek a módszernek viszont természetes következménye, hogy a szöveg lendülete az utólagos változtatások során megtörik, az új, részleteiben javított variáns egészében véve töredezett, nehezen olvasható lesz.

Ezt az eljárást nevezte Hegyi György „analizáló mozaik-technikának”:³⁴ a lényege a szöveg filológiai ízekre szedése, majd összerakása. Az ilyen filológusfordító „a szöveget ugyanis, figyelmesen és nagyon közelről nézve, diszkontinuusnak, mozaikszerűnek látja, s hisz abban, hogy az eredeti mű (strófa, verssor) lendülete, ívelése, sajátos életszerűsége, ha a megfelelő alkatelemeket és pontosan illeszti össze, újra előttünk fog állni.”³⁵ A mozaiktechnika ellentéte az élménytechnika, mely a szöveg lendületét tartja fontosabbnak. Hegyi arra is rámutat, hogy a két módszer követői a Horatius-vitában csaptak össze, s az élménytechnika hívei a nyugatos hagyományra hivatkoztak.³⁶ Az állandó csiszolgatás negatív hatásaira is kitér, hangsúlyozva, hogy Devecseri „az olvasói élmény sérelmére szorítja bele a fordításába az eredetinek minél több, különböző természetű információját”, s hogy „korai fordításaiba jórészt idők során építi bele ezeket az illúziót megtörő, elidegenítő elemeket, a későbbiekbe már eleve bekerülnek.”³⁷

A továbbiakban megpróbálunk a variánsok rengetegéből néhány jellegzetes példát kiragadni, melyek a jobbító szándékú, ám a szöveget gyakran inkább elidegenítő csiszolásokat szemléltetik. Devecseri műfordítói változtatásait módszerük alapján nyolc kategóriába sorolhatjuk, ezek közül az első négy egybecseng azzal a szabályrendszerrel, melyet a költő állított fel magának.³⁸

²⁸ DEVECSERI, *Előszó az Arany lant-hoz, i. m.*, 414.

²⁹ HEGYI György, *Antik műfordításunk két útja (Devecseri Gábor: Arany lant, Trencsényi-Waldapfel Imre: Ember vagy)*, Antik Tanulmányok 28 (1981), 40.

³⁰ Uo. 40.

³¹ Uo. 43.

³² Uo. 42.

³³ A Devecseri által felállított szabályrendszert a költő-műfordító kéziratos megjegyzései alapján idézem: POLGÁR Anikó, „Lezbia, csókolj! éljen az élet!” *Catullus 5. carmenének magyar fordítás- és hatástörténete = Nova Posoniensia IV.*, Pozsony, Szenczi Molnár Albert Egyesület–Kalligram, 2014, 135–136.

²⁸ DEVECSERI, *A hasfelmetszés előnyei, i. m.* 60.

²⁹ Uo. 60.

³⁰ DEVECSERI, *A hasfelmetszés előnyei, i. m.* 61.

³¹ VAS, *Horatius olvasásakor, i. m.*, 617.

³² Uo. 631.

1. A verssorok sztychikusságának megtartása, vagyis az enjambement-ok kiküszöbölése.
2. A töltelékszavak vagy feleslegesen beiktatott magyarázó részek kihagyása.
3. A hangutánzásra, fonetikai megfeleltetésre törekvés, mely a leggyakrabban az alliterációkban nyilvánul meg.
4. A metrika csiszolása.
5. A kulcsszavak, ún. őrálló szavak pozíciójának megtartása.
6. Az eredeti nyelvtani szerkezetek leképezése.
7. Az egyszerűsített mitológiai utalások visszaigazítása az eredetihez.
8. Az újabb szövegváltozat vagy az újabb filológiai kommentár figyelembevétel a szöveg újabb fordítói értelmezése során.

Egy-egy sor javításában gyakran a felsoroltak közül egyszerre több aspektus is érvényesült, előfordult azonban, hogy az új variáns Devecseri saját szabályrendszere felől tekintve újabb problémákat vetett fel.

Legkorábbi versfordításai, a catullusi költemények estében a kritika is kifogásolta a gyakori enjambement-okat,³⁹ s ezeket Devecseri utólag megpróbálta kiküszöbölni. Catullus 6. carmenének 4–5. sorát például az első változatban nem sztychikusan fordítja: míg a latinban a mondatok és sorok határa megegyezik, a két latin sornak megfelelő magyar szöveg (az előző mondat enjambement-jából is adódóan) átnyúlik a következő sorba.

verum nescio quid febriculosi
scorti diligis: hoc pudet fateri.⁴⁰

...hallgatnál. Bizonyára holmi ványadt
szajha lesz a szerelmed és beszélni
szégyelsz róla.

(1938)⁴¹

³⁹ Devecseri Catullus-fordításairól és fogadtatásukról bővebben: POLGÁR Anikó, *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, Pozsony, Kalligram, 2003, 130–154.

⁴⁰ Caii Valerii CATULLI *Veronensis quae supersunt omnia*. Caius Valerius CATULLUS *összes költeményei*, ford. Devecseri Gábor, Budapest, Officina, 1938, 22.

⁴¹ Uo. 23. Ugyanez a variáns szerepel a 2. kiadásban: Caii Valerii CATULLI *Veronensis quae supersunt omnia*. Caius Valerius CATULLUS *összes költeményei*, ford. Devecseri Gábor, Második átdolgozott kiadás, Budapest, Officina, 1942, 23.

A javított változat már sztychikus, a további variánsokban pedig a sorszerkezet megtartása mellett az alliterációk is egyre nagyobb szerepet kapnak:

Csakhogy, mit tudom én, miféle ványadt
szajhát tartsz, akiről beszélni szégyelsz.
(1958)⁴²

Csakhogy mit tudom én, miféle rusnya
kis ringyó, akiről beszélni restelsz.
(Kéziratos változat)⁴³

Csakhogy mit tudom én, miféle rusnya
kis ringyó, akiről regélni restelsz.
(1967)⁴⁴

Az utolsó változatban a szöveg sztychikus lett ugyan, a sorhatárok és a mondathatárok ugyanúgy egybeesnek, mint a latinban, ám el is veszett valami az első változathoz képest: a „diligis” ige megfelelőjeként az első kiadásban még a „lesz a szerelmed” kifejezés szerepelt, az 1958-as kiadás megoldása („szajhát tartsz”) pedig szerkezetileg szintén közel áll a latinhoz, a későbbi, a latin ellenében is az alliterációt preferáló variánsokból viszont a „diligis” eltűnik, töltelékshőként pedig beiktatódik a „kis” jelző. Ennek a nüánsznak az ellenére a sorváltozat a Devecseri-elveket figyelembe véve valóban tökéletesedett, természetességéből, beszélt nyelvi közvetlenségéből azonban sokat veszített (a „beszélni szégyelsz róla” fordulat elhangozhatna a hétköznapi társalgásban, a „regélni restelsz” aligha). A sztychikusság többnyire valóban feszesebbé teszi a szöveget, előfordul azonban, hogy egy-egy gondosan megválogatott szavakból létrehozott feszés

⁴² CATULLUS *költeményei*, ford. Devecseri Gábor, Budapest, Európa, 1958, 10.

⁴³ Devecserinek az 1958-as szöveg gépelt változatába kézzel beírt javítása. Devecseri-hagyaték, PIM, Kézirattár.

⁴⁴ Caius Valerius CATULLUS *összes versei*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1967, 10. Ugyanez a változat került az életműsorozatba: DEVECSERI Gábor, *Arany lant. Kiseb fordítások I.*, Budapest, Magyar Helikon, 1979, 290.

szerkezet mesterkéltté válik, erősen érződik az így létrejött szöveg csináltsága. A hangzáselemek (pl. a Devecseri által annyira kedvelt alliteráció) más stílusregiszterbe emelhetik át a szöveget, például a köznapiból a fennköltbe, s ez nem mindig válik az előnyére.

Kérdéses az is, hasznukra válik-e a fordításoknak a metrikai csiszolás. Devecseri emellett érvelt a Horatius-vitában,⁴⁵ amelyben Homérosz-fordítása mint utolérhetetlen mérce gyakran szóba került. A vitapartnerek egybehangzó véleménye szerint ebben sikerült a metrikai tisztaság és a költőiség legtisztább kombinációja. A Horatius-vita egyik központi kérdése viszont épp az volt, lehetséges-e a prozódiai következetesség és a közvetlen, természetes hang összekapcsolása: Vas István és Rónay György szerint ugyanis a metrikai képlet erőltetése okozta, hogy az 1961-es kötet Horatius-fordításai papírizúék lettek, s a metrum fellazítása szerintük természetesebb versnyelvet eredményezett volna.⁴⁶ Természetesen Horatius bonyolultabb antik strófászerkezeteivel más a helyzet, mint a homéroszi hexameterekkel, a vitában azonban az antik metrumok magyar leképezésének módja általánosságban is felmerült. Devecseri azt hangsúlyozta, hogy a tiszta metrum és a költőiség nem áll ellentétben, hanem egymást segítik: a metrum úgy röpteti magasba a költői szöveget, ahogy a madarat a szárny. Ha kijelentjük, hogy a metrikai tisztaság a költőiség rovására érvényesül, Devecseri szerint ez olyan, mintha azt mondanánk: „De magasra száll az a madár! pedig még azt a két nagy szárnyát is magával viszi.”⁴⁷ Nem az antik metrumról való lemondás, sokkal inkább akarat és kitaró kísérletezés kell Devecseri szerint a kellő hatás eléréséhez, s ezt segíti elő az újabb

⁴⁵ „Sokkal inkább hiszem, hogy mennél nagyobb formai fegyelemre törekszünk, annál jobban szolgáljuk a verskultúrát, s annál közelebb vihetjük e kötetet is egy következő kiadásban áhitott céljához.” DEVECSERI Gábor, *Levél Vas Istvánhoz. A kétnyelvű Horatius-kötet vitája* = Uő, *Műhely és varázs, i. m.*, 355.

⁴⁶ „S az évekkel egyre erősödött bennem a kétely, vajon költőileg csakugyan előnyünkre szolgált-e a metrikai tisztaságnak ez a kivételes lehetőség; s nem jobban járunk-e, ha a szótagok metronómszerű rövidségét mi is a hangsúlyossággal pótoljuk.” VAS, *Horatius olvasásakor, i. m.*, 608. „...sajnos, a latin lett úr a magyar rovására. És a metrika az értelem, sőt a horatiusi *parlando* könnyedség, csevegés rovására.” RÓNAY György, *Horatius körül* = Uő, *Fordítók és fordítások*, Budapest, Magvető, 1973, 147.

⁴⁷ DEVECSERI, *Levél Vas Istvánhoz, i. m.*, 353.

fordítói megoldások keresése: „Mert ugyan ki és mi tiltja meg Neked (vagy – költők! – bármelyikünknek), hogy ha valamely sor metrumhű második változata valóban költőtlenebb, mint az első (ami persze megesik), hogy akkor egy harmadik változatot ne alkoss, ami metrumhűségben a másodikkal, költőiségben az elsővel állja a versenyt? Vagy egy tizenharmadikat?”⁴⁸

Az alábbi, a homéroszi Hermész-himnuszról származó példánkban Devecseri az adott sorokat metrikailag javította, az első fordításváltozatban ugyanis a hexameter utolsó előtti verslába spondeus volt. Ilyesmi ugyan Homérosznál is előfordul, ám nem olyan nagy mértékben, mint Devecserinél, s ezt a korabeli kritikák is szemére vetették.⁴⁹ Az alábbi sorok görög változata sem él ezzel a licentiával, ezért a fordításban is indokoltabb a szabályos változat, daktilussal az utolsó előtti helyen.

καὶ τὸτ' ἐγείνατο παῖδα πολύτροπον, αἰμυλομήτην⁵⁰

– v v | – v v | – v v | – v v | – –

mert fiu jött a világra, nagyon ravasz és hízelgő⁵¹

– v v | – v v | – v v | – v v | – – | – –

mert fiu jött a világra, ravasz, nyájasszavu, csalfa⁵²

– v v | – v v | – v v | – – | – v v | – –

⁴⁸ DEVECSERI, *Levél Vas Istvánhoz, i. m.*, 353.

⁴⁹ „Gyakran használ olyan sorokat is, melyekben elhagyja a kötelező utolsó-előtti daktylust. Ilyenek az eredetiben is találunk, de a Démétér-himnusz kivételével (ahol a Démétér név nem fér el másképp a mértékben) aránylag nagyon keveset.” DIVALD István, *Homéroszi himnuszok. Devecseri Gábor fordítása*, Vigilia 14 (1949), 207. Marót Károly is nehezítette „a megengedhetőnél sokkal gyakoribb versus spondaicusok”-at. MARÓT Károly, *Homéroszi Himnuszok. Fordította Devecseri Gábor*, Magyar Nyelvőr 73 (1949/2), 115.

⁵⁰ 13. sor. A görög szöveget az Officina kétnyelvű kiadása alapján idézzük: *Homéroszi himnuszok Hermészhez, Pánhoz, Dionysoshoz*, DEVECSERI Gábor fordításában, [Budapest, Officina], 1939, 84.

⁵¹ Uo. 85.

⁵² HOMÉROSZ, *Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1960, 807. Ugyanez a változat a későbbi kiadásban: HOMÉROSZ, *Odüsszeia. Homéroszi költemények*, Budapest, Magyar Helikon, 1971, 414.

A metrikailag javított változatban ugyan két görög jelző helyére három magyar került, ám a megfelelő görög szavak sokértelműsége ezt a szétírást is indokolhatja.

ὄς καὶ ἐπειδὴ μητρὸς ἀπ' ἀθανάτων θόρε γυίων⁵³
 - v v | - - | - v v | - v v | - v v | - -

Hát, mikor isteni méhéből kikerült anyjának⁵⁴
 - v v | - v v | - - | - v v | - - | - -

Anyja örök két combja közül miután kiszökött már⁵⁵
 - v v | - - | - v v | - v v | - v v | - -

Ez utóbbi változat metrikailag precízebb (a daktilusok és spondeusok aránya és pozíciója is pontosan megegyezik a görögével), szókincsében is közelebb áll az eredetihez, ám túlzott idegenséggel megakasztja az olvasást. A javítás célja ez esetben nyilván nemcsak metrikai: Devecseri a görög nyelvtani szerkezetet és a szöveg mögöttes tartalmát is le szeretne volna képezni. A görögben ugyanis meglepő szóhasználattal szembesülünk, a lábakat jelentő γυῖα ritkán használatos egy isten testére vonatkozóan, az ἀπ' ἀθανάτων ... γυίων (halhatatlan lábai közül) szókapcsolat pedig csak itt fordul elő. Egy filológiai kommentár szerint a szöveghely arra is utal, hogy Maia ugyanúgy szült, mint Létó: térdre ereszkedve.⁵⁶ Az ismerősebb, domesztikáló változat egy meglévő magyar frazeológiai egységre épít (az anyja méhéből megszületett), a nyelvi rekonstrukcióra törekvő javítás pedig nemcsak a tartalmat, hanem a frazémát is le akarja képezni, ezáltal azonban eltávolítja a magyar olvasótól a szöveget. Homérosz esetében persze nem könnyű megállapítani, hogy korabeli szokványos beszédfordulatról, állandósult szókapcsolatról, epikus formuláról vagy egyedi költői képről van-e szó. A magyaros frázis

⁵³ 20. sor. *Homéroszi himnuszok Hermészhez, Pánhoz, Dionysoshoz, i. m.*, 86.

⁵⁴ Uo. 87.

⁵⁵ HOMÉROSZ, *Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, 1960, i. m. 808. és HOMÉROSZ, *Odüsszeia. Homéroszi költemények*, 1971, i. m., 415.

⁵⁶ Athanassios VERGADOS, *The »Homeric Hymn to Hermes«. Introduction, Text and Commentary*, Berlin–Boston, de Gruyter, 2013, 242.

választó fordítás érthetőbb lesz ugyan, ám veszít költőiségéből, az idegen fordulat nyelvi leképezése viszont csak ritkán válik produktívá a célnyelvben.

Azt azonban semmiképpen sem állíthatjuk, hogy az adott sorváltozat a metrum precíz betartása miatt veszítette el könnyedségét. A természetesség hiánya a rutinosan verselő Devecseri esetében általában nem a metrikai tisztaságra törekvésből adódik: ilyesmiről csak egy ügyetlen, a metrumot görcsösen, erőltetetten alkalmazó fordító esetében beszélhetnénk (a vita alapját képező Horatius-kötetben nyilván nem egy ilyen volt, hiszen a kortársak közül kevesen tudták elérni Devecseri metrikai rugalmasságát). A dologban nyilván az a megtévesztő (s ez az oka annak is, hogy mind Vas István, mind Rónay György a metrum fellazítása mellett érvelt), hogy a javítások során egyszerre kellett különféle aspektusokat szem előtt tartani: ha Devecseri lemondott volna a nyelvtani tükrözésnek a használatáról és a szöveg erőteljes elidegenítésének igényéről, a metrikai és hangzásbeli csiszolások valószínűleg nem mentek volna a természetesség rovására.

A metrikai kérdésekben kérlelhetetlenül szigorú Devecseri olykor valamely más elv érvényesítése érdekében hajlandó még egy-egy metrikai hibát is vállalni. Az *Íliász* első sorának, sőt, az egész eposznak is kulcsszava, a harag (μῆνις) a görögben hosszú, a magyarban rövid szótaggal kezdődik. Devecseri azonban, vállalva a metrum megzökkenését, a fordítás javított változatában megcserélte az „istennő” és a „haragot” szavakat:

Μῆνιν ἄειδε, θεά, Πηληϊάδεω Ἀχιλῆος⁵⁷

Istennő, haragot zengj, Péleidés Achileusét⁵⁸

⁵⁷ OMERO, *Iliade – Odissea*, con testo greco a fronte, Roma, GTE Newton, 1997, 32.

⁵⁸ HOMÉROSZ, *Iliás*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Szépirodalmi, 1952, 33. Ugyanez a szövegváltozat, az antik nevek megváltozott helyesírásával: „Istennő, haragot zengj, Péleidész Akhileuszét”. HOMÉROSZ, *Íliász*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Európa, 1957, 7. Ugyanez: HOMÉROSZ, *Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, 1960, i. m. 9. és HOMÉROSZ, *Íliász*, fordította Devecseri Gábor, Első kötet, Olcsó Könyvtár, Budapest, Szépirodalmi, 1965, 35.

Haragot, istennő, zengd Péleidész Akhilleuszét⁵⁹

A fordítás nemcsak metrikailag lett hibás (szabályos daktilus helyett három rövid szótaggal kezdődik, s ez olvasáskor csak úgy oldható fel, ha az első szótagot, melyre hangsúly esik, hosszúnak vesszük: ez viszont egy olyan eljárás, mely ellen Devecseri számtalanszor tiltakozott), hanem nyelvtanilag is magyartalan.

Az őrálló szó kiemelése az Odüsszeia-fordítás nyitósorának esetében is megtörtént, itt azonban nem kellett metrikai kompromiszumokat tenni.

Ἄνδρα μοι ἔννεπε, Μοῦσα, πολύτροπον, ὃς μάλα πολλὰ
πλάγχθη, ἐπεὶ Τροίης ἱερὸν πτολίεθρον ἔπερσε⁶⁰

Múzsza, nekem leleményes férfit zengj, aki hosszan
hányódott, miután feldúlta a szentfalu Tróját⁶¹

Férfiuról szólj nékem, Múzsza, ki sokfele bolygott
s hosszan hányódott, feldúlván szentfalu Tróját⁶²

A korábbi változatban természetes, magyaros szórend azonban bonyolultabb lett, a „férfiu” szó erőltetettebb, mint a „férfi”. A so-

⁵⁹ HOMÉROSZ, *Íliász*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Európa, 1967, 7. Az ultima manus elve alapján ez a változat került át (egy kis helyesírási módosítással az életműsorozat szövegkiadásába: „Haragot, istennő, zengd, Péleidész Akhilleuszét”. HOMÉROSZ, *Íliász*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1972, 7. és HOMÉROSZ, *Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1974, 9.

⁶⁰ OMERO, *i. m.* 684.

⁶¹ HOMÉROSZ, *Odüsseia*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet – Singer és Wolfner, [1947], 17.

⁶² HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Európa, 1957, 7. Ugyanez a változat szerepel a következő kiadásokban: HOMÉROSZ, *Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, 1960, *i. m.* 441. HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, fordította Devecseri Gábor, Első kötet, Olcsó Könyvtár, Budapest, Szépirodalmi, 1963, 19. HOMÉROSZ, *Odüsszeia. Homéroszi költemények*, *i. m.*, 1971, 9. Az ultima manus elve alapján ez került a Devecseri halála utáni kiadásokba is, pl. HOMÉROSZ, *Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, *i. m.* 1974, 449.

rok sztychikussága a javított változatban a görög szöveg ellenében érvényesül, hiszen az első változat enjambement-ja a görög szerkezetet még jobban leképezi. Az első sorban szereplő πολύτροπος melléknevet először jelzőként fordítja (leleményes), a másik változatban a szó etimológiáját is érzékeltetni szerette volna (az összetétel alapjelentése: sokat forgolódó, sokfelé megfordult, ám a szó a fortélyos, változatos észjárásra is utal). Így viszont a másik változat terjedősebbnek tűnik, a „sokfele bolygott” és a „hosszan hányódott” egymás szinonimái, a jelzős szerkezet feszessége feloldódik a vonatkozó mellékmondat magyarázó struktúrájában. A magyarban mesterkéltnek ható igeneves szerkezet (feldúlván ... Tróját) használata sem következik a görögből, hiszen ott ugyanúgy időhatározói mellékmondat van, mint a Devecseri-fordítás első változatában (ἐπεὶ ... ἔπερσε – miután feldúlta). A javítás tehát ez esetben nemcsak az olvasó dolgát nehezíti (akivel szemben Devecserinek egyébként is néha túl nagy elvárásai vannak), hanem az eredetitől is több tekintetben eltávolodik (ellentmondva annak a korábban idézett Devecseri-nyilatkozatnak, miszerint az eredetit tekinti szent szövegnek, s minden javítással ahhoz igyekszik közelebb kerülni).

Összegzés

A variánsok sokasága a fordítói munka természetes velejárója, s a műfordítás és saját alkotás mechanizmusa közti különbségekre is rámutat. Az utólagos változtatások azonban nem egyszer megtörik a szöveg természetes folyását: nem fogadható el tehát fenntartások nélkül az a Devecseri által vallott elv, mely szerint a folyamatos csiszolgatás csak a szöveg javára válhat. Az antik fordítások azonban nem a metrika merev betartása miatt lesznek papirosízüek (erre éppen a természetes könnyedséggel verselő Devecseri művei lehetnek az ellenpéldák), sokkal inkább a tükörcéppelre törekvés és a szöveg részekre szabdalása okán.

Nem egyértelmű, hogy a Devecseri-fordításokat kiadni kívánó filológus köteles-e az utolsó variánst egyedül elfogadhatónak tekinteni vagy a cél érdekében hagyatkozhat-e saját ízlésére s visszatérhet-e valamelyik korábbi, jobbnak ítélt változathoz. A költő kisebb

versfordításait az életműsorozat számára sajtó alá rendező Szilágyi János György az ultima manus elvét alkalmazta: „A szerkesztés célja az említett lehetséges teljesség elérésén túl nem lehetett más, mint a költő által magáénak vallott legkésőbbi szöveg megállapítása és közlése.”⁶³ Ez nem mindig a legutolsó nyomtatásban megjelent változat elfogadását jelenti, hanem a kéziratot hagyaték figyelembe vételét is. Az elv azonban csak az egyes darabokra érvényes, a koncepcióra nem: Devecseri ugyanis tervezett egy Arany lant című kötetet, mely a válogatott műfordításait tartalmazta volna (ennek előkészítésekor tovább csiszolta a nyomtatásban már megjelent szövegeket), a Magyar Helikon életműsorozatában a fordító halála után megjelent két kötetes Arany lant gyűjtemény azonban szerkezetében és tartalmában nem azonos ezzel. A költő hagyatékában fennmaradt a kötet tervezete, mely a kisebb műfordítások mellett az eposzok és drámafordítások részleteit is tartalmazta volna, Szabó Lőrinc Örök barátaink című fordításantológiájának mintájára szubjektív vagy a versek belső logikáján, tartalmi-stilisztikai hasonlóságokon alapuló sorrendben.⁶⁴ Szilágyi hangsúlyozza, hogy az ő szövegkiadásának célja nem a válogatás, hanem „a lehető legnagyobb teljesség elérése”⁶⁵, s ez a teljesség akkor áll majd össze, ha a két kötetben megjelent kisebb fordításokhoz hozzágondoljuk a külön kötetekben megjelent nagyobb terjedelmű műveket, a homéroszi eposzokat, himnuszokat és egyéb homéroszi költeményeket, Ovidius Átváltozásait, továbbá a görög és latin drámafordításokat.

Nem minden szerkesztő és szövegkiadó ért azonban egyet azzal, hogy a legutolsó változat az adott kiadvány számára a legmegfelelőbb. Szilágyi maga sem alkalmazta mindig gépiesen az ultima manus elvét. A negyvenes években is megjelent két Plautus-darab, A hetvenkedő katona és a Három ezüst esetében például saját bevallása szerint azért tér vissza az „első, 1941-es kiadásának szövegéhez, mert az 1961-es kiadás sok helyütt pontatlan, nagyobb részek is hiányzanak belőle.”⁶⁶

⁶³ SZILÁGYI János György, *Szerkesztői megjegyzés* = DEVECSERI, *Arany lant I.*, i. m. 442.

⁶⁴ A tervezett kötet tartalomjegyzékét Szilágyi a függelékben közli, DEVECSERI, *Arany lant I.*, i. m. 452–460.

⁶⁵ SZILÁGYI, *Szerkesztői megjegyzés*, i. m., 441.

⁶⁶ SZILÁGYI, *Plautus és magyar fordítása*, i. m., 575.

Nem egyértelmű az ultima manus elvének alkalmazása Devecseri Catullus-fordításainak esetében sem. Bár a fordító életében négyféle nyomtatott változat megjelent, Zsolt Angéla, aki a Lyra Mundi sorozat Catullus-kiadását szerkesztette,⁶⁷ egyiket sem tartotta elfogadhatónak, s azt a módszert választotta, hogy Devecseri sorvariánsaiból szabadon válogatott, olyan sorkombinációkat hozva így létre, amilyenek Devecserinél korábban sosem léteztek. „Ez a munka már csak azért is hálátlan, mert eredménye objektíven ellenőrizhetetlen, s a felelőssége teljesen a szerkesztőé” – írja a módszerről recenziójában Szilágyi János György,⁶⁸ aki jogosultnak tartotta ezt a szerkesztői merészségen alapuló eljárást „a legutolsó szöveg tiszteletének kényelmes és mechanikus, de a fentiek okán ebben az esetben indokolatlan álláspontja helyett”.⁶⁹ Pozitív viszonyulása ellenére Szilágyi maga a Catullus-fordítások kiadásakor nem élt ezzel a módszerrel, az Arany lant kötetből fentebb idézett Szerkesztői megjegyzéssel indokolva döntését.⁷⁰ Az ultima manus elvének elvetésével, illetve betartásával kapcsolatos két homlokegyenest ellentétes Szilágyi-idézet között ráadásul túl nagy időtávlat sincs (a Catullus kötetéről írt recenzió 1978-ban, az Arany lanthoz írt szerkesztői utószó 1979-ben íródott). A különbség feltehetőleg a két kiadvány eltérő jellegeből fakad: míg a Catullus-kötet kiadása egy római költő arcképe kíván lenni, s ehhez a szerkesztő szabadon felhasználható eszköznek tekinti a szövegeket közvetítő fordítók munkáit, addig az életműsorozat fordításkötetei műfordítói arcképként funkcionálnak. Az ultima manus elvét alkalmazó szerkesztő olyannak próbálja mutatni a fordítót, amilyennek ő feltehetőleg látszani szeretett volna, legalábbis az egy életen át tartó munkafolyamatnak abban a fázisában, amikor a mániákus csiszolásokat kénytelen volt abbahagyni. A variánsok sokasága tehát nemcsak azt a kérdést veti fel, milyen fordítói magatartás szüli őket, milyen minőségi változásokat eredményeznek, s milyen fényt vetnek a lehető legtökéletesebben közvetíteni próbált kiinduló szövegre, hanem azt is, hogy magának a fordítónak milyen arcképe rajzolódik ki belőlük és általuk.

⁶⁷ CATULLUS *versei*, szerk. Zsolt Angéla, Lyra Mundi sorozat, Budapest, Európa, 1978.

⁶⁸ SZILÁGYI János György, *Catullus noster. A teljes Catullus új kiadásához = Uő, A tenger fölött. Írások ókori görög és itáliai kultúrákról*, Budapest, Gondolat, 2011, 204.

⁶⁹ Uo. 204.

⁷⁰ DEVECSERI, *Arany lant. Kisebb fordítások I.*, i. m. 287–374.

HIVATKOZÁSOK

- BEIN, Thomas, *Szövegvariancia, kiadási gyakorlat, értelmezés. Gondolatok a megváltozott középkori filológiáról*, ford. Lénárt Tamás = *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. Déri Balázs, Kelemen Pál, Krupp József, Tamás Ábel, Budapest, Ráció, 2011, 298–317.
- CERQUIGLINI, Bernard, *A variáns dicsérete. A filológia kritikai története*, ford. Keszeg Anna = *Metafilológia 1. Szöveg – variáns – kommentár*, szerk. Déri Balázs, Kelemen Pál, Krupp József, Tamás Ábel, Budapest, Ráció, 2011, 219–297.
- CATULLI Veronensis, Cai Valerii *quae supersunt omnia*. Caius Valerius CATULLUS összes költeményei, ford. Devecseri Gábor, Budapest, Officina, 1938.
- CATULLI Veronensis, Cai Valerii *quae supersunt omnia*. Caius Valerius CATULLUS összes költeményei, ford. Devecseri Gábor, Második átdolgozott kiadás, Budapest, Officina, 1942.
- CATULLUS költeményei, ford. Devecseri Gábor, Budapest, Európa, 1958.
- CATULLUS, Caius Valerius összes versei, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1967.
- CATULLUS versei, szerk. Zsolt Angéla, Lyra Mundi sorozat, Budapest, Európa, 1978.
- DEVECSERI Gábor, *Epistula ad Horatium sive de arte interpretandi liber. Levél Horatiushoz avagy a fordítás művészete* = Quintus HORATIUS Flaccus Összes versei, Budapest, Corvina, 1961, 601–623.
- DEVECSERI Gábor, *Levél Vas Istvánhoz. A kényelvű Horatius-kötet vitája* = Uő, *Műhely és varázs. Görög-római tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1973, 336–360.
- DEVECSERI Gábor, *Költés és fordítás kölcsönhatása* = Uő, *Műhely és varázs. Görög-római tanulmányok*, Budapest, Szépirodalmi, 1973, 383–397.
- DEVECSERI Gábor, *A haszfelmetszés előnyei. A mulandóság cáfolatául*, Budapest, Magvető, 1974.
- DEVECSERI Gábor, *Arany lant. Kisebbségi fordítások I.*, Budapest, Magyar Helikon, 1979.
- DEVECSERI Gábor, *Előszó az Arany lant-hoz* = Uő, *Antik tanulmányok II. Műhely és varázs*, Budapest, Magvető, 1981, 409–414.
- DIVALD István, *Homéroszi himnuszok. Devecseri Gábor fordítása*, Vigilia 14 (1949), 206–207.
- HEGYI György, *Antik műfordításunk két útja (Devecseri Gábor: Arany lant, Trencsényi-Waldapfel Imre: Ember vagy)*, Antik Tanulmányok 28 (1981), 40–43.
- Homéroszi himnuszok Hermészhez, Pánhoz, Dionysoshoz*, DEVECSERI Gábor fordításában, [Budapest, Officina], 1939.
- HOMÉROS, *Ilias*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Szépirodalmi, 1952.
- HOMÉROS, *Odysseia*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Új Idők Irodalmi Intézet – Singer és Wolfner, [1947].
- HOMÉROSZ, *Iliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1960.
- HOMÉROSZ, *Íliász*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Európa, 1957.
- HOMÉROSZ, *Íliász*, fordította Devecseri Gábor, Első kötet, Olcsó Könyvtár, Budapest, Szépirodalmi, 1965.
- HOMÉROSZ, *Íliász*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Európa, 1967.
- HOMÉROSZ, *Íliász*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1972.
- HOMÉROSZ, *Íliász. Odüsszeia. Homéroszi költemények*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Magyar Helikon, 1974.
- HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, fordította Devecseri Gábor, Budapest, Európa, 1957.
- HOMÉROSZ, *Odüsszeia*, fordította Devecseri Gábor, Első kötet, Olcsó Könyvtár, Budapest, Szépirodalmi, 1963.
- HOMÉROSZ, *Odüsszeia. Homéroszi költemények*, Budapest, Magyar Helikon, 1971.
- KARDOS László, *Műfordításunk mai kérdéseiről* = Uő, *Vázlatok, esszék, kritikák. Új magyar irodalom*, Budapest, Szépirodalmi, 1959, 276–285.
- MARÓT Károly, *Homéroszi Himnuszok. Fordította Devecseri Gábor*, Magyar Nyelvőr 73 (1949/2), 114–115.
- NÉMETH László, *A javító toll nyomában (1961)* = Uő, *A felelősség szorításában. Jelek a társadalomnak 1945–1975. Esszék, tanulmányok, publicisztikai írások*, Budapest, Püski, 2001, 1101–1124.
- OMERO, *Iliade – Odyssea*, con testo greco a fronte, Roma, GTE Newton, 1997.
- PLAUTUS, *A hetvenkedő katona*, fordította Devecseri Gábor, Budapest Székesfővárosi Irodalmi és Művészeti Intézet, [1948].
- PLAUTUS, *Amphitruo*, fordította és kiegészítette Devecseri Gábor, Savaria Múzeum Közleményei 24., Szombathely, Savaria Múzeum, 1963, 95–140. (Különlenyomat a Vasi Szemle 1963/1. számából)

- PLAUTUS *vígjátékai*, I–II. kötet, fordította Devecseri Gábor. Devecseri Gábor kéziratából sajtó alá rendezte és az eredetivel egybevetette Szilágyi János György, Budapest, Magyar Helikon, 1977.
- POLGÁR Anikó, *Catullus noster. Catullus-olvasatok a 20. századi magyar költészetben*, Pozsony, Kalligram, 2003.
- RÓNAY György, *Horatius körül = Uő, Fordítók és fordítások*, Bp., Magvető, 1973, 123–150.
- RÓNAY László, *Devecseri Gábor alkotásai és vallomásai tükrében*, Budapest, Szépirodalmi, 1979.
- SZILÁGYI János György, *Plautus és magyar fordítása = PLAUTUS vígjátékai*, II. kötet, fordította Devecseri Gábor, Magyar Helikon, 1977, 549–576.
- SZILÁGYI János György, *Szerkesztői megjegyzés = DEVECSERI Gábor, Arany lant. Kisebb fordítások I.*, Budapest, Magyar Helikon, 1979, 441–442.
- SZILÁGYI János György, *Catullus noster. A teljes Catullus új kiadásához = Uő, A tenger fölött. Írások ókori görög és itáliai kultúrákról*, Budapest, Gondolat, 2011, 203–212.
- VAS István, *Horatius olvasásakor = Uő, Az ismeretlen isten. Tanulmányok 1934–1973*, Budapest, Szépirodalmi, 1974, 600–631.
- VERGADOS, Athanassios, *The »Homeric Hymn to Hermes«. Introduction, Text and Commentary*, Berlin–Boston, de Gruyter, 2013.

FELHASZNÁLT KÉZIRATOK

- Devecseri Gábor levele Áprily Lajosnak, 1956. I. 27. PIM Kézirattár.
- Áprily Lajos levele Devecseri Gábornak, 1956. II. 2. PIM Kézirattár.
- Catullus-fordítások. Devecseri-hagyaték, PIM Kézirattár.
- Plautus-fordítások. Devecseri-hagyaték, PIM Kézirattár.

RESUME

This study is dealing with the philological problems of the translation of ancient authors (Homer, Catullus, Plautus), and describes the possibilities of how to approach the ideal and final version of the translated texts. The author maps the variations of some translations made by Gábor Devecseri. Devecseri points out, that the methodology of the poetical creation and the methodology of translation is similar, the difference is between them, that only the own poem could be definitive, the translation has never final version. The subsequent corrections sometimes are not for the benefit of the final texts, and the principle of ultima manus is not always the main procedure to be followed by editors.

*A magyar Don Quijote első fejezetének
néhány szövegváltozata*

DUSÍK ANIKÓ

*Az olvasó megismerkedik a nemes
Don Quijoteval és szándékával
avagy
Ki volt Don Quijote
és hogyan lett belőle kóbor lovag?¹*

Annotáció: A tanulmány célja az 1873 és 2005 közötti térben elhelyezhető magyar Don Quijote-szövegváltozatok néhány jellemző tulajdonságának, sajátosságának bemutatása. A magyar alapszövegnek tekintett 1873 és 1876 között kiadott, Győry Vilmos nevéhez fűződő első teljes, valamint a Benyhe János által készített, 2005-ben, az Európa Könyvkiadó gondozásában megjelent teljes szöveg mellett a tanulmány az egyéb magyar szövegváltozatok egyes típusaival is foglalkozik. Radnóti, Huszár Vilmos, Gaal Mózes, Radó Antal, Baróti Lajos, illetve Horváth György, valamint Győry, az ifjúság számára készített saját verziójának első fejezeteit összehasonlítva mutat rá az egyes változatok alapján kibontakozó szövegek jellemzőire.

Kulcsszavak: Don Quijote, fordítás, világirodalom, adaptáció, verzió, magyar

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0051/14. számú, *Ideológia, identitás a sebareprezentáció v kontexte lingvistiky a literárnej vedy v kultúrálno-m priestore* c. Vega-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

MOTTÓ:

„Ő azonban nem azok fajtájából való volt, akik valaha léteztek, hanem azokéból, akik most vannak. Eredete vele veszi kezdetét.”²

„Csörgéy Tanácsos egy nagyot prüszszentett – s’ meghólt.”³ – szól Fáy András *A Különös Testamentom*ának (későbbi kiadásaiban *A különös végrendelet*) első mondata.

„Íme, első eredeti magyar novellánk! Kezdetleges, hiszen az írónak is első novellája, de van benne élet, még pedig magyar élet.”⁴ – írja Szinnyei Ferenc az 1818-ban a *Friss bokkrétában* megjelent szövegről, amellyel kapcsolatban ugyanakkor azt is megállapítja, hogy „A különös végrendelet motívumát talán Jean Paul Flegeljahre (1800) c. regényében találta, melynek kiindulópontja szintén egy furcsa testamentum, mindez azonban mellékes azzal a ténnyel szemben, hogy ez a novella egy magyar ember eredeti és egészséges magyar lelkének alkotása a fordítások és silány kompilációk e korában.”⁵

Fáy 1818-as szövege jelen esetben mégsem a fentiek miatt érdemel figyelmet, illetve nem a Szinnyei által megteremtett kontextusban lesz segítségünkre a címben megadott téma kapcsán. Egy látszólag jelentéktelen betoldásnak (félmondatnak) köszönheti szerepét, amely fölött akár el is siklik az olvasó figyelme. Hiszen a történet orvosa csak a szakmájával szemben megjelenő ironikus távolságtartás miatt válik igazán láthatóvá számára: „az Orvosomnak, ha az tudnillik halálomat nem kívánja késleltetni, s’ betegeskedésemet

² Miguel de UNAMUNO, *Don Quijote és Sancho Panza élete*, ford. CSEJTEI Dezső és JUHÁSZ Anikó, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998, 22.

³ FÁY András, *A Különös Testamentom*, Pesten, Trattner János Tamás betűivel s költségével, 1818, 5.

⁴ SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*, Budapest, a Magyar Tudományos Akadémia kiadása, 1925, Első kötet, 42.

⁵ SZINNYEI Ferenc, *Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig*, Első rész, i. m., 40.

orvosszereivel nem húzza halasztja, hagyok száz darab species aranyakat, mint nem csekély jóltévmnek.”⁶ Ennél többet nem is nagyon árul el az orvosról a történet, és csupán egy igazán érdekesnek mondható információ árnyalhatja még az egyébként hízelgőnek nem igazán mondható portrét: a tanácsos halálának pillanatában az orvos „az óldalszobában Don Quichottot olvasá”⁷ És így akár „Don-Quichottinak” is nevezhető reakciója a halálhír hallatán: „Ennek lehetetlen volt még meghalni!”⁸

De vajon milyen nyelven olvasta ez az orvos Cervantes regényét? És vajon az övé volt-e, vagy a tanácsos könyvtárából kölcsönözte, hogy elűzze a várakozás unalmát? Vajon Fáy tudatosan használta-e fel az orvos és a Don Quijote-i kontextus összekapcsolásában rejlő lehetőséget, vagy csupán a Szinnyei által is említett lehetséges idegen példák valamelyikét másolta – mechanikusan? És vajon milyen értelmet – ha egyáltalán – tulajdoníthatott mindennek a magát a magyar szövegek olvasásához szoktató olvasó? Vajon az európai „kultúr nemzetek” sorába tartozás hívószavának látta-e Cervantes művének megjelenését ebben az annyira jellemzően magyarnak látni akart közegben?

Bármi legyen is a válasz ezekre a kérdésekre, leszögezhetjük, hogy Szinnyei állítása ellenére a Fáy-szöveg stratégiai jelentősége túlmutat az eredetiség szűkösen értelmezett koncepcióján, és a fordítások, valamint átdolgozások jelentésalakító szerepének tudomásul vételére, tudatosítására is ösztönöz. A *Különös Testamentom* így egy olyan közegben is létezik, melynek egyik meghatározó szereplője Cervantes regénye, amely a résztvevők számára egy karmozdulattal elérhető közelségben van, valamelyikük polcán. Lehetne ez akár a spanyol eredeti is, annak valamelyik kiadása, de a név Fáy szövegében is megjelenő alakváltozata arra enged következtetni, hogy Csörgey tanácsos orvosa a már akkor is számos fordítás valamelyikét olvasta – mondjuk az angolt, a németet vagy a franciát.

A témában kevésbé jártas olvasóban ma ez a bizonyos félmondat, mely szerint az orvos a *Don Quijotét* olvassa, viszont nem szül tovább-

⁶ FÁY András, *A Különös Testamentom*, i. m., 18.

⁷ FÁY András, *A Különös Testamentom*, i. m., 6.

⁸ Uo.

bi kérdéseket, hisz azt tudja, hogy a regénynek van magyar fordítása, – melyet esetleg olvasott is – így semmi különöset nem talál abban, hogy egy 1818-ban megjelent magyar novella magyarul megszólaló orvosa Cervantest olvas, akár magyarul is. Hiszen miért ne lehetne egy 1605-ben (és 1615-ben) megjelent spanyol regénynek ekkorra már legalább egy magyar fordítása is? Hiszen ez az olvasó tudhatja, milyen jelentős a magyar műfordítók telejsítménye – minőségében és mennyiségében egyaránt, és akár még azt is, hogy az említett spanyol regényt (pontosabban az 1605-ben megjelent első részt) már 1612-ben angolra is lefordították.

A magyarul megszólaló *Don Quijote* útja a magyar olvasóhoz ennek ellenére hosszabb és kacskaringósabb a Fáy-szöveg alapján is elvárhatótnál.⁹ S bár a feltételezhetőnél tovább tartott, a 19. század végül kielégítő módon rendezte ezt az egyfajta tartozásnak is tekintett kérdést. Azt, hogy a magyarul megszólaló *Don Quijote* hiánya reális problémaként volt jelen, tükrözi a Kisfaludy Társaság kiadásában 1843-ban, a *Külföldi Regénytár* XII. köteteként megjelent *A bőkezű szerető* előszava is. Lukács Móric(z), aki Cervantes novelláját a spanyol eredeti alapján fordította magyarra, és a korábban előszónak nevezett *Cervantes* címet viselő bevezetőt írta, az „irodalmi műveltségű nyelv”¹⁰ mutatójának látta a *Don Quijote* nemzeti nyelven történő birtokbavételét. Terjedelmi okokra hivatkozva a „nagy mű” kiadása (és fordítása) ekkor még elmarad, s a novella csak ízelítő, a felkészültség és az igény egy további bejelentése. Lukács novellafordításának szerepe azonban még így is kiemelt jelentőségű.

2016-ból visszatekintve feleslegesnek látszik annak hangsúlyozása, hogy Lukács az 1613-as *Novelas ejemplares* egyik darabjának fordítását a spanyol eredeti alapján készítette (ezt az információt a belső címlap is tartalmazza), hiszen ma (többnyire) természetesnek gondoljuk (már ha egyáltalán foglalkoztat minket a kérdés), hogy

⁹ A *Filológiai Közöny* 2006/3-4. „Cervantes és Don Quijote” –számának tanulmányai megfelelő kiindulópontot jelentenek a *Don Quijote* magyarországi fogadtatás- és fordítástörténetének megismeréséhez.

¹⁰ LUKÁCS Móricz, *Cervantes = Miguel de CERVANTES, A bőkezű szerető*, spanyolból fordította és a bevezetőt írta LUKÁCS Móricz, Pesten, Hartleben, 1843, (5–28.), 24.

a fordító az eredeti szöveget közvetíti, a szerző által az adott szövege számára választott nyelven megszólaló „alapszöveget”.

A 18. század végén, a magyar fordításirodalom fellendülésekor (s ennek hatása a 19. század első felében is érezhető volt még), a fordítandó szöveg olyan nyersanyag volt, amely a fordítás folyamatában a ma általánosan elfogadottnál sokkal képlékenyebben viselkedett – megváltozhattak egyes elemei. Bessenyei György az 1779-ben megjelent *Holmijának* egyik, a fordítás kérdéseivel foglalkozó írása jól jellemzi ezt a helyzetet: „A fordításban negondold hogy magamat minden szóhoz szorosan kötöttem volna, mit nem is akartam. Ha meg van nállad a munka, előre mondom, ne is igyekezz fordításomat vizsgálni, mert nem fogod egyenlőnek találni. Nem hogy szórul szóra nem fordítok, de gondolatrul gondolatra, dologról dologra mégyek tsupán magamtúl, mellyeket tettzésem szerint alkalmaztatok a Író gondolyattjai közé.”¹¹

Egy angol, francia vagy akár spanyol szöveg közvetítő nyelv (fordítás) alapján, annak segítségével készített magyar változata elfogadhatónak sőt esetenként értékelendőnek is számított. Az igények alakulásának, megváltozásának egyik legismertebb példája Vörösmarty, Petőfi és Arany közös vállalkozása lesz az 1840-es években, melynek célja, hogy Shakespeare művei az angol eredetiből fordított, irodalmi szintű magyar nyelven szólaljanak meg. Ez, akárcsak Lukács a spanyol eredeti alapján készített Cervantes-fordítása összecsengenek a korábban már Goethe által megfogalmazott „kultúra-teremtő” igénnyel, a „világirodalomba” „kultúrnemzetként” való belépés szándékával, illetve az ottlét, a megérkezés visszaigazololásának vágyával. Pascale Casanova *A irodalom világgöztársasága* c. munkájában a német irodalom kapcsán emeli ki, hogy a 18. század végén kidolgozott (német) „fordítás-program” egyik célja a német nyelv (irodalom, kultúra) a világ irodalmi piacán játszott szerepének biztosítása, hangsúlyossá tétele.¹² S mivel Shakespeare és Cervantes egyaránt az

irodalmi múlt és (így) az idő felett álló (irodalmi) legitimitás hordozói, a nemzeti nyelv eszközeivel történő közvetlen birtokbavételük a nemzetit a „klasszikushoz” kapcsolja és „világirodalmivá” teszi, illetve biztosítja a „világirodalomhoz” fűződő kapcsolatát.

A közvetlen birtokbavétel igényének megfogalmazása ellenére Cervantes regényének első magyarosítási kísérletei még közvetítő nyelv (irodalom) segítségével történnek. Karády Ignác 1848-as adaptációját követően Horváth György is francia szöveget, fordítást használ a kétrészes teljes *Don Quijote* első magyar fordításának elkészítéséhez (Kecskemét, 1850 és 1853). A (nevezzük így) kor-igény és a megvalósítás módja között már fennálló feszültséget a címlap és Horváth előszava is érzékelteti. A címlapon ez olvasható: „spanyol eredeti mű Cervantestól”, majd alatta: „Florian után franciából magyarra fordította Horváth György”.¹³

„Jelen mű nem új, sőt ismeretes tünemény az olvasó világban de saját élet nagyságában most nyer először magyar indigenatust.” – írja a rövid előszó vége felé Horváth, aki az írás elején fontosnak tartotta elmondani, hogy pusztán „francia nyelvbeni gyakorlat okáért”, „csupán mulatságból” készítette fordítását, nem is gondolva arra, hogy kiadja.¹⁴ A fordítás fordítása azonban még így is képes a szöveg meghatározóként rögzülni – elsősorban tartalmi – elemeinek közvetítésére. Don Quichotte, a híres manchai lovag a regény első része első fejezete szerint Mancha megye valamelyik falujában él, jövedelmét ételre és ruhára költi, háznépét egy 40 éven felüli gazdasszony, 20 éven aluli unokahúga és egy mindenes alkotják, családi neve Quixada vagy Quesada lehet, birtokát holdanként eladogatja, hogy könyveket vegyen, mert rajong a lovagregényekért, és ő is lovag szeretne lenni. Helybéli vitátsai a pap és Miklós mester, a falu borbély. Rozsdafogta, őseitől örökölt fegyvereit megtisztogatva lát hozzá nagy terve megvalósításához. Nevet ad lovának, új

¹¹ BESSENYEI György, *A holmi, XLIV. Rész* = [https://books.google.sk/books?id=xRfAAAAcAA&pg=PA1378&dq=bessenyei+gyorgy+a+holmi&hl\[Letöltve:2016. jún.16.\]](https://books.google.sk/books?id=xRfAAAAcAA&pg=PA1378&dq=bessenyei+gyorgy+a+holmi&hl[Letöltve:2016. jún.16.])

¹² L! Pascale CASANOVA, *Světová republika literatury*, ford. Čestmír PELIKÁN, Praha, Nakladatelství Karolinum, 2012, 286.

¹³ *Don Quichotte, a híres manchai lovag*. Spanyol eredeti mű CERVANTESStől, Florian után franciából magyarra fordította HORVÁTH György h. mérnök, Első rész, Kecskeméten, Szilárdy Károly betűivel és költségén, 1850, o. n.

¹⁴ [HORVÁTH György], *Előszó = Don Quichotte, a híres manchai lovag*. Spanyol eredeti mű CERVANTESStől, Florian után franciából magyarra fordította HORVÁTH György h. mérnök, Első rész, Kecskeméten, Szilárdy Károly betűivel és költségén, 1850, o. n.

nevet önmagának és a szíve királynőjének választott parasztlánynak, Aldonsa Lorenzónak is.¹⁵ Így már minden készen áll arra, hogy Don Quichotte, a manchai, Rozinantenak keresztelt lován elinduljon a rá váró kalandok felé, a szolgálataira egy hercegasszonytól is méltóbb Dulcinea, a tobozoi lovagjaként. Horváth fordításának olvasója ugyanakkor egy „jól megtermett, vaskos, bár sovány képű”¹⁶ ötven év körüli férfit lát (Gustav Doré szuggesztív, póznaszerűen szikár Don Quijotéja ekkor még nem él a köztudatban), aki „mint gyakran történik – henye úri ember volt.”¹⁷

Horváth vállalkozása – s ezt ő is pontosan tudja már – anakronisztikus. 50–60 évvel korábban – megoldásai szöglelessége ellenére is – még nevet szerezhetett volna magának a fordítással, de az 1850-es évek elején már leginkább csupán a hiány, egy a spanyol eredeti alapján készült, az irodalmi nyelv normáinak és elvárásainak megfelelő fordítás hiányának mértékét képes érzékeltetni, teszi egyre láthatóbbá az általa készített változat.

A majdani, a spanyol eredeti alapján elkészülő Don Quijote-fordítással szemben támasztható elvárások az idő múlásával semmit sem veszítettek intenzitásukból, sőt, egyre nőtt a tét, hiszen mire majd az első ilyen magyar szöveg elkészül, a 19. század európai irodalmi számos esetben már ikonikusnak tekinthető, a nemzeti irodalmi nyelv (irodalomkép, kultúrakoncepció) alakításában is fontos szerepet játszó fordításokkal rendelkeznek.¹⁸ A Cervantes-mű fordításának tétje tehát ekkor már az, vajon a világirodalom nyelve-e (irodalma-e) a magyar?

A bőkezű szeretőhöz hasonlóan a Kisfaludy Társaság kiadásában 1873 és 1876 között megjelent első, a spanyol eredeti alapján készült

¹⁵ L! *Don Quichotte, a híres manchai lovag*. Spanyol eredeti mű CERVANTEStől, 1850, i. m., 1–6.

¹⁶ *Don Quichotte, a híres manchai lovag*. Spanyol eredeti mű CERVANTEStől, 1850, i. m., 1.

¹⁷ *Don Quichotte, a híres manchai lovag*. Spanyol eredeti mű CERVANTEStől, 1850, i. m., 2.

¹⁸ Az adott kérdéssel kapcsolatban részletesebben! DUSÍK Anikó, *A „literáriai ismeretekkel bíró ember” és a Don Quijote = Ideológiák, identitások és önprezentáció multikulturális térben*, szerk. MISAD Katalin, CSEHY Zoltán, Univerzita Komenského v Bratislave, 2015, 117–129.

teljes magyar fordítást úgy tűnik, igazolta az azóta eltelt idő. 2005-ig terjedően Győry Vilmos fordítása egyet jelentett a teljes magyar *Don Quijotéval*, olyannyira, hogy még Benyhe János (az egyik korábbi Győry-átdolgozó) a legújabb spanyol kutatási eredményeket, a szöveggel kapcsolatos legaktuálisabb információkat felhasználó új fordítása sem akarja nélkülözni Győry néhány, a magyar irodalmi tudatban azóta kitörölhetetlenül rögzült megoldását. Például azt, hogy a lovag legismertebb mellékneve a „búsképű”, ami, tekintve a mű más (magyar és nem magyar) fordítóinak megoldásait, egyáltalán nem egyértelmű. Horváthnál például „gyász-alakú” a lovag, Tieck német fordításában is „der Ritter von der traurigen Gestalt” és az 1866-ban megjelent első teljes, a spanyol eredeti alapján készült cseh fordításban is „rytíř Smutné postavy” Don Quijote, aki Cervantes szövegében „El Caballero de la Triste Figura”.¹⁹

A Don Quijote-jelenséget vizsgálva azt is tudatosítani kell, hogy (lényegét tekintve) többirányú hatásmechanizmust működtet, melynek csupán egyik iránya a célnyelvi kultúra, irodalom, nyelv „világirodalmivá” tétele. A 20. század értelmezői számára ennél már sokkal fontosabbnak tűnik a fordíthatóság kérdése, illetve a fordító személyének bevonásával megszülető, az egyes fordítókon „átszűrt” „saját” Don Quijoték világa.

George Steiner *Bábel után* c. összefoglaló és iránytadó, a fordíthatóság kérdéseit körüljáró munkája egy helyén szintén a *Don Quijotét* hozza fel példaként. Pontosabban: Borges a *Pierre Ménard, a Don Quijote szerzője* c. 1939-es szövegét állítja a figyelem középpontjába, azt konstatálva, hogy Borgeshez, illetve a megnevezett „elbeszéléshez fogható pontossággal és lényeglátással senki sem írt még a fordítás mibenlétéről”²⁰.

Borges Pierre Ménardjának köszönhetően válik elmondhatóvá, hogy „az igazi fordítás, egy tekintetben legalábbis, nyilvánvaló képzelenség, mert nem lehetséges visszafelé haladni az idő mozgóléc-sőjén, és akaratlagon újratemetni olyasmit, ami annak idején

¹⁹ Az első rész 19. fejezetében nevezi így meg először Don Quijotét Sancho Panza.

²⁰ STEINER George, *Bábel után* 1.,2., ford. BART István, Corvina, 2005, 1./62.

a szellem természetes működéséből következett.”²¹ A lényegét tekintve valami hasonlót állít Cide Hamete a mohamedán filozófus is a *Don Quijote* második részének 53. fejezetében („Milyen gyászos lett a vége és kimenetele Sancho Panza kormányzóságának”): „Aki azt hiszi, hogy az életben a dolgok állapota mind örökre egy és ugyanaz marad, az nagyon csalatkozik, sőt ellenkezőleg úgy látszik, minden forgandó, a mivel azt akarom mondani, mindegyre változó.”²² Borges Pierre Ménardjának nyelvére fordítva: az idő múlásával az ugyanaz is más lesz. Akár annál az egyszerű oknál fogva is, hogy változik a szavak jelentése, akár azért, hogy kiüresedik a jelentésük, akár azzal, hogy új tartalmakkal bővül.²³

A magyar *Don Quijote*, az 1873 és 1876 között megjelent, elsőként Győry Vilmos által létrehozott teljes magyar szöveg így egyrészt az 1870-es évek olvasói számára elérhető (tartalommal bíró) jelentésmezőn (halmazon) belül képződött meg, ugyanakkor (az azóta végrehajtott módosítások hatására is) olyan, korábban még nem létezett tartalmakkal is telítődik, amelyek a mindenkori mához viszonyított minden egyes korábbi kiadás olvasói számára ismeretlenek lehettek.²⁴ „De nem Pierre tanítása ez is, a lehetetlent mint lehetetlent a lehető leglehetőbben tudomásul venni? Nem az ő szelleme ösztökél-e arra, hogy úgy olvassuk az Odüsszeiát, mintha később keletkezett volna az Aeneisnél” – kérdezi Borges/Ménardot idézve Esterházy Péter is.²⁵

²¹ STEINER George, *Bábel után*, i. m., 1./64.

²² *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel CERVANTES de Saavedra, spanyolból fordította és bevezette GYÖRY Vilmos, Budapest, kiadja a Kisfaludy-Társaság, 1876, 241.

²³ Itt érdemes megjegyezni, hogy a *Don Quijote* első részének „eredeti” kézírata a 8. fejezettel (a szélmalomharc) tulajdonképpen véget is ér, és a 9. fejezettől kezdődően Cide Hamete Benengeli, arab történetíró *Don Quijote de la Mancha története* c. iratának az addigi elbeszélő megbízásából egy morisco által másfél hónap alatt készített spanyol fordítását olvassuk. – I! Miguel de CERVANTES Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, Első kötet, GYÖRY Vilmos fordításának és SZÁSZ Béla szerkesztői javításainak részleges felhasználásával BENYHE János fordította, SOMLYÓ György versfordításával, Milan KUNDERA előszavával, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2005, 109.

²⁴ A „jelentésvesztés” kategóriája talán egyszerűbben követhető nyomon, az egyes kiadásokhoz csatolt jegyzetapparátusok változásainak köszönhetően.

²⁵ ESTERHÁZY Péter, *Esti Kornél tökéletes élete avagy Pierre Ménard, a magyar Don Quijote szerzője – vázlat* = <http://esterhazy.irolap.hu/hu/esti-kornel-tokeletes-elete> [Letöltve: 2016. május 19.]

A fordító mindenkori célja ennek értelmében az általa választott szavak segítségével újratemtett világ (az eredeti hasonmása a célnyelvi közegben) reáltív életképességének biztosítása lehet csupán. Kísérletet kell tennie arra, hogy az idő múlása ellenére lehetőleg nyitott és alkalmazkodóképes maradjon a szöveg, amelyet létrehozott, s mindemellett nem szabad elveszítenie a kapcsolatot az eredetivel sem, annak csak az ő számára megnyíló jelentésrétegeivel. „A fordító mestersége, mint látni fogjuk” – mondja Steiner – „merő önellentmondás: a tökéletes hasonmás megalkotása és a kisajátító újjáteremtés szöges ellentétének feszültségében dolgozik.”²⁶

Cervantes mai fordítójának emellett azzal a kérdéssel is szembeülnie kell, hogy „tudósoknak, szakértőknek való filológiai csemegét kínál”-e, avagy „Cervantes derűs-gunyoros szelleméhez méltó, lebilincselő olvasmányt minden érdeklődő olvasónak?”²⁷ Benyhe János, a *Don Quijote* „másik” fordítója ebben a második lehetőségben látja az új fordítás célját, de ennek ellenére az Európa Kiadó 2005-ös, új *Don Quijotéja* a csatolt jegyzetek segítségével hiátustöltő szerepet is vállal (filológushoz is illő módon).

A magyar (a teljes magyar) *Don Quijote* így ma már Benyhe János és Győry Vilmos nevéhez köthető elsősorban. Győryéhez, aki a 19. és részben a 20. század olvasóját szolgáltatta meg, és Benyhéhez, akinek a 21. századba belépő *Don Quijote* köszönheti megszületését. Benyhe *Don Quijotéja* elevebb, pergőbb, dinamikusabb – s mindezt (nagyreszt) az idő porától megtisztított nyelvének köszönheti. 1873-ban Győry Vilmos így mutatja be *Don Quijote* háza népét az első rész első fejezetében: „Házánál egy gazdasszonyt tartott, ki a negyvenet már túlhaladta, egy unokahugát, ki nem volt még egészen husz éves, és egy fiatal sihedert a házi és mezei munkára, kinek tisztében állott mind a paripát megnyergelni, mind pedig a kaszálást is végezni.”²⁸ Benyhénél mindez így szól: „Házánál egy gazdasszonyt tartott, ki már túl volt

²⁶ STEINER George, *Bábel után*, i. m., 1./205.

²⁷ BENYHE János, *Utószó – Cervantes* = Miguel de CERVANTES Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, Második kötet, 2005, i. m., (765–806), 805.

²⁸ *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel CERVANTES de Saavedra, spanyolból fordította és bevezette GYÖRY Vilmos, Budapest, kiadja a Kisfaludy-Társaság, 1873, 77.

a negyvenen, meg alig húszéves unokahúgát, s a házi és mezei munkára egy sihedert; az ő tiszte volt a paripa megnyergelése, de kaszálania is kellett.”²⁹ Ugyanakkor Benyhe fordításának (vállalt) sajátosága, hogy a spanyol eredetin túl szövege Győry megoldásait is látni enged. Benyhénél is, akárcsak Győrynél, a könyvek miatt „balga mohóság” hatalmasodik el Don Quijotén (igaz, akkor még csak egy Quijada vagy Quesada nevű nemesember volt – Benyhénél „hidalgó”), szerint Don Galaor (Amadis testvére) „nem oly pityergő” mint a bátyja, arról vitatkozik, ki volt a „derekabb lovag”, „vajon angolországi Palmerin-e vagy a gaulai Amadis?” („vajon, Angolországi Palmerin vagy Gaulai Amadis?”), egy „nagyobb bökkenő volt a dologban”, mikor az ősetől maradt fegyverek között nem talált lebecsátható rostélyú sisakot, és „Négy napi (Négy napi) fejtörésébe került, a mig (amíg) kieszelte”, milyen nevet adjon lovának. S miután az első fejezetben minden kitűzött feladatát elvégezte, a második fejezet elején „toldott-foldott sisakját” felvéve „a baromfi-udvar hátulsó ajtaján kirobogott a mezőre”, kalandra éhesen (bár ekkor még Sancho Panza nélkül).³⁰

A magyar olvasók szövegismeretére a magyar alapszövegeknek tekinthető Győry- és Benyhe-fordításokon túl a számos magyar adaptáció és átirat is hatással volt. Ezek egyike (a talán legismertebb, legelterjedtebb)³¹ Radnóti Miklós a Cserépfalvi Kiadó számára készített, 1943-ban megjelent átdolgozása. Érdekessége, (vagy talán inkább) jellemzője, hogy Győry Vilmos teljes magyar fordításának és a francia Hachette kiadó egy az ifjúság számára készített átiratának felhasználásával készült.³²

²⁹ Miguel de CERVANTES Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, Első kötet, 2005, i. m., 37.

³⁰ *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel CERVANTES de Saavedra, spanyolból fordította és bevezette Győry Vilmos, 1873, i. m., 79–86.; Miguel de CERVANTES Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, Első kötet, 2005, i. m., 39–44..

³¹ RÁKOSI Marianna 2005-ben megjelent *Miguel de Cervantes Saavedra: El ingenioso hidalgo Don Quijote de la Mancha magyar kiadásai* [Szeged, SZTE Hispanisztika Tanszék] adatai alapján 1943 és 1998 között összesen 10 kiadása volt.

³² Részletesebben Végh Dániel foglalkozott a témával. L! VÉGH Dániel, *Mint észrevétlenül az irodalom peremén (Radnóti Miklós Don Quijote átdolgozása) = Forrás*, 2009/5., 31–45.

A Győry-féle teljes *Don Quijote* első része első fejezetének és a Radnóti-féle átdolgozás első fejezetének összehasonlítása segítségével (ha csak vázlatosan is) képet alkothatunk a két szöveg viszonyának néhány jellegzetességéről. Radnótinál is ételre és italra ment el Don Quijote jövedelmének „majdnem a fele” (Győrynél „három negyede”), de nem tudja meg az olvasó a gazdasszony és az unokahúg korát, csak annyit, hogy az előbbi „idős”, míg a másik „fiatal”, semmit nem mond a szöveg arról, mi is lehetett a nemesember eredetei neve és nem szerepelnek a teljes szövegben névvel megjelenő lovagok sem.³³

Az adaptációk általános vonásának tekinthetjük a regény Cervantes narrációs technikáját jellemző egyes specifikumainak kiiktatását. Ennek egyik példája már az első rész első fejezetében is megfigyelhető. Míg a teljes szöveg a nemes vezetékneveinek kérdéseiről írva a narrátor zárójelbe tett „kiszólását” Győry és Benyhe fordításában egyránt tartalmazza³⁴, a Radnóti-féle adaptáció ennek közlésétől eltekint.

Győry Vilmos, „a spanyol eredetiből készült fordítása után az ifjúság számára” átdolgozott, 1875-ben kiadott verziójában a szövegnek ezen a helyén érdekes – az átdolgozás (didaktikus) jellegére utaló megoldást alkalmaz: „Vannak a kik azt állítják, hogy vezetékneve Quijada vagy Quesada lett volna, mások meg azt, hogy családját Quijánonak hívták; ez azonban mind nem tartozik a dologhoz.”³⁵ (kiem. D.A.)

A Győry, Benyhe, Radnóti nevével kijelölt szövegtér dominanciája ellenére a magyar *Don Quijote* történetében, ha mellékszereplőkként

³³ L! CERVANTES, *Don Quijote*, Radnóti Miklós átdolgozásában, [Budapest], Cserépfalvi, [1943], 5–6.

³⁴ „Vannak a kik azt állítják, hogy vezetékneve Quijada vagy Quesada lett volna (mert létezik némi véleménykülönbség azon szerzők közt, kik e tárgyról írtak),” – *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel CERVANTES de Saavedra, spanyolból fordította és bevezette GYŐRY Vilmos, Budapest, kiadja a Kisfaludy-Társaság, 1873, 78.; a 2005-ös Benyhe-féle fordításban a tartalmában azonos mondat a 37. oldalon olvasható.

³⁵ *Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel de CERVANTES Saavedra, a spanyol eredetiből készült fordítása után az ifjúság számára átdolgozta GYŐRY Vilmos, Budapest, Légrády Testvérek, 1875, 8.

is, további változatok is szerephez jutottak az 1873 óta eltelt időben. Néhány változat, átirat szerzője (kiadója) egyértelműen jelöli, hogy verziója kialakításához Győry (valamelyik) szövegét használta fel, más átdolgozók viszont csupán Cervantes nevét tüntetik fel a sajátjuk mellett.

Az előbbieket csoportját Huszár Vilmos átdolgozásának bemutatásával kell kezdeni. Az 1900-ban Budapesten megjelent „Miguel de Cervantes Saavedra *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, Győry Vilmos fordítása alapján átdolgozta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Huszár Vilmos” az átdolgozások egy speciális típusát képviseli. Bár a kiadás belső címlapja ezt az információt nem közli, Huszár a terjedelmes, 27 oldalas *Bevezetés* utolsó mondatával („Alkalmasabb olvasmányt ezeknél aligha adhatunk az ifjúság kezébe.”³⁶) egyértelművé teszi, milyen olvasót akar megszólítani. Szövegalkító eljárásának lényege a kihagyás és tömörítés (amely majd az 1945 utáni más – nem Huszár nevét viselő – kiadásokban is feltűnik, többek között a Szépirodalmi Könyvkiadó Iskola Könyvtár sorozatának 1965-ös és az Európa Diákkönyvtár sorozatának 2011-es kiadásában is).

A Huszár-féle Cervantes-változat Győry teljes fordítása szövegének kópiája, leszámítva azokat a részeket, melyeket Huszár úgy hagy ki, hogy az általa legfontosabbnak tartott információkat – főként azokat, amelyek biztosítják az olvasó számára a folyamatosság, folytonosság érzését – tömörítve közli. Az alkalmazott eljárást (technikát) az 1900-as kiadás a Huszár-féle tömörítéseket és a Győry-féle „eredeti” szövegrészeket vizuálisan is elkülönítő szedés módjával láttatja – a tömörítések sorköze sűrűbb, és a betűtípus is kisebb. Huszár átdolgozásának további sajátja, hogy az első Győry-féle kiadás kötet szerkesztési eljárását követve átdolgozása 4 részre osztja a szöveget (a *Don Quijote* első részét az Első és Második részként megnevezett szövegegységek, a második részét a Harmadik és a Negyedik rész tartalmazza, úgy, ahogy 1873 és 1876 között, négy különálló kötetre osztva Győry fordításának első kiadása is megjelent),

³⁶ HUSZÁR Vilmos, *Bevezetés* = Miguel CERVANTES de Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, GYŐRY Vilmos fordítása alapján átdolgozta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta HUSZÁR Vilmos, Budapest, Athenaeum, 1900, (V-XXXII.), XXXII.

ugyanakkor Huszár eltekint az egyes fejezetcímek feltüntetésétől, és a szövegben semmilyen módon nincsenek megjelölve a fejezethatárok sem.

Ha összehasonlítjuk a Huszár-szöveg tartalmában a Győry-szöveg első fejezetét tartalmazó részét Győry fordítása első fejezetének szövegével, akkor nem lehet nem észrevenni, hogy Huszár szövege tömörítéssel (illetve kihagyással) indul, és a Győry-szöveg első négy és fél oldalát egy mindössze 10 soros bekezdésbe sűríti. Semmit sem tudunk meg arról, mit eszik, hogyan öltözködik a címszereplő elszegényedett nemes, nem olvasunk a gazdasszonyról, az unokahúgról, a ház körüli munkákat végző sihederről, a nemes neve körüli dilemmákról, ugyanakkor a tömörítés szövegének egyes mondatrészeit még így is Győry alapszövegéből veszi át (illeszti össze) Huszár, aki Győry lapalji jegyzeteit sajátjaival is kiegészíti (pl. a lovag paripájára vonatkozó „tantum pellis et ossa fuit” Huszár lapalji jegyzete alapján: „Plautus latin színműíró Aulularia cz. darabjából, III. felv. 6. jelenet”³⁷.)

A tömörítéssel való kezdés azt eredményezi, hogy „a mű talán legismertebb mondata, amelyet már a spanyol kisiskolások is emlékeztetből fűjnek”³⁸, Huszár szövegében meg sem jelenik. Csuday Csaba Francisco Rico 1998-as Cervantes-kiadására hivatkozva hívta fel 2005-ben a figyelmet arra, hogy a kezdőmondat addigi magyar fordítása (fordításai) módosítást, pontosítást igényelne. Győry, majd őt követően a 20. század második felében Győry szövegének Szász Béla és Benyhe János által végrehajtott javításokat, módosításokat tartalmazó kiadásainak első mondata egyaránt így indul: „La Mancha egyik falujában, melynek nevét nem akarom említeni /a nevét említeni se akarom [élt nem rég egy olyan nemes ember, a milyeneknél rendesen fogason függő dárda, régi pajzs, vézna paripa és futós agár található./ – élt nemrég egy nemesember, olyasféle, akinél a fogason dárda, régi pajzs függ, van egy girhes paripája meg egy nyughat-

³⁷ Miguel CERVANTES de Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, GYŐRY Vilmos fordítása alapján átdolgozta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta HUSZÁR Vilmos, i. m., 3.

³⁸ CSUDAY Csaba, *Öt pont a magyar „Quijote” történetéhez* – <http://www.holmi.org/arch/2005/03/11.html> [Letöltve: 2014. június 17.]

tatlan agara.”]³⁹, de 2005-ben, Benyhe új fordítása már így kezdődik: „La Mancha egyik helységében – sehogy sem akar eszembe jutni a neve - [élt nemrég egy nemesember, olyasféle, akinél a fogason dárda, régi bőrpajzs függ, van egy girhes paripája meg egy nyughatatlan agara.]”⁴⁰

Ehhez a „nem akarom említeni” helyett a jelentésében más „sehogy sem akar eszembe jutni” indításhoz Győry Vilmos az ifjúság számára készített saját átdolgozásában szereplő megoldása áll talán a legközelebb: „Spanyolország La Mancha nevű részének egyik falujában, melynek nevére nem emlékszem bizonyosan, [élt nem rég egy olyan nemes ember, a milyen még mai napság is van akárhány, s akinek majd minden vagyona egy fogason függő dárdából, régi paizsból, vézna paripából és egy-két futós agárból szokott állani.]”⁴¹

Az átdolgozások kezdőmondatai, illetve teljes első fejezetei változékony képet mutatnak. Gaal Mózes 1915-ben megjelent, ugyancsak vállaltan Győry Vilmos szövegét felhasználó verziója már-már szélsőségesen is a gyerekeknek szánt mesékhez hasonlóan tömör és egyértelmű, ahogy ezt már az első mondat is jelzi: „Spanyolország egyik falujában élt régen egy nemes ember.”⁴² Gaal *Don Quijote*jának

³⁹ *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel CERVANTES de Saavedra, spanyolból fordította és bevezette GYŐRY Vilmos, 1873, i. m., 77.; Miguel de CERVANTES Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, GYŐRY Vilmos fordítását átdolgozta BENYHE János, Budapest, Magyar Helikon, 1962, 21.

⁴⁰ Miguel de CERVANTES Saavedra, *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, Első kötet, GYŐRY Vilmos fordításának és SZÁSZ Béla szerkesztői javításainak részleges felhasználásával BENYHE János fordította, 2005, i. m., 37.

⁴¹ *Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel de CERVANTES Saavedra, a spanyol eredetiből készült fordítása után az ifjúság számára átdolgozta GYŐRY Vilmos, 1875, i. m., 8 – Horváth 1850-es fordításának első mondata így kezdődik: „Mancha megye valamelyik falujában, mellynek nevére emlékezni nem tetszik, [nem régibe élt egyike azon nemes embereknek, kiknek rozsdás kardjuk, rongyos paizsuk, egy görhes lovuk, és egy sovány agaruk szokott lenni.]” – *Don Quichotte, a híres manchai lovag*. Spanyol eredeti mű CERVANTES-től, Florian után franciából magyarra fordította HORVÁTH György h. mérnök, Első rész, 1850, i. m., 1.

⁴² Miguel de CERVANTES Saavedra, *Don Quijote de la Mancha*, átdolgozta GYŐRY Vilmos, sajtó alá rendezte GAAL Mózes, Budapest, Légrédy Testvérek., [1915], 5. Radnóti átdolgozásában egyébként szintén hasonlóan tömör a nyitómondat: „La Mancha egyik falujában élt hajdan egy nemesember.” – CERVANTES, *Don Quijote*, Radnóti Miklós átdolgozásában, [1943], i. m., 56.

első fejezete már tartalmazza a nemes a várkastélynak nézett fogadóba való megérkezését is, de az a megoldás, amely a leginkább felhívja magára a figyelmet az az, hogy Lorenzo Aldonza Don Quijote „menyasszonya”⁴³ lesz a szövegben. Ebben viszont Gaal csupán Győry ifjúsági változatának megoldását követi, amelyben a „máncai don Quijote” rájön arra, hogy „Neki még nem volt menyasszonya! Már pedig menyasszony nélkül a kóbor lovag olyan, mint a fa levél nélkül, a test lélek nélkül.”⁴⁴

Radó Antal először 1895-ben kiadott (és ugyancsak több kiadást megélt) átdolgozása ugyan nem tünteti fel Győry Vilmos nevét, és csupán azt közli, hogy Cervantes után a magyar ifjúság számára átdolgozta Radó Antal, de az *Előszó a fiatal olvasókhöz* a magyarul is megjelent „egész Don Quijote”-t ajánlja a fiatal olvasó figyelmébe, amelyet „négy vaskos kötetben” bocsátott közzé „Győry Vilmos”, akinek e munkája „talán a legjobb magyar próza-fordítás. Ha nagyok leszel, el ne mulasztátok ezt a teljes ‚Don Quijote’-t is elolvasni; ma még persze nem értenétek meg s meg kell elégednetek oly összevont átdolgozással, a minő e könyvben foglaltatik.”⁴⁵

Radónál Lorenza Aldonzo Don Quijote menyasszonya és válaszott hölgye is, átdolgozásának első fejezete a fogadó megpillantásával ér véget, és a következő mondattal indul: „Spanyolország délkeleti részének la Mancha nevű tartományában élt egyszer – ezelőtt pár száz esztendővel, egy jóra való nemesember, akit úgy híttak, hogy Alonso Quijano.”⁴⁶ Radónál, még mielőtt Don Quijotévé lenne, don Quijanoként szerepel a „jámbor” nemesember.⁴⁷

⁴³ Miguel de CERVANTES Saavedra, *Don Quijote de la Mancha*, átdolgozta GYŐRY Vilmos, sajtó alá rendezte GAAL Mózes, [1915], i. m., 7.

⁴⁴ *Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel de CERVANTES Saavedra, a spanyol eredetiből készült fordítása után az ifjúság számára átdolgozta GYŐRY Vilmos, 1875, i. m., 10. – A teljes szöveg Győry-féle fordításában Lorenzo Aldonza, a későbbi Dulcinea del Toboso „a lovag véleménye szerint egészen méltó vala, hogy őt tisztelje meg szive választott hölgyének címével.” – *Az elmés nemes Don Quijote de la Mancha*, írta Miguel CERVANTES de Saavedra, spanyolból fordította és bevezette GYŐRY Vilmos, 1873, i. m., 85.

⁴⁵ *Don Quijote de la Mancha*, CERVANTES után a magyar ifjúság számára átdolgozta RADÓ Antal, Doré Gusztáv rajzaival, Második kiadás, Budapest, Lampel R. Könyvkereskedése, 1905, o. n.

⁴⁶ i. m., 1.

⁴⁷ i. m., 2.

Radó, nyilván a feltételezett fiatal olvasó eligazításának szándékától vezetve, fontosnak tartja a történet múltbeliségének kiemelését. Míg Győry a teljes, illetve az ifjúságnak átdolgozott változata szövegében is a közelmúltba helyezi a spanyol nemes történetét („élt nem rég”), Radó olvasója az önmaga mindenkori helyzetéhez viszonyított régmúltat kell, hogy lássa: „Amikor a mi don Quijanónk élt – ezelőtt vagy háromszáz évvel – már kiveszett volt a lovagok rendje.”⁴⁸ – nyomtatékosít Radó szövege az első fejezet egy további helyén.

Győry ifjúsági változatához hasonlóan – ezt egyébként a már idézett *Előszó* is előrevetíti – nevelő és ismeretterjesztő megjegyzéseket sző a szövegbe, például a lovaghistóriák kapcsán: „Ezeket a lovaghistóriákat egész Európában mindenütt olvasták, nálunk is Magyarországon, hol a nép ma is megveszi őket a vásáros emberek ponyvájáról.”⁴⁹

Az OSZK katalógusa szerint a Baróti Lajos-féle átdolgozás, a *Don Quijote kalandjai* 1917 után jelent meg. Akárcsak Radó, Baróti sem tünteti fel lehetséges forrásaként Győry nevét, és a negyven fejezetre osztott történet látszólag nincs közeli kapcsolatban Győryvel. Az átdolgozás első fejezete ugyan tartalmában „fedl” a Győry-teljes, illetve a Győry-féle ifjúsági változat első fejezetét, de nem tartalmaz olyan megoldást, amely egyértelműen Győryhez kötné a szöveget. Baróti egyes megoldásai leginkább Radó irányába mutatnak, mintha a szöveg Radó verziójának további egyszerűsítésével (egyértelműsítésével) jött volna létre. Radónál ez olvasható: „a Quijano helyett a szokatlanabb Quijote nevet vette föl, megtoldván azt a származását jelző ‚de la Mancha’ jelzővel és eléje téve a nagyuraknak járó ‚don’-t”⁵⁰. Barótinál, némileg más elrendezésben, de a lényegyet tekintve azonos elemek szerepelnek: „[magának is új névről kellett gondoskodnia, mely] jobb hangzású legyen a mindennapi Quijanonál. Fölvette tehát a Quijote (ejtsd: Kihóte) nevet s elébe tette a nemes embereknek kijáró Don jelzőt, s megtoldotta a származási helyétől kölcsönzött

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ *Don Quijote de la Mancha*, CERVANTES után a magyar ifjúság számára átdolgozta RADÓ Antal, 1905, i. m., 2.

⁵⁰ *Don Quijote de la Mancha*, CERVANTES után a magyar ifjúság számára átdolgozta RADÓ Antal, 1905, i. m., 2–3.

előnévvel: de la Mancha (ejtsd: Mancsa).”⁵¹ Radóra utal az első fejezet első mondata is: „Spanyolországban Mancha (olv. Mancha) egyik helységében élt nagy visszavonultságban hősünk, a kinek Quijano volt a becsületes neve.”⁵²

Az idézett Cervantes-fordítások, átdolgozások, adaptációk, szövegváltozatok mindegyikének jutott szerep, ha nem is egyformán látványos, abban a történetben, amelyek a „világirodalommal” való kapcsolatunkról szól. A magyar Cervantes jól láthatóan többszólamú, egészében egyenetlen színvonalú, de talán épp ez, az egyes szövegverziók a ponyva határát is súroló sokszínűsége az, ami életképességet biztosítja. És ez a folyamatosnak látott életképesség az „eredeti” spanyol szöveg térbeli és időbeli határait is egyre tágítja, „olyan földrajzi és kulturális élettérrel ajándékozta meg, amely máskülönben zárva maradna előtte”⁵³.

Esterházy Pétert idézve, aki Esti Kornél, aki Pierre Ménard, aki a *Don Quijote* zseniális fordítója: „Nincs az a posztmodern kélgyó, mely jobban önnön farkába harapna, mint a Quijote.”⁵⁴

Ezért Csörgöy tanácsos könyvtárában, az egyik polcon, ott van már a magyar *Don Quijote* is.

⁵¹ *Don Quijote kalandjai*, CERVANTES után a magyar ifjúság számára átdolgozta BARÓTI Lajos, Budapest, Rozsnyai Károly kiadása. [é. n.], 4.

⁵² i. m., 3.

⁵³ STEINER George, *Bábel után*, i. m., 2./93.

⁵⁴ ESTERHÁZY Péter, *Esti Kornél tökéletes élete avagy Pierre Ménard, a magyar Don Quijote szerzője – vázlat* = <http://esterhazy.irolap.hu/hu/esti-kornel-tokeletes-elete> [Letöltve: 2016. május 19.]

ZHRNUTIE

Štúdia sa venuje porovnaniu špecifík jednotlivých verzií textov maďarského prekladu Cervantesovho románu Don Quijote (v kontexte G. Steinerom vytvoreného teoretického rámca: či a do akej miery je možné uchopiť text v procese prekladu). Jej východisko tvoria texty dvoch úplných maďarských prekladov románu, ktoré vznikli na základe španielskeho originálu. Prvý zo sledovaných prekladov vyšiel v rokoch 1873 až 1876 (štvorzväzkové vydanie, v každom roku jeden zväzok), prekladateľom bol Vilmos Győry, kým druhý vyšiel v roku 2005 v preklade Jánosa Benyhe. Okrem textov úplných prekladov je v štúdiu venovaná pozornosť aj viacerým maďarským adaptáciám a prepisom Cervantesovho románu. Porovnaním textov prvých kapitol adaptácií M. Radnótiho, V. Huszára a ďalších (ako aj vlastného prepisu pre mládež od Győryho z roku 1875) môžeme konštatovať, že texty jednotlivých verzií sa (v rôznej miere) rozchádzajú a ako celok posilňujú dojem tvárnosti a s touto tvárnosťou súvisiacej adaptability „maďarského“ Cervantesa.

SZÁZ PÁL

Betyárok, kommunisták, és a szóra bírt alárendelt¹

Ivan Olbracht magyar recepciójának kezdetei

Annotáció: Ivan Olbrachtnak, a két háború közötti cseh próza megkerülhetetlen alakjának magyar recepciója a harmincas évek derekán kezdődött. Olbracht kárpátaljai műveivel, azaz riportkönyvének (1931, 1935), a Nikola Suhaj, a betyár (1933) c. regényének, majd az Átok völgye (1937) c. prózatriptichonának sikerével keltette fel a korabeli magyar irodalom figyelmét, s – bár előtte is találkozhatunk nevével a baloldali sajtóban – néhány évvel később ez utóbbi kettő magyar fordításban (1936, 1938) is megjelent a pozsonyi Eugen Prager kiadónál. Tanulmányomban e művek magyar befogadástörténetének kezdetét vizsgálom. Sándor László 1935-ben mutatta be Olbrachtot a magyar közönségnek a Korunk hasábjain, s munkáiból többször közölt részletet. Sándor a szerző riportjaira összpontosít, azok társadalomábrázolását és a marxista szociológiai szemléletét emeli ki. Ezzel foglalkozik tanulmányom második része. A tanulmány következő részében a Nikola Suhaj, a betyár megjelenésének magyar recepcióját vizsgálom Márai Sándor, Schöpflin Aladár és Nagypál István (Schöpflin Gyula) recenziójának komparatív vizsgálata során. A közös olvasati irányokat elemezve és továbbgondolva a kortárs humántudományok trendjeibe beillesztve azokat olyan értelmezési perspektívák tárulnak fel, melyek az alárendeltség, a posztkolonializmus és a tömegpszichológia fogalmai számára teszik hozzáférhetővé Ivan Olbracht tárgyalt műveit.

Kulcsszavak: hatástörténet, modern cseh irodalom, alárendeltség, posztkolonializmus, marxista irodalom, szociográfia

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0051/14. számú, *Ideológia, identitás a sebareprezentáció a kontexte lingvistiky a literárnej vedy v multikulturálnom priestore* c. Vega-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

I. Ivan Olbracht magyar recepciójának kezdetei

1. Cseh siker, magyar figyelem

Ivan Olbracht életművéről szóló értekező művek egytől egyig egyet-értenek abban, hogy a később *kárpátaljai trilógiaként* ismertté vált monumentális prózatriptichon volt az a fordulópont, amely a számon tartott szerző számára igazi áttörést és sikert hozott.

A meggyőződéses kommunista-szocialista szerző 1929-ben nemzetbeli különbségek okán vált ki a KSČ-ből (Csehszlovák Kommunista Párt) hat író társával, akik a *Hetek manifesztumának* aláírásával tiltakoztak. Egy évvel korábban jelent meg *Anna (Anna proletárka)* c. proletárregénye. 1931-ben későbbi állítása szerint azzal a szándékkal indul el Kárpátaljára, hogy szépirodalmat írjon, ám nemsokára riportokkal jelentkezik a folyóiratokban.² 1936-ig évente hosszabb időszakokat tölt Kárpátalján. Hogy ezek az időszakok pontosan hogyan teltek, nagy vonalakban lehet ugyan rekonstruálni, mint azt ahogy Kopistánská és Gošovský³ is megtette, ám így is sok a fehér folt, amely a tények hiányában a legendaképződés tenyésztalajának minősül. Néhány apróbb szövegben, cikkben, a gyér levelezésben elszórt információktól eltekintve a szerző a *Jak mi Masarykovo jméno pomohlo napsat tři knihy*⁴ (*Hogyan segítette Masaryk neve abban, hogy megírjak három könyvet*) c. önriportként is olvasható szövegére hagyatkozhatunk. Ez az önreprezentáló alkotás az riportokhoz hasonlóan olyan narratív elemeket tartalmaz, amelyek a szerző pozícióját az idegenbe érkező antropológuséhoz teszik hasonlóvá, s ezért rendre az antropológiai írás jellegzetességeivel, például az antropológusok terepnaplóiban gyakori narratív motívumokkal találkozhatunk.⁵ Nem mellőzendő itt a riportok szövegének alakulástörténete sem, melyek az első folyóirat-publikáció után, 1931-ben jelentek meg *Névtelen föld (Země bez*

jména) címen, majd 1935-ben a kb. harmadannyival bővített *Hegyek és évszázadok (Hory a staletí)* c. gyűjteményes kötetben. Már a riportok méltán számíthattak a szerző olvasóközönségére, elsősorban tehát a társadalmi kérdésekkel foglalkozó baloldaliak fogadták érdeklődéssel. A *Nikola Suhaj, a betyár (Nikola Šuhaj loupežník)* c. regény 1933-ban viszont osztatlan sikert aratott. Rengeteg kritika született róla, még az az Arne Novák is elismerően dicséri, aki a szerző előző műveiről írva rendre annak ideológiai befolyásoltságát és az emiatti papirosízt emlegette.⁶ A *Nikola Šuhaj* valóban sikerkönyv lett, mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a körülötte kibontakozó botrány, amelyet a *četnik*ek felháborodottsága okozott. Kétségtelen, hogy Olbracht a Köztársaság végvidékén annak árnyékát mutatja be. Igaz, nem emel szót kolonizáló politikája ellen nyíltan, mint a riportokban – ám minden társadalomkritikai él mellett a regény végül állami díjban részesült. Bár az iskolai könyvtárakban betiltották a könyvet.

A *Nikola Šuhaj* fogadtatása volt tehát ez a bizonyos fordulópont, amely után Olbracht, a Kárpátalját járó szocialista író az érdeklődés középpontjába került. A közönség ezek után fokozott figyelemmel követte a *Marijka Nevěrnice (Hüttlen Marijka, 1934)* c. filmet, melyet a szerző Karel Novýval és Vladislav Vančurával közösen készített, majd Olbracht riportjainak bővített kiadását és a verhovinai zsidóság életét ábrázoló *Átok völgye (Golet v údolí, 1937)* című prózatriptichont. S ennek a figyelemnek az eredménye lett Olbracht magyar befogadása és műveinek kiadása.

2. Kisebbség és ideológia – a befogadás körei

Olbracht magyar befogadásának kezdetén a recepció két, egymással összefüggő tényező által elhatárolt „köreit” különíthetjük el. A nyelvi és ideológiai determináltságról van szó. Magától értetődik, hogy mielőtt Olbracht művei magyar nyelven hozzáférhetővé váltak, azok a magyarok figyelhetek fel a szerzőre, akik a cseh nyelv birtokában voltak, s az aktuális kulturális trendekre, sajtóra, stb. rálátással bírtak. Világos, hogy erre a legalkalmasabb közeg a csehszlovákiai ma-

² Ivan OLBRAUGHT, *Pryč s legendami, Spisy Ivana Olbrachta XV*. Praha: Československý spisovatel, 1961, 175.

³ KOPIŠŤANSKÁ, N. F. – GOŠOVSKÝ, V. L., *Jak vznikla první kniha Ivana Olbrachta o Zakarpatsku*, Česká literatura, 25. évf. 1977/1. 26–34.

⁴ In.: Ivan OLBRAUGHT: *Pryč s legendami*, i. m., 174–180.

⁵ Ld.: SZÁZ Pál: *Az etnográfiai írás sajátosságai és az idegenség alakzatai Ivan Olbrach kárpátaljai riportjaiban*, In: Irodalmi szemle 59, 2016/2, 60–81.

⁶ Vö.: Arne NOVÁK, *Olbrachtův baladický román*, Lidové noviny 41, 1933/163, 1933. 03. 30, 9.

gyarság volt. A nyelvi hozzáférhetőségen túl az érdeklődés irányát a politikai-nézetbeli orientáció is befolyásolta. A csehszlovákiai magyar szocialista-kommunista sajtóban (pl. Kassai Munkás, Magyar Nap) Olbracht neve többször felbukkan a magyar kiadás előtti években, ám ezek az írásoknak nem tulajdoníthatunk különösebb irodalmi értéket és jelentőséget. Mégis, a Nikola Šuhaj megjelenésében és visszhangjában meghatározott fordulópont irányította a baloldali csehszlovákiai magyar értelmiség figyelmét Olbachtra. Bár írásos nyoma ennek ritkán maradt, a kapcsolatok belterjességének okán valószínűsíthető, hogy a Sarló körhöz kapcsolódó „új arcú magyarok” között is beszédtema lehetett az Ivan Olbracht-jelenség, ahogy a kárpátaljai állapotokat gyakran bíráló, s ott választói bázist remélő KSC (Csehszlovák Kommunista Párt) politikája is. Az érdeklődést az is motiválhatta, hogy akárcsak 1918 előtt, úgy ebben az időben sem választotta el államhatár az Olbracht által megírt régiót és a (szlovákiai és kárpátaljai) potencióális magyar befogadók körét.

3. Az első magyar Olbracht-kiadások

A kárpátaljai művek lefordítása és kiadása a kor teljes magyar kultúrája számára lehetővé tette Olbracht műveinek befogadását. Prager Jenő, a bécsi emigráns a munkásfelkelés leverése után Csehszlovákiába költözik, és 1934-ben megalapítja Pozsonyban (ő maga Prágába költözött) az Eugen Prager Könyvkiadót. Az Új Európa Könyvesháza c. sorozatban lát napvilágot 1936-ban a *Suhaj a betyár* Nádass József, és ugyanazon évig Csehszlovákia kultúrattaséjaként Budapesten működő Anton Straka fordításában.⁷ Az Új Európa Kistükre c. sorozatban pedig Dénes Endre, azaz Zádor András első Olbracht-fordítása, az *Átok völgye* 1938-ban jelent meg. Ugyanebben a sorozatban volt meghirdetve Olbracht riportkönyve, a *Hegyek és évszázadok*, megjelenésére már nem kerülhetett sor, a kiadó 1938-ban megszűnt „a Csehszlovákiát megcsonkító müncheni egyezmény és az azt megelőző politikai válság előtt.”⁸

⁷ Vö.: ONDREJČÁK Eszter, *Anton Straka csehszlovák kultúrattasé és „magyar barátai”*, *Korunk* 3/26, 2015/7, 91–99.

⁸ KOLLIN Ferenc, *Prager-könyvek az antifaszizmus és a népfrent-politika szolgálatában*, *Magyar Könyvszemle* 85, 1969/3, júl-szept., 247.

Kollin Ferenc, a kiadó történetének monográfiusa⁹ kiemeli a közép-európai kortárs irodalmakból válogató két sorozat eszmei kompaktságát. Kollin a pártállami ideológia nyelvén megfogalmazott méltatásából is kitűnnek a kiadó érdemei:

„Bár Prager nem volt kommunista, kiadványainak antifaszista, demokratikus tartalma jól beilleszkedett a Csehszlovák Kommunista Pártnak a népfrent megteremtésére irányuló törekvéseibe. [...] Olyan művek vártak kiválasztásra, melyek egyrészt megfeleltek a polgári demokratikus köztársaság légkörében élő, a demokráciát igenlő és a fasizmust elutasító olvasóközönségnek, de egyben a félfaszista Magyarországon élő olvasókhoz is el tudtak jutni a hivatalos szervek kijátszásával. A leghaladóbb európai könyvek hozzáférhetővé tétele a magyar olvasók számára – ez volt a feladat.”¹⁰

Az idézett sorokból világosan látszik, hogy Ivan Olbracht kárpátaljai művei azok kulturális kontextusa, ideológiai orientáltsága és persze mindenekelőtt esztétikai kvalitásai okán kiválóan illeszkedtek a Prager profiljába. A *kárpátaljai trilógia* magyarul azonban a riportok hiányában csonkán maradt. Ennek bevégzése, valamint a szerző több más művének lefordítása is, már egy másik korban, az ötvenes években indulhatott meg. A feladat arra a Zádor Andrásra várt, aki 1936-ban Dénes Endre néven lefordította az *Átokvölgyét*, s később Olbracht legtöbb művét (s mellette a cseh modern próza számtalan remekét) ültette át magyarra, s a szerzőről kismonográfiát is írt.¹¹

*

Tanulmányom következő részében a magyar Olbracht-recepció kezdetének két hangsúlyos körét vizsgálom meg. Először a Korunk és Sándor László szerepére összpontosítok – több okból is. A Korunk nemcsak éberségénél és színvonalánál, de ideológiai beállítottságánál fogva is vonzotta magához a „másik kisebbségből” jövő baloldali

⁹ KOLLIN Ferenc, *A Prager Könyvkiadó története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.

¹⁰ KOLLIN, *Prager-könyvek...*, i. m., 240, 242.

¹¹ ZÁDOR András: *Olbracht*, Gondolat, Budapest, 1967.

csehszlovákiai magyar szerzőket, többek közt azt a Sándor Lászlót is, aki Korunk-béli működésének egyik érdeméért bemutatta Ivan Olbrachtot, s főképp az akkor fordításban még nem olvasható riportjait a magyar olvasóközönségnek. Ritka példa ez csehszlovákiai magyarság ama „híd-szerep”-ének megvalósulására, melyet e körökben az években egyre többet hangoztatott.

Az ez után következő rész a *Suhaj, a betyár* magyar kiadását követő recepciójából válogat. Márai Sándor, Schöpflin Aladár és Nagypál István recenzióiban a befogadás stratégiáit és az olvasat irányait elemzem.

II. Marxizmus, társadalomkritika, híd-szerep – Sándor László esete Ivan Olbracht riportjaival a Korunk hasábjain

1. Ivan Olbracht a Korunk hasábjain – Fábry Zoltán és a proletárregények

Mint említettük, a *Nikola Šuhaj* sikerének köszönhetően indult meg Olbracht műveinek magyar befogadása is – az ezt megelőző időszakból magyarul csak elvétett utalásokat, kószá cikkeket találunk a szerzőre vonatkozólag. Ezek közül egyet érdemes közelebbről megvizsgálni. Fábry Zoltán 1930-ban a Korunkban figyel fel Olbrachtra, *Proletárregények*¹² c. esszéjében *Anna (Anna proletárka, 1928) c. regényével* foglalkozik Alfred Döblin *Berlin Alexanderplatz* és Illés Béla *Ég a Tisza* c. regényei mellett. A proletárirodalmat éltető írás (előfutárának tekinthető a 1929/4 számban közölt *Proletárirodalom* c. írás)¹³ mindhárom esetben kiemeli a művek minőségét és sikerét. Az *Annáról* szóló rész végén a következő tanulságot vonja le:

„Olbracht regényében nem a cselédmese a fontos. Ez csak a keret — igaz, nem éppen a legalkalmasabb keret — a legviharosabb cseh proletármozgalom krónikázására. Annát még csak az osztályöntudat szele csap-

¹² FÁBRY Zoltán, *Proletárregények*, Korunk, 1930/7, 752–756.

¹³ FÁBRY Zoltán, *Proletárirodalom*, Korunk 1929/4, 309–311.

ja meg és ez ragadja magával. Az osztályöntudat központi maggá való kristályosítása elmaradt és így elmaradt a döntő hatás; a példa szuggesztív ereje. A regény Annánál ott végződik, ahol az osztályharc kezdődik. De kezdődik. És ez mindenestre több, mint amikor az osztálybéke nagyobb dicsőségére Marikák énekelnek és hálnak és Édes Annák vergődései csiklandoznak szívödöglesztőn író és nyájas olvasót.”

Fábry ideológiai elfogultságának szemléltetésén túl fontos adalék lehet, hogy 1932-ben – tehát ugyanabban az időszakban, mint Olbracht – maga is járt az éhség sújtotta Verhovinában,¹⁴ később figyelemmel követhette Olbracht kárpátaljai műveit is, ám azokról csak az 50-es években írt.¹⁵

A Korunk 1935/9 számában az ekkor Losoncon élő Sándor László a lapban először publikált írásában, az *Ivan Olbracht kárpátaljai riportkönyvei*¹⁶ címűben foglalkozik az Olbracht-jelenséggel. Sándor László visszaemlékezéseiben a Korunkkal való kapcsolatának kezdetéről így ír:

„[Gaál Gábor, a Korunk szerkesztőjének] Első levelét 1935 júliusában vettem kézhez Losoncon. [...] ...hivatkozott Balogh Edgár javaslatára és felszólított, hogy vállaljam át a Korunknál Fábry Zoltán munkájának egy részét. Utalt Fábry akkori betegeskedésére, nagyfokú és sokirányú elfoglaltságára, és nyomatékosan kért, hogy a folyóirat széles körben való propagandáját és új munkatársak toborzását tekintsem szívügyemnek. Hangsúlyozta, hogy igényt tart szellemi téren is közreműködésemre, és a szeptemberi szám részére kéziratot kért tőlem. / Készségesen vállaltam a megbízást, és válaszlevelemet néhány nap múlva kézirattal bélelve küldtem el Kolozsvárra. Ivan Olbracht cseh és szlovák körökben élénk visszhangot kiváltott kárpát-ukrajnai riportkönyvéről írtam.”¹⁷

¹⁴ Ld. riportkönyvét, melyben Olbrachthoz hasonlóan a csehszlovák kolonizációs politikát bírálja: FÁBRY Zoltán, *Az éhség legendája, Kárpátalja: 1932, Az Út Kiskönyvtára*, 4., Mező István szenátor kiadása, Pozsony, 1932.

¹⁵ FÁBRY Zoltán, *A betyár regénye (Ivan Olbracht: Nyikola Suhaj, a betyár c. regénye)*, Új Szó, 1954/6/6, 5.

¹⁶ SÁNDOR László, *Ivan Olbracht kárpátaljai riportkönyve*, Korunk, 1935/9, 711–713.

¹⁷ SÁNDOR László, *Hazánk, Kelet-Európa*, Gondolat, Budapest, 1979, 325-6. Ugyanerről emlékezik meg: SÁNDOR László, *Három ország polgára voltam, Egy évszázadnyi élet emlékei 1909–1993*, Madách-Posonium, Pozsony, 2009, 39–41.

2. Marxizmus, szociográfia – Sándor László bemutatja Olbracht riportjait

„Első riportjai *Zeme bez jména* (Névtelen föld) címmel jelentek meg pár évvel ezelőtt. Ezeknek mind a sajtóban, mind a politikai közéletben óriási visszhangjuk volt. A tulajdonképpeni érdeklődést Kárpátalja iránt azonban *Nikola Šuhaj, loupeznik* (Suhaj Miklós, a haramia) című külföldön is nagy sikert ért regényével és ez évben megjelent *Hory a staleti* (Hegyek és századok. Praha, 1935) című riportkönyvével keltette fel.”

– írja Sándor László említett cikkében. Összevetve Fábry Olbracht *Annáját* ünneplő írásával, Sándor ünneplése mögött más hátszél is munkál, mint a „proletariátus sorsdöntő napjait”¹⁸ ábrázoló proletárregények sikere, riportjai és regénye döntő sikert arattak túllépve politikai orientációkon. Ahogy írja, „Olbracht irodalmi munkássága érdekes bizonyítéka annak, hogy a leirt szó, a szavakba öntött valóság, milyen hatással van a tömegre.”

Sándor beszámolóját a „csehszlovákiai értelmiség zömé[nek]” Kárpátalja iránti fokozott figyelmével kezdi. „Beutazzák keresztül-kasul, tanulmányozzák viszonyait, élményeket, feldolgozandó anyagot gyűjtenek, megbámulják, mint valami exotikus tájat.” A jelentéget Sándor úgy érzékelteti, mint valamiféle koloniális turizmus¹⁹ példáját, melyre, mint egy későbbi bekezdésből kiderül, az Olbracht-művek befogadása is intenzív hatással volt: „Itt említett két könyv hatása alatt valóságos »népvándorlás« indult meg Kárpátalja felé.”

A mű sikerének könyvelhető el tehát a *kulturális* turizmus megerősödése, s ennek említése a figyelemfelkeltés szerzői gesztusának tűnik. Sándor illusztrációképpen egy pár hónappal korábbi csehszlovákiai magyar napilap, a Magyar Ujság („Pozsony, 1935. júl. 17.”) cikkét idézi, melyben a nyáron a Kárpátalját megcélzó, „tömegesen érkez[ő]” kirándulókról tudósít, és arról, hogy „az utazási irodák, de maga az államvasut is olcsó különvonatokkal járul hozzá az utazási kedv fokozásához.” A kirándulók a verhovinai kisvárosokat (Uzsok,

¹⁸ FÁBRY, *Proletárregények*, i. m.

¹⁹ Vö.: Michael C. HALL – Hazel TRUCKER (szerk.) *Tourism and Postcolonialism, Contested Discourses, Identities and Representations*, Routledge, London, 2014.

Ráhó, Jaszina, Ustyorna) „és az Olbracht-regényekből ismerté lett Kolocsvát keresik fel[.]”

A régióról szóló társadalmi-politikai diskurzus keretébe helyezi a tárgyalt műveket, s már az írás elején Olbracht riportjaiból ismerős reminiscenciákkal írja körül a tájat a „nyugatról ide vetődő idegen” szemszögéből. Sándor László kontextualizálni igyekszik Olbracht művét, hogy befogadását megkönnyítse – s ez a marxizmusra való csatlakoztatással történik, hiszen e régió viszonyait leginkább a kommunista-szocialista „társadalomtudósok és politikusok [...] tanulmányozz[ták,]” s igyekeztek felhívni rá a figyelmet, hiszen „A társadalmi és gazdasági ellentétek sehol sem annyira szembezők, mint éppen ezek a földdarabon.”

Sándor Lászlót elsősorban Olbracht riportjai érdeklik, azok társadalmi-politikai kontextusa és hatása, a marxista szociológia nézőpontjának művészi szintű alkalmazása, s kevésbé az apriori szépírás, a *Nikola Suhaj, a betyár*. Olbracht szerzői pozícióját, az írás biografikus és regionális kontextusát is említi, mely a recepcióban megkerülhetetlen toposzá, a *kárpátaljai trológia* metanarratívájává jegecesedett a későbbi recepcióban:

„Olbracht már régóta foglalkozik a kárpátaljai viszonyok tüzetes tanulmányozásával. Hosszú hónapokat töltött Kárpátalján az ottani nemzeti-ségi, gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális viszonyok megismerése és kielemezése céljából.”

A toposz ezúttal is a szerzői hitelességeként, a marxista szociograikus nézőpont pedig, mint később kiderül, a szerzői objektivitás biztosítékaként kerül elő. Ám ennél is fontosabb Sándor számára, hogy az ideológia nem válik dogmatizmussá, a társadalomábrázolás pedig nem eredményez sablonos szöveget. A következő sorokhoz hasonlókkal rengeteg Olbrachtról szóló írásban találkozunk, ahogy a később domináló propagandisztikus éllel is – mely nemcsak a korabeli „nyugati imperiali[sta]”, de a történelmi, Trianon előtti magyar burzsoázia Olbrachttal egybehangzó bírálatát is magába rejti:

„Az élesszemű riporter és a kulturált író azonosult Olbrachtban aki a marxi szociológia szemszögéből nézi és veszi taglalóra a kárpátaljai

sorsvalóságot. Riportjaiban a szocialista realizmus keveredik a szürrealizmussal, ami különös egyéni ízt ad írásainak. Nagy erénye, hogy könyvében mindvégig meg tudja őrizni tárgyilagos hangját és elveti a hatáskeresés szentimentális szólamait. Hajszálfinom pontossággal rajzolja meg az egyes társadalmi osztályok helyzetét, szerepét és egymáshoz való viszonyát és konkrét tényekre támaszkodva, végső elemzésben kimondja, hogy a nép itt minden időben kizsákmányolt és sötétségben tartott tömeg volt, mely évszázadok óta őrlődik abban az egyenlőtlen harcban, melyet elnyomóival és az elemi erőkkal szemben folytatott és folytat ma is. És ezen a ponton válik a könyv a kárpátaljai állapotok őszinte és meg nem-alkuvó helyzetjelentésévé. Természetesen a hangsúly mindenütt a jelenen van, a múlt csak a történelmi folyamat dialektikus érzékeltetése szempontjából fontos.”

Az írás a proletárforradalom vágyálmával zárul, melyet nem érdemes itt idézni.

Fontos még kitérni arra a párhuzamra, amelyet Sándor Olbracht riportkönyvei kapcsán előhoz, elsősorban azért, mert ezzel a rokonító gesztussal olvasati paradigmát jelöl ki:

„A kárpátaljai sorsvalóság tarthatatlan voltára azonban a marxista kritika eszközeivel elsősorban a volt pozsonyi Sarló tagjai mutattak rá, akik mintegy öt év előtti szociográfiai utjuk gazdag dokumentumanyagát a sajtó útján hozták nyilvánosságra.”

Az 1929-ben alakult és 1934-ben megszűnt Sarló mozgalomnak, bár útjaikban nem vett részt, Sándor tagja volt,²⁰ a Korunk pedig több cikkben is foglalkozott a sarlósok tevékenységével,²¹ mondhatni, akárcsak Olbracht esetében, recepciójuknak platformja volt, innen került ki később a lap több munkatársa is (Morvay Gyula, Jócsik Lajos, Dobossy László, Sellyei József, Balogh Edgár). Sándor

²⁰ Vö: BOROSS Zoltán, *A sarlósok névsora*, In: SÁNDOR László (szerk.) *Ez volt a sarló*, Kossuth-Madách, 1978, 270–272.; Vö: SÁNDOR, *Három ország...*, i. m., 30.

²¹ Pl. FÁBRY Zoltán, *A Sarló címére*, *Korunk*, 1934/5, 398.; FORBÁTH Imre, *Kisebbségi magyar irodalom kérdéséhez*, *Korunk*, 1930/6, 441–44.; KOVÁCS Károly, *Két kultúrforma*, *Korunk*, 1936/10, 827–832.

a sarlósok útjait²² feldolgozó cikkeket is említi (név szerint csak a magyar ellenzéki pártok napilapját, a Prágai Magyar Hírlapot).²³ Majd hazabeszélve túloz: „...helyzetfeltáró cikksorozatuk akkoriban nagy port vert fel mindenfelé.” E szociografikus írások azonban nem érik el Olbracht riportjainak színvonalát sem esztétikai, sem tárgyi-metodológiai felkészültségük tekintetében. Sándor megemlíti a Sarló 1931-es pozsonyi szociofotó kiállítását, melyet a szeptember 25–29.

²² „7. Tiszaháti csoport. Bejárta a kárpátaljai magyarság falvait. Ungvártól Tiszaujlakig. Vezette Balázs András. 8. Vihorláti csoport. (A Sarló közös csoportja a Spolok Socialistických Akademikov vándoraival.) Bejárta Kárpátalja ukrán vidékeit Ungvártól Husztig, Halminál román területre lépett s a romániai magyarság szociográfiai megfigyelésére készült, ezt azonban a román csendőrség megakadályozta. Vezette J ó c s i k Lajos. / Az első szak-különítmény Sylvio S i l k a párizsi filmszakértő és Rosie N e y párizsi avantgardista fényképzőművésznő szociofotó-csoportja volt. Ez a csoport a következő utat tette meg, nagyobbára vonaton, három hét alatt: Pozsony – Komárom, Ogyalla, Martos vidéke – Érsekújvár – Zólyom, Gyetva vidéke – Selmezbánya – Körmöcbánya – Handlova – Zsolna, Tyerhova vidéke, Alacsony Fátra – Árva völgye, Árvaváralja – Turócszentmárton, Bisztricska vidéke – Liptószentmiklós, Liptószentiván – Korompa – Kassa – Ungvár, ukrán vidékek – Munkács – Nagyszöllös – Aknaszlatina – Jaszinya.” In: *A Sarló jegyében, Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig, a Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga*, Sarló Országos Vezetősége, Pozsony, 1932, 27–28.

²³ Csak a példa kedvéért, a Prágai Magyar Hírlapban BALOGH Edgár cikkei: *Falun szőtt városi nadrág, eltűnt bazsarózsák, fát hordó úrszegények és a sült krumppli története, Beszámoló a sarlósok ruszinszkói vándorlásáról*, 1930/09/24, 218.; *Fohász a háborúért, alkohol és kultúra, iparos-földmunkások és akik ingyért dolgoznak Beszámoló a sarlósok ruszinszkói vándorlásáról*, 1930/10/2, 225.; *Korteszöld és szétszóródó család, a munka sebesültjei, szegények bárdja és egy orvos, aki fűtőörész, Beszámoló a sarlósok ruszinszkói vándorlásáról*, 1930/10/10, 232.

Vö.: „Hét csoportban indultak el ezen a nyáron a kérdőíves vándorok [...] ...A Tiszahátra Balázs András vezette csoportjait. S ezidén már volt közös szlovák-ukrán kutatás is. [...] 1931 augusztusában az ő [Alexander Marku] csoportja a mi Jócsik Lajosunk szociográfiai útmutatásai szerint Ungvártól Husztig járta be a tragikus hírű ukrán (ahogy akkor hivatalosan mondták: »ruszin«) éhségvidéket[.]” BALOGH Edgár, *Hét próba – Szolgálatban*, Magvető, Budapest, 1981, 281–282.

Balogh Edgár a sarlós tiszaháti vándorlásról: Vö.: Balogh, i. m., 57–58, 226. A tiszaháti tapasztalatokat dolgozza fel: BALOGH Edgár, *Tíz nap Szegényországban*, Magvető, Budapest, 1988.

között zajló kongresszusának keretében nyitottak meg, és amely a mozgalom legnagyobb eredményeként könyvelhető el.²⁴ (A kongresszust a Korunk szerkesztője, Gaál Gábor levélben üdvözölte.) A szlovákiai és kárpátaljai életet mutatják be Rosie Ney (Földi Rózi) képei, akinek Sándor szavaival: „Kárpátalján gyűjtött képanyaga dokumentáris erővel mutatta be a nyugati imperializmus béklyójában vergődő Kárpátalja igazi arcát.” Világos, hogy Olbracht e téren, legalábbis sorrendben csak második lehet: „Ahhoz a feltáró és helyzetudatosító munkához, melyet pár évvel ezelőt a Sarló kezdett el, most szervesen kapcsolódik Ivan Olbracht[...] riportkönyve[.]”

*

Sándor László elemzett cikke elsősorban azért fontos írás, mert Olbracht kárpátaljai műveiről és azok hazai recepciójáról képet alkot, tudósít a szerzőről, mellyel megalapozza kárpátaljai műveinek befogadását. Egyben egy erőteljes baloldali platformon a társadalom ábrázolhatóságának kérdésére mutat rá. Sándor Olbrachtban a kommunista íróttéti, akinek marxista ideológiát hasznosítva művészi-leg hiteles formában képes ábrázolni a társadalmat, s ezzel ráadásul nagy „hatással van a tömegre.” Sándor a Sarló tevékenységével hozza össze Olbracht munkáit – vagyis mindkét jelenséget egy közös politikai-esztétikai (marxizmus, szociográfia, szocialista realizmus) paradigma és regionális beágyazottság által körülhatárolható kontextusban helyezi el.

3. Sándor László Olbracht-képe

A Korunk ugyanazon számában a *Nikola Suhaj*ból is hosszabb részletet kapunk, pontosabban a teljes első fejezetet: *Kalyiba a Holatynon* (orig: *Koliba nad Holtainem*).²⁵ A részletet Szabó Imre fordította.²⁶

²⁴ A kongresszus anyagát, mely a falujárásokról szóló írásokat is tartalmazza: *A Sarló jegyében, i. m.*

²⁵ Ivan OLBRACHT, *Kalyiba a Holatynon*, Korunk, 1935/9, 659–664.

²⁶ A cikk és a lapszám fordítót nem ad meg, az információ forrása: DALLOS István – MÁRTONVÖLGYI László – SZALATNAI Rezső (szerk.) *Szlovenszkói magyar írok antológiája 3, (Műfordítók)*, Löwy Antal és fia könyvnyomdája, Nyitra, 1937, 229.

A dőlten szedett bevető sorok Sándor lap végén olvasható cikkét idézik szóhasználatukban és reminiscenciáikban (maga Sándor, vagy az ő szövege nyomán a szerkesztő írhatta). A szerzőt úgy prezentálja, mint aki az „exotikum” helyett – vagy mellett – több Kárpátaljára látogató íróársával ellentétben hiteles képet tudott nyújtani arról, „hogya a tehetetlen ruszin nép hogyan lázadt a Suhajok személyében az elnyomás ellen.” A közölt részletet úgy prezentálja, mint amelyben „azt mutatja meg Olbracht, hogy hogyan lett mondává Suhaj története, hogyan nagyította fel a nép képzelete emberfölöttivé Suhaj alakját s hogyan él még ma is a nép tudatában.”

A tárgyalt cikk és a fordítás publikálása után Sándor a Korunk rendszeres szerzőjévé-munkatársává válva még két alkalommal tért vissza Olbrachthoz a (Nikola) *Suhaj, a betyár* magyar megjelenésének évében, 1936-ban. A Korunk 1936/2 számában Olbracht egy riportjának részletét fordítja le, s vezeti be „(s. l.)” monogram alatt.²⁷ Bevezető sorokban röviden utal a „pár hónappal ezelőtt megjelent” cikkekre, abból mintegy kivonatolva tudósít a szerzőről. A részlet alatt nem szerepel a fordító neve, így nem tudni biztosan, hogy a fordítás is „(s. l.)” műve lehet-e. De ezt már a részlet kiválasztása is valószínűsíti. A részlet a *Hory a staletí (Hegyek és évszázadok)* „befelyező rész[e]ből” való, pontosabban a *Nacionalizálódás (Země se nacionalisuje)* címűből – noha „(s. l.)” címet nem említ.²⁸ A részlet Kárpátalja politikai széljárását mutatja be, a nép viszonyát a szocializmushoz, a kommunista párthoz, az agrárokhoz, és az erősödő nacionalizmushoz. Avagy a bevezető sorok szavaival: „A könyv befejező része ez országrész népeinek érdekes ideológiai fejlődéséről számol be.”

A bevezető szöveg ismét csak utal a *Nikola Šuhaj* sikerére,²⁹ ám a hangsúlyt a fentebb tárgyalt 1935-ös Olbrachtot bemutató íráshoz hasonlóan a szerző riportjaira fekteti, azok hitelességét megerősítve a társadalmi problémák feltárására fókuszál:

²⁷ s. l.: *Ivan Olbracht*: [sic!] *Hory a staletí* (Melantrich, Praha, 1935), Korunk, 1936/2, 537–539.

²⁸ OLBRACHT Ivan, *Nikola Šuhaj loupežník, Golet v údolí, Hory a staletí*, Naše vojsko, Praha, 1959, 564–556.

²⁹ A címet maga fordítja magyarra („Suhaj Miklós, haramia”), s mivel ez nem egyezik a megjelenő fordítás címével (*Nikola Suhaj, a betyár*), arra következtethetünk, hogy ekkor Sándornak nem volt tudomása a megjelenés előtt álló fordításról.

„első helyen áll Olbrachtnak »Nikola Suhaj, loupezsnyik« (Suhaj Miklós, haramia) című regénye. Költői szépsége és megrázó, igaz válóságábrázolása révén azonban nem marad e regény mögött Olbracht nagy port felvert »Hory a staleti« (Hegyek és századok) című kárpátaljai riportkönyve, mély az őserdők és havasok világában élő szegény és elmaradott ruszin nép életét tárja elénk és villantja rá, a fényt, arra az egyenlőtlen harcra, mélyet a nincstelen és középkori, sötétségben megfeneklett ruszinság a természet erőivel és uraival szemben viv meg napról napra. E könyv elvezet bennünket a titokzatos orthodox zsidók és e föld többi társadalmi rétege közé is és rámutat azokra a politikai machinációkra, melyek a kulisszák mögött játszódnak le és amelyek a nyomorban élő és elégedetlen tömegek lekötésére irányulnak.”

Sándor László Kárpátalja iránti szociológiai érdeklődését még markánsabban mutatja meg a *Kárpátaljai szövegmontázs* címen, a Korunk 1936/7-8. számában³⁰ közölt cikk, mely alatt összeállítóként Sándor László neve szerepel. A cseh szövegeket fordította is. Az Olbrachttól itt közölt fordítása 1937-ben, *Ime, Kárpátalja* címen bekerült a *Szlovenszkói magyar írók antológiájának*³¹ harmadik, műfordításokat összegyűjtő kötetébe.³²

Az előző cikkhez hasonló a montázs részletválasztása is: itt is olyan szövegekből válogatott, amelyek a legégetőbb és legaktuálisabb kárpátaljai társadalmi problémákat nevezik meg. „J. Hersovsky: Terra Incognita, Tvorba XI. 16.” számában megjelent³³ cikkének részlete a montázs utolsó, harmadik darabja a csehszlovák hivatalnokrendszer korruptségéről, a nép nagyfokú analfabetizmusáról és szegénységéről számol be. Dr. Neufeld Béla: *Autonómia Kárpátalján* c.

³⁰ *Kárpátaljai szövegmontázs*, Korunk, 1936/7–8, 677–680

³¹ *Szlovenszkói magyar írók antológiája* 3, i. m., 69–71.

³² Dallos István és Mártonvölgyi László *Hídát verünk... c.*, a kisebbségi küldetés-tudat pátozásától sem mentes előszavukban a sorozat köteteit híd pillérjeihez hasonlítva allegorikusan, a műfordításkötetre vonatkozólag pedig azt írja: „Ez a szellemi hídverés nyílt állásfoglalás a magyar-cseh-szlovák kultúrközeledés eszméje mellett.” Vajon állíthatjuk-e e látomást továbbgondolva, hogy Ivan Olbracht bemutatása Sándor László által, egy allegorikus tégladarabot képez az allegorikus hídban? Uo. 6.

³³ Az eredeti közlésnek és szerzőjének nem sikerült nyomára bukkannom.

írásából vett részlet alkotja a montázs első részét. A cikk eredetileg a KSČ (Csehszlovák Kommunista Párt) magyar nyelvű napilapjának, a Magyar Nap 1936. 04. 19. számában jelent meg. Neufeld a Korunknak ekkor már évek óta szerzője, cikkeiben politikai és társadalmi, orvosi, biológiai és lélektani problémákkal foglalkozott.³⁴ Az itt átvett szöveg Kárpátalja földkérdésével és a földreformmal foglalkozik, de kitér a telepések, a gyárak és nagybirtokok miatt megszorult kisüzemek, és a bankok és a törlesztésképtelen lakosok problémáira is – hasonlóan Olbracht riportkönyvéhez. E két szöveg közé esik a *Hory a staletí*ből vett részlet is, pontosabban megint újra a *Nacionalizálódás (Země se nacionalisuje)* c. riportjából³⁵ (a cikk nem ad meg pontos hivatkozást). A részlet a hagyományos kárpátaljai mezőgazdálkodást mutatja be, a kukoricatermelést, és főleg a kukoricaüzlet körüli machinációkat.

Összegzően tekintve végig Sándor László Olbrachtról szóló írásain és tőle való fordításain, a Korunk hasábjain egy egységes, ám az írások számára, terjedelmére, érdeklődésre való tekintettel kissé egysíkú Olbracht-kép rajzolódik ki. Szamba véve a szövegekben – s különösképpen az Olbracht-részleteket bevezető tömör bemutatókban – toposzokká kristályosodó frázisokat, a „kitűnő cseh” *szocialista* író portréja ez, aki műveivel igazi *szocialista* irodalmat al-

³⁴ Vö: Neufeld Béla (Nagyszöllős, 1894. júl. 6. – Bp., 1962. okt. 18.): orvos, szociológiai író. 1902-ben Pozsonyban jogi, majd 1926-ban orvosi diplomát szerzett Prágában. Már egy-i hallgató korában részt vett a haladó mozgalmakban, tagja volt a Galilei-körnek. Munkatársa volt a Jászi Oszkár szerkesztésében megjelent Huszadik Század c. társadalomtudományi folyóiratnak, majd később a kolozsvári Korunknak, a csehszlovákiai kommunisták magyar nyelvű napilapjának, a Magyar Napnak és a Társadalmi Szemlének. 1935-ben belépett a csehszlovákiai kommunista pártba. 1936-ban tanulmányúton volt az SZU-ban. 1939-ben Csehszlovákiából Romániába emigrált, majd Mo.-ra költözött, az orvosi gyakorlattól antifasiszta politikai és irodalmi tevékenysége miatt eltiltották. Mint az illegális kommunista mozgalom tagját 1940-ben letartóztatták. 1944-ben Buchenwaldba deportálták. 1945-ben tért haza. Az Egészségügyi Múz., majd az Ipari Tanulók Egészségvédelmi Intézetének ig. főorvosa volt. – M. A kor és az ember (Bp., 1936). – Irod. N. B. (Orv. Hetil. 1962. 52. sz.). In.: *Magyar életrajzi lexikon* <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC10888/11242.htm> (letöltés ideje: 2016. 08. 08)

³⁵ OLBRACHT, *Nikola Šuhaj...*, i. m., 585–588.

kotott. Sándor a szocialista realizmus fogalmának használatával,³⁶ a marxi szociológia nézőpontjának azonosításával írásaiban kijelöli az Olbracht-értelmezés esztétikai és ideológiai horizontját.³⁷ Az imént említett toposzokból, ha a legmarkánsabbakat szemügyre vesszük, ennek az irányvonalnak a részletei is kiderülnek. Ilyen Olbracht alapos helyismeretének említése, mely egyben az írói hitelenség biztosítója. Helyismeretének, „tárgyilagos hangj[ának]” és „a marxi szociológia szemszögé[nek]” köszönhetően „hajszálfinom pontossággal”, magas művészi formában ábrázolja a verhovinai társadalmat, melyek a Sándor által használt, Olbrachttól átvett toposzok középkorinak, elnyomottnak, elmaradottnak, sötétségben és tudatlanságban tartottak, nincstelennek ír le. Írásainak „különös íz[ét]” annak tulajdonítja, hogy bennük „a szocialista realizmus keveredik a szürrealizmussal.” Bár Sándor nem mondja ki, de azt sejteti, Olbracht művei az igazi szocialista művészet legkiválóbb példái

³⁶ A szocialista realizmust hasonló című esszéjében Maxim Gorkij alkalmazza először 1933-ban, majd egy év múlva a párt 1934-es kongresszusán a hivatalos szovjet művészet paradigmájává válik.

³⁷ Adalékul ehhez a jelenséghez érdemes idézni Sándor visszaemlékezését a szövegeibe való szerkesztői beavatkozásokról: „Gaál Gábor írásomat közölte a folyóirat szeptemberi számában, de meglepetésemre egy félmondatot és két élesebben fogalmazott mondatot törölt a szövegből. A birtokomban lévő kéziratmásolatból – érdekesség kedvéért – idejegyzem őket: »az újkori kapitalista kizsákmányolás arányai«, és »A hegyek embereiben a világnak más felosztása él. Egyszerűbb és igazabb: úr, nem úr; gazdag, szegény; elnyomó, elnyomott». / Gaál sem a cikk közlése előtt, sem utána nem hívta fel a figyelmemet az óvatossabb fogalmazásra, de már ebből a szerkesztői gesztusból is megértettem, hogy a romániai cenzúráviszonyok miatt kerülnöm kell a Csehszlovákiában megszokott szabad témaválasztást, a marxista következtetésnek kendőzetlen, nyílt levonását. / Persze hamarosan rájöttem, hogy az akkori romániai viszonyok nemcsak a mondanivaló megválogatását követelik meg, hanem egész terminológiám tompítását is. Gaál további írásaiban végzett apróbb törlései vagy szövélmódosításai megtanítottak engem is, - miként a folyóirat többi munkatársát – arra, hogy a szocialista realizmus helyett társadalmi realizmust, baloldali helyett haladót, fasiszta helyett regresszívet, agrárproletariátus helyett agrármélyréteget, Szovjetunió helyett Uniót, Lenin helyett Uljanovot stb. kell írunk. A folyóirat csehszlovákiai munkatársainak természetesen nem volt könnyű erre a tompított terminológiára átváltani, hiszen Csehszlovákiában – mint ismeretes – a kommunista párt legálisan működött, és a marxista frazeológiát nem üldözte a cenzúra.” In: SÁNDOR, *Hazánk...*, i. m., 326–7.

– ezt támasztják alá a „nagy port” felvert riportok, a regény kiváltotta kulturális turizmus, tehát a művek „óriási visszhangja” a sajtóban és a politikai közéletben.³⁸

A Sarlóval való összevetésével a szociográfia marxista paradigmáját jelöli ki, s ezáltal Olbracht riportjainak befogadását egyben a Korunk és a csehszlovákiai magyar baloldali, Sarló köré fonódó diskurzusra kapcsolja be.

Ezzel az Olbracht-képpel Sándor megalapozta a magyar Olbracht-recepció 1948 után dominánssá váló diskurzusát, melynek során a már akkor kultikus, kommunista szerzőt a pártállam kultúrpolitikai ideológiája által meghatározott szocialista realista esztétika exemplumává avatta. A Sándor László által használt recepció toposzok ebben az időszakban gyökeresednek meg. Ugyanakkor ezen toposzok legtöbbje az Olbracht-művek korszerűbb, a kulturális fordulat (és egyebek mellett a marxista filozófia újraolvasása) által meghatározóvá váló elméletek, és egy korszerű olvasat irányába nyithatja meg a műveket.

Sándor e művek egyik legfontosabb erényének tartja, hogy az „exotikum[o(n)]” túlméne azok a fikció a valóság között egyensúlyoznak. Az „exotikumon” Sándor a lokális beágyazottság kulissza- vagy ornamentumszerű irodalmi használatát érti, mely az idegent tetszetős és hamiskás formában mutatja meg, s melyben a valóság hiteltelen marad, s az autentikusságot pusztán mímeli a szöveg. Az „exotikumot” Edward Said orientalizmus-fogalmával rokoníthatjuk, mivel az egzotikum sztereotípiái abban a kolonizációs, imperialista hatalmi kontextusban alakulnak ki, amelyet Sándor és Olbracht is bírál.³⁹

A *Nikola Šuhajb*ól választott részlet inkább a mű legendai vonásait teszi közzé, mintsem a társadalmi problémák ábrázolását. Sándor azonban Nikola Suhajt mint kollektív identitást értelmezi, melyben Olbracht „nem pusztán exotikumot adott, de megmutatta, hogy a tehetetlen ruszin nép hogyan lázadt a Suhajok személyében az elnyomás ellen. A védekezésnek csak erre a módjára jöttek rá.” Mint azt az utolsó mondat is megerősíti, Suhaj alakjának értelmezése Sándornál egybevág Eric Hobsbawm marxista történész *social bandit* fogalmá-

³⁸ SÁNDOR, *Ivan Olbracht kárpátaljai riportkönyvei*, i. m.

³⁹ Edward W. SAID, *Orientalism*, Penguin Books, London, 2007. (orig.: 1978)

val.⁴⁰ Hobsbawm politikai program nélküli, primitív lázadóként jellemzi a betyárokat:

„The traditional »noble robber« represents an extremely primitive form of social protest, perhaps the most primitive than is. [...] They cannot abolish oppression. But they do prove that justice is possible, that poor man need not to be humble, helpless and meek.”⁴¹

Ugyanakkor az alárendeltség (subaltern studies) felől is olvasható a *Nikola Suhaj*. Antonio Gramsci marxista filozófus által először használt fogalmat Gayatri Chakravorty Spivak vezette be és olvasta újra a posztkolonializmus és feminizmus, Foucault és Deleuze elméleteinek kontextusában. *Can the subaltern speak?*⁴² (*Szóra bírható-e az alárendelt?*) c. esszéjében az alárendeltet mint nyelvétől megfosztottat értelmez, s kijelenti: „The subaltern cannot speak.”⁴³ Ebből a perspektívából Nikola Suhaj, mint az alárendelt („elnyomott”) nép kollektív identitásának jelölője úgy értelmezhető, mint aki Olbracht által nyelvet kap, szóra van bírva, hasonlóan a riportjai által explicit módon ábrázolt alárendeltséghez.

III. Tradíció, legenda, banditizmus – Márai Sándor, Schöpflin Aladár és Nagypál István esete Olbracht *Suhaj, a betyár* c. regényével

A *Suhaj, a betyár* c. regény magyar megjelenése lehetővé tette, hogy Olbrachtot a szélesebb olvasóközönség is megismerje. Úgy is

⁴⁰ Hobsbawm a fogalmat megalapozó műveiben maga is utal Nikola Suhajra s Olbrachttól idéz. Vö.: Eric J. HOBSBAWM, *Primitive Rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester University Press, 1959; és *Bandits*, Revised Edition, Pantheon Books, New York, 1981, (orig: 1969)

⁴¹ HOBSBAWM: *Bandits*, i. m., 56.

⁴² Gayatri Chakravorty SPIVAK: *Can the subaltern speak?* In.: Cary NELSON – Lawrence GROSSBERG (szerk.) *Marxism and the Interpretation of Culture*, Urbana, University of Illinois Press, 1988, 271–308.

⁴³ Uo, 308.

mondhatnánk, hogy a befogadás körét kitágította az ideológia és a nyelvismeret határai közül, s az eddigi szocialista-kommunista platformon és a műveket eredetiben is olvasni tudó csehszlovákiai magyar (baloldali) értelmiségen túlmenően a regény az általános összmagyar kultúra számára hozzáférhetővé vált.

Példa erre az a műről írott három recenzió, amellyel tanulmányom e fejezetében bővebben foglalkozom. A választást több összefüggés is indokolja. Mindhárom írás mellett, hogy magvasan ismertetik a regény cselekményét és témáját, rövid elemzésükben – melyet a műfaji-terjedelmi határok korlátoznak – olvasati irányokat vázolnak fel:

- Márai Sándor: *Suhaj*. Ujság, 1935. 03. 24.⁴⁴
- Schöpflin Aladár: *Suhaj, a betyár*. *Ivan Olbracht* [sic!] *regénye* – Pozsony. Nyugat XXIX, 1936/12, 474–475.
- Nagypál István: *Suhaj, a betyár*. *Fordították Nádass József és Straka Anton*. E. Prager könyvkiadó vállalat kiadása. Gondolat, 1936, 6–7 sz. 416.⁴⁵

Mindhárom írás különböző politikai-esztétikai irányvonalat képviselő orgánumban jelent meg, közülük csak a („népfrontos”) Gondolat kapcsolható a szocialista körökhöz, melyhez Schöpflin Gyula, Schöpflin Aladár fia – ki 1945-ig Nagypál István néven publikált – is tartozott. Egyetlen recenzió sem foglalkozik a szerzővel és annak egyéb műveivel, s ez is mutatja, hogy a regényen kívül a recenzeneknek vagy nem sok tudomásuk lehetett azokról, vagy a terjedelmi korlátozás nem tette lehetővé, hogy szigorúan vett tárgyuktól – a regénytől – eltérjenek. A Nyugatban még a szerző nevét is elírták (noha ez a Korunkban is előfordult), Schöpflin kritikája pedig tárgyi tévedésektől sem mentes. A Prager Jenő által alapított pozso-

⁴⁴ A köv. kiadást használtam: MÁRAI Sándor: *Suhaj*. In.: Ivan OLBRACHT: *Átokvölgye – Nikola Suhaj*, Nagy siker volt sorozat, General Press Kiadó, Budapest, 2005.

⁴⁵ A köv. kiadást használtam: Nagypál István bírálata a „Gondolat”-ban *Ivan Olbracht – Nádass József és Straka fordításában megjelent – „Suhaj, a betyár”* című regényéről. In.: *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből, Válogatás hét évszázad írásából*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962, 837–838.

nyi Eugen Prager kiadót „prágai cseh kiadó”-nak, Suhajt pedig nem a Verhovina, hanem a nyugatabbi, a „Vihorlát vidékéről való parasztlegény”-nek nevezi.

A recenziók legfontosabb közös vonása, hogy amellett, hogy pozitívan ítélik meg a regény kvalitásait, olvasatukban azt a magyar kultúrába, annak tradícióiba igyekeznek bekapcsolni. A választást ezen túl az is indokolja, hogy az írások a sajtóbeli megjelenésük után újra napvilágot láttak, átmenthetőnek bizonyultak, s így máig meghatározzák a magyar Olbracht-recepció kezdeteit. A sorolt megfontolások alapján a következőkben a mindhárom írásban megtalálható közös olvasati irányokat, értelmezési tendenciákat vizsgálom.

1. Suhaj, az alárendelt nyelve – alárendeltség, forradalom, social bandit

Eric Hobsbawm a *social bandit* fogalmát a leghíresebb betyárok alakjaiból és a róluk szóló narratívák közös motívumaiból dedukálva kilenc pontban határozta meg.⁴⁶ Ezek legtöbbször *Nikola Šuhaj* (aki vizsgált alakjai között is megtalálható) történetében is fellelhető, ahogy a legtöbb magyar betyár estében (Hobsbawm például Rózsa Sándort is említi). Mindhárom recenzens felsorol néhányat azokból a motívumokból, amelyet a regény tartalmaz, és amelyek a betyárfolklor motívumkincsének is részei. Lássunk néhány fontosabb példát:

- A bűnöző lovagiassága [„a »lovagias« bandita” – írja Márai, mely összecseng Hobsbawm „noble robber” fogalmával] – Márainál, Schöpflinnél
- a szákmány szétosztása a szegények között – Nagypálnál, Márainál
- a nép szolidaritása, aki „falaz” a betyárnak – Márainál, Schöpflinnél
- az egykori bűntársak/barátok általi árulás tragédiája – Nagypálnál, Márainál, Schöpflinnél
- a sebezhetetlenség motívuma – Nagypálnál, Márainál, Schöpflinnél.

⁴⁶ HOBSBAWM, *Bandits*, i. m., 42–43.

A motívumok sorjázásán túl azonban a recenzensek számára a *social bandit* társadalmi szerepe és megítélése mérvadóbb. Sándor Lászlóhoz hasonló megfogalmazásokkal találkozunk mindhárom írásban, bár az explicit szocialista-marxista retorikától mentesen. Eric Hobsbawm *social bandit* koncepciójával szinte összecseng Schöpflin megállapítása: „Az író öntudatlan forradalmárt lát benne, számára az elnyomott nép forradalmi tiltakozását jelenti a hatóság nyomása ellen.” Majd kiemeli az alárendeltség (subaltern) alakzatait:

„Itt látszik meg az a semmivel át nem hidalható távolság, amely a falusi nép és urai között van. Mindegy, hogy melyik államhatalom nevében működik, a hatóság marad, ellenséges idegen. [...] Betyárkodása magánügyből indul ki, de életbevágó ügy lesz a csendőrök számára, osztályharccá a parasztok részéről. Az író minden tárgyilagossága mellett észrevehetően a betyár pártján van [...] mert észrevette a dolog forradalmi jellegét.”

Hasonló olvasatot találunk Nagypálnál is:

„A császár, a forradalmak, a cseh uralom sem jelent mást a ruszinoknak, csak új urakat, új csendőröket. [...] Suhaj [...] a primitív, ösztönös lázongás megtestesítője, [...] a ruszin nép szimbóluma [...]; népének nyomorúsága ilyen alakban tör ki, s így lesz egy nép lázadásából hősenek lázadása... [...] Suhaj az ösztönök, és az önmagában való hit hőse.”

Az öntudatlan forradalmár képe Márainál is megjelenik, még hozzá freudista köntösben, mint a nép vágyálmának kivételése:

„[Suhaj], akitől az emberek várnak valamit [...] valamilyen programba nem szedett szándék megvalósítását – s ez a tudatok, civilizációk, törvény és erkölcs alatt szunnyadó tömeg Wunschtraum[ja] testesül meg a banditában. A végén mindig a nép árulja el, cinkosai és kegyeltjei adják csendőrökre, mert titokban félnek is tőle, ahogy az ember mindig nagyon fél attól, amit mélyen, az öntudat alján nagyon szeretne[.]”

Ez a bizonyos öntudatlan, programba nem szedett lázadás, ahogy Hobsbawm is írja, a forradalom legprimitívebb példája is egyben.⁴⁷

⁴⁷ HOBSBAWM: *Bandits*, i. m., 26.

Schöpflin szintén kiemeli ezt a vonást, olvasatában Suhaj „öntudatlanul csinálja, amit csinál[.]” hasonlóan a nép „wunschtraumjának” projekciójához a betyár nála is elnyomott népe kollektív identitásával ruházódik fel: „Az egyszerű útonálló alakja óriásivá nő ebben a bujdosósi játékban, ráveti árnyékát az egész vidékre.” Ám míg Schöpflinnél a jelenség szigorúan szociológiai szempontból érdekes, addig Márainál már ennek pszichológiai vetületével is találkozunk.

A szociológiai érdeklődésre példa, hogy Schöpflin Aladár, a másik két recenzenssel szemben, kifogásolja a szerző ideológiai befolyásoltságát:

„A nép néma, de tevékeny rokonszenvében látja ennek igazolását, abban a passzív ellenállásban, sőt cinkosságban, amelyet a csendőrök ellen tanúsít[. ...] Itt látszik meg az a semmivel át nem hidalható óriási távolság, amely a falusi nép és urai között van. [...] Suhaj történetének ezt az elméleti megalapozását a kelleténél jobban kimondja – elég lett volna éreztetni, az eseményekből kihozni. Milyen nehéz ennek a primitív – a magyar parasztnál sokkal primitívebb – népnek a lelki világát szavakkal, mozdulatokkal éreztetni! Az írónak expediensekhez kell folyamodni.”

Első olvasatra világosan áll előttünk a sorok közül kiolvashatóan a szociográfia és irodalom viszonyára vonatkozó kérdés – Hogyan lehet az „elnyomott,” a „primitív,” a „néma” nép világát irodalmilag hitelesen, „kétségtelen írói eszközökkel” ábrázolni úgy, hogy ne „kell[jen] expediensekhez folyamod[ni]?”

Schöpflin szemrehányó soraiból azonban sokkal fontosabb tanulság is levonható mint a szociológia és irodalom közötti kapcsolat, ha a fenti kérdést kissé átfogalmazzuk: Hogyan lehet nyelvet találni az alárendeltnek? Avagy: Can the subaltern speak / Szóra bírható-e az alárendelt? A „néma”, alárendelt népnek való nyelvkérés dilemmája, a szóra bírása az említett Spivak-tanulmány felőli értelmezéshez vezet vissza. Olbracht a Nikola Šuhaj történetében megtalálta az alárendelt, a „néma” nyelvét, mert „[...] észrevette a dolog forradalmi jellegét. Azt, hogy ennek a nyomorgó, tudatlan népnek a betyár az egyedül lehetséges szava, amellyel helyzete ellen tiltakozni tud.”

2. Suhaj, a primitív – egzotikum, pszichoanalízis

A recenzenseknél megjelenő társadalmi reflexiók mindegyike meggyezik abban, hogy a banditizmus az archaikus társadalmak sajátja, s ezt egyrészt a múlthoz tartozó, letűnt magyar betyárvilág, másrészt a kárpátaljai társadalom adott körülményeinek szempontjából reflektálnak rá. Az imént már Schöpflinnél találkoztunk a „primitív – a magyar parasztnál sokkal primitívebb nép[pe].” Nagypál István pedig egyenesen tobzódik a „primitivitásban”, vagy archaikus *couleur local*ban, noha Olbrachtak – mint azt Sándor László megjegyzésében fentebb láthattuk – sikerült az „exotikumon” túlmennie s prózájába organikusan és természetesen simul bele a régió társadalmának ábrázolása. Nagypál „orientalista” szemlélete azonban az archaikum fetiszizálásával elsilányítja a regény ezen erényét. Retorikusan szépen megformált mondataiba sikeresen zsúfolja be a legtöbb sztereotípiát:

„A ruszin föld mord hegyei, zúgó patakjai, őserdői között különös nép él. Inas, szűkszávú hegylakók, akik nappal favágók, szekeresek, küszködnek a sanyarú földdel és az adóval – éjjel pedig fölkerekednek, álarcot húznak és ősemberi vadsággal, mint fejszés útonállók lesnek a zsidó kereskedőkre. A civilizációból csak az adóvégrehajtó és a csendőrpuska tusa jut nekik: hegylakó-erkölcsük véghetetlen távol van az »európai«, »keresztény« felfogástól; gyilkosság és szeretkezés, munka és túrés, néma összetartás és dühödt bosszú más értelmezésben, más, ősbibb fogalmazásban él köztük – ez a hegyek, erdők üldözöttjeinek ősrégi törvénye.”

Edward Said orientalizmus-fogalma nyomán Homi K. Bhabha: *The Other Question*⁴⁸ c. tanulmányában a koloniális diskurzust és annak sztereotípiáit elemezve használta a fetiszizmus freudi elméletét, azok között funkcionális vonatkozást fedezett fel.⁴⁹ A koloniális

⁴⁸ Homi K. Bhabha: *The other question: Stereotype, discrimination and the discourse of colonialism*. In: Uő.: *The Location of Culture*, Routledge, London-New York, 1994, 66–84.

⁴⁹ „In this spirit I argue for the reading of the stereotype in terms of fetishism. The myth of historical origination – racial purity, cultural priority – produced in relation to the colonial stereotype functions to ‚normalize’ the multiple beliefs and split subjects that constitute colonial discourse as a consequence

szem fetisizmusának lehetőünk tanúi a primitivitást illető sztereotípiák tekintetében. Ez már csak azért is érdekes, mert Nagypál azt állítja, hogy „[...] Olbracht könyve [...] hangot ad egy elsüllyedt nép lázongó kiáltásának, [...] és] a »virtuális Közép-Európának« is marandandó emléke.” Hiába mutatja a szerző együttérzését az alárendelt, az „elnyomott” iránt, az archaikum, az emlék, a primitív, mind a kolonizáló szem fetisizmusára utalnak.

Márai recenziójában Schöpflinhez (és Hobsbawmhoz) hasonlóan szintén érzékelteti a banditizmus termő talajaként szolgáló archaikus és elnyomott (alárendelt) társadalmi közeget, ám a másik két recenzenssel ellentétben a társadalmi változásokat árnyaltabban szemlélve a banditizmus kortársi jelenségére hívja fel a figyelmet.

Ám az egyén és kollektívum társadalmi vonatkozásaira tett megjegyzésektől is érdekesebbek azok a tömegpszichológiai megállapítások, amelyekre Márai gondolatmenetét kifuttatja. A primitivitás nála nem civilizációs, de tömegpszichológiai összefüggésekben merül fel. Ahogy már az előbb idézett részlet mutatta („wunschtraum”), az elfojtás és kitörés/projekció freudi tanát használja fel soraiban, s a Suhaj-jelenségben a betyár időközön és rendszereken túli alakját ismeri fel:

„A magyar betyárvilág a múlté, szegénylegényeink bevonultak a városokba és felcsaptak közönséges, romantikamentes micisapkás bankrablókknak; hősi tetteiket bajos versbe vagy füzetes regénybe szedni – de íme, itt is, ott is, szerte Európában, a »demokratikus« köztársaságokban, felbukkan a hamisítatlan betyár[...] [...] E napon ítélték halálra Korzikában a francia Rózsa Sándort, a hirneves csendőrgyilkost és turistafosztogatót, Spada mestert; úgy látszik a legmagasabb, mint a legkezdetlegesebb civilizációkon belül, mindegyre megtestesül ez a népi regényhős, s az erdők, melyek formálják és kivetítik, örökké ott erjednek, mélyen és titkosan, az európai polgárosultság szemre oly tükörsima, s a valóságban oly törékeny felszine alatt.”

---

of its process of disavowal. The scene of fetishism functions similarly as, at once, a reactivation of the material of original fantasy – the anxiety of castration and sexual difference – as well as a normalization of that difference and disturbance in terms of the fetish object as the substitute for the mother’s penis.” Uo. 74.

Márai freudizmusát már Fried István feltárta tanulmányában⁵⁰ – ebből kiderül, nemcsak Sigmund Freud, de Ferenczi Sándor elméletében is otthonosan mozgott. Ismerhette a *Totem és tabu* 1918-ban Ferenczi bevezetőjével kiadott fordítását (persze eredetiben is olvashatta), arra viszont még nem derített fényt a kutatás, hogy vajon ismerhette-e az ennek nyomán a pszichoanalízis és az etnográfia határvidékén kisarjadó korabeli „néplélektani” műveket, hiszen éppen a 30-as évek első felében látnak napvilágot a freudi elveket az antropológiában módszeresen alkalmazó Róheim Géza munkái, s C. G. Jung is ebben az időszakban dolgozza ki a kollektív tudattalan és az archetípusok elméletét.

3. Suhaj és Rózsa Sándor – tradíció, betyárfolklor, legenda

Schöpflin és Márai kritikájukban komparatív olvasati irányt is felvetnek, mellyel a betyárfolklor és -irodalom magyar tradíciójába kapcsolják be Suhaj alakját. Mindkét szerzőnk a regényből sorolt betyárnarratívákra jellemző motívumok elősorolása mellett magyar példát is említ, s e motívumok közössége folytán a két alak hasonlóságát emelik ki.

Schöpflin: „Érdekes, hogy ennek a betyárnak a képe mennyire azonos azzal a betyárképpel, amelyet Eötvös Violája nyomán a magyar romantika dolgozott ki.”

Márai: „Suhaj Mikulás, a jeles rabló, pontosan az volt a háború utáni Kárpátoknak, ami Rózsa Sándor volt a békebeli magyar Alföldnek.”

Bár mindkét magyar példa sokban is különbözik, az exemplum ezúttal inkább a magyar betyárhagyományt reprezentálja („melyet a magyar romantika dolgozott ki”, írja Schöpflin, Márai pedig a magyar ponyvairodalom „füzetes regénye[ire]” céloz), mint önmagát. Akár Eötvös József: *A falu jegyzőjének alakja*, akár a Rózsa Sándor, a ponyvairodalom hőse⁵¹ – inkább a magyar betyárirodalom tradí-

⁵⁰ FRIED István, *A „freudizmus” – ahogyan Márai elgondolta*, Forrás 32, 2000/4, 26–37.

⁵¹ Ld.: *Lásd zsványséguknak ez lett jutalma! (Betyárköltészet)* In.: POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Magyar Helikon, Budapest, 1978; BÉKÉS István, *Magyar Ponyva Pitaval*, Minerva, Budapest, 1966.

cióját jelölik ki. Hogy emellett a tegnapi Nikola Šuhaj mellett a régi magyar betyár mennyire volt adaptálható a kor viszonyaira, nehezen megválaszolható kérdés – annyit viszont mindenképpen fontos megjegyezni, hogy Móricz Zsigmond éppen a *Suhaj, a betyár* megjelenésének évében írja a *Betyárt*, s néhány évvel később a két Rózsa Sándor-regényt (akiről Krúdy Gyula 1923-ban szintén regényt írt).

Küllös Imola Hobsbawm nyomán vizsgálja a közép-európai betyárfolklor motívumait és szüzséit, Olbracht regénye és riportja (*Betyárok*) nyomán Nikola Suhaj, Oleksa Dovbus és Rózsa Sándor története is szerepel.⁵² Dobos Ilona⁵³ a magyar és összeurópai betyárfolklor motívumait tanulmányozva szintén felhívja a figyelmet a motívumok interkulturális jellegére, vagyis arra, hogy „A magyar betyárhagyomány szervesen beillik a kelet-európai és balkáni betyárképbe.”⁵⁴

Ahogy arra Schöpflin és Márai is felfigyeltek, a betyárhagyomány interkulturalitása megkönnyíti a Nikola Suhaj domesztikálását, s bár ezt mindkét recensens felismeri, különböző irányokba mozdulnak el. Márai, mint azt láthattuk egy kortárs betyárra is felhívja a figyelmet, akit „e napokban ítéltek halálra”,⁵⁵ mégis egyszerre a banditizmus hagyományos és korabeli, tehát örök és archetipikus jelensége érdekelt:

„A mese örökké ugyanaz. Suhaj Miklós, mint Rózsa Sándor, örökké a népmeséből érkezik, s abban él tovább[.] [...] Rózsa Sándor, tudjuk, éppen olyan aljas kapcabetyár volt, mint a háború utáni Csehszlovákiában

⁵² KÜLLÖS Imola, *A betyárok a folklórban és a valóságban, Betyármondáink nemzetközi és nemzeti vonásai, főbb motívikája*, Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Sectio Ethnographica et Linguistica = Néprajz és Nyelvtudomány, XXXV. évf., 1995, 53–71.; Vö.: Uő.: *Betyárok könyve*, Néprajzi Kiskönyvtár, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988.

⁵³ DOBOS Ilona, *Betyárok* In: Uő.: *Paraszti szájhagyomány, városi szóbeliség*, Gondolat, Budapest, 1986, 146–152.

⁵⁴ DOBOS Ilona, *Betyárok*, i. m., 147.

⁵⁵ Az utolsó Korzikai banditát, Andrei Spadát (1897–1935) Bastiában a Place Saint-Nicolas téren jún. 21-én állították guillotine alá: „Spada, le plus connu des bandits, fut finalement capturé, jugé et guillotiné le 21 juin 1935.” Ralph SCHOR, *La presse française continentale et l'extermination des bandits corses en 1931*, Recherches Régionales 4, 1982/dec., 64–81.

lehetett Suhaj Mikulás; [...] a magyar olvasó számára különösen érdekessé avatja, hogy ez a nyilván élő személyből és csendőri aktákból komponált csehszlovák rablógyilkos közel évszázaddal a magyar betyárvilág hőskora után, teljesen azonos rekvizitumokkal támad fel.”

Schöpflin a kulturális tradíciók különbségeire is felfigyel:

„Legenda képződik körülötte, elhiszik, hogy nem fogja a fegyver, utóbb maga is elhiszi. / Ez utóbbi vonás már a szláv mese-fantáziára utal. A magyar betyár mindig bűnösnek érezte magát, virtusa mögött ott sötéttett az akasztófa vagy a vármegyei börtön árnyéka.”

Schöpflin betyárképét, melyet „a magyar romantika dolgozott ki” érdemes összevetni Küllös Imola megfigyeléseivel, aki arra hívta fel a figyelmet,

„[...] hogyan alakul át a pusztai lovas betyár a magyar nemzeti karakter szimbólumává. Ezt a folyamatot más népeknél is megfigyelték, regisztrálták és elemezték. (Vö. [...] Olbracht 1934.) [...] A XIX. században létrejött magyar betyárfolklor archaikus szüzséi, motívumai ellenére az irodalmi korstílusnak megfelelő romantikus, szentimentális hősként ábrázolja a betyárokat[.]”⁵⁶

Schöpflin Suhajban „öntudatlan forradalmár[t]” lát, akinek alakját az „elnyomott”, szláv nép folklórijából vezeti le. Éppen ez a legendaképződés, amely a valóságos alakkal szétválaszthatatlanul összevegyül, érdekli még leginkább a három recenzenst. Schöpflin így fogalmaz:

„[Suhajt] A nép teszi hőssé, legendát kerít köréje s ő vállalja ezt a szerepet. [...] A visszhangja növeszti nagy arányokra a tudatlan, egyszerű paraszt rablót[, aki] a nép képzeletében, mesében, dalban él tovább.”

Schöpflin Olbracht „társadalom-lélektani” nézőpontjának keretében értelmezi a valós alak és történet körül megképződő legendát.

⁵⁶ KÜLLÖS, *A betyárok a folklórban...*, i. m., 66–67.

Márainál a betyár legendájának mitogenézise „az öntudat aljá[ról]” tör felszínre, „s ami menthető belőle, azt áthangszerelik a népmesébe és a füzetes regénybe.” Ez a legendaképződésre tett megjegyzése is megerősíti Márai pszichoanalitikus irányba elmozduló olvasatát, melyben mintha a jungi kollektív tudattalanra – mely egyben a mítosz és meseképződés eredete is – érez rá.

*

Mint láthattuk, mindhárom recenzens az Olbracht-regény olvasatában a betyármotívumra összpontosít. A regény regionális beágyazottsága a recenziókban nem kap különösebb hangsúlyt, ellentétben a cseh recenziókkal, nem próbálják azt egy regionális (nyelv- és kultúráközi), kárpátaljai kánonba integrálni. Több korabeli cseh kritika ugyanis a *Nikola Šuhaj* megjelenése után egy ilyen cseh (nyelvű) regionális kánonban kezdett gondolkodni, melyben a korabeli cseh szerzők kárpátaljai vonatkozású műveit gyűjti össze – s a kánon csúcsára Olbracht regényét helyezik. Ilyen eset Antonín Hartl, Kárpátalja és a ruszin kultúra specialistája, *Čeští spisovatelé a Podkarpatská Rus (A cseh írók és Kárpátalja)* c. írása⁵⁷ – a későbbiekben e regionális kánon a cseh irodalomtörténet-írásban öröklődik tovább. A kor egyik legkiválóbb kritikusa, F.X. Šalda pedig Karel Čapek Kárpátalján játszódó *Hordubal* c. regényével veti össze a regionális beágyazottság és a prózapoétikai eszközök szintjén.⁵⁸ Érdekes, hogy a Prager kiadó Az Új Európa Könyvesháza sorozatát a *Hordubal* magyar fordítása indította 1935 végén, s ebben jelent meg a *Suhaj, a betyár* is. A magyar kritikák mégsem indulnak el a regionális kánon keresése felé, noha abba több magyar művet be lehetne kapcsolni. A magyar recepció nem említi például Illés Béla verhovinai tematikájú novelláit, sem pedig oroszul megjelent (máig lefordítatlan) regényét, melyben Nikola Suhaj történetét dolgozza fel (*Николай уугаў*, Москва, 1924).⁵⁹

⁵⁷ Ant[onín]. HARTL, *Čeští spisovatelé a Podkarpatská Rus*, *Rozhledy* 2, 1933/8–9, 54–55; Uo. 1933/10, 67–68.

⁵⁸ František X. ŠALDA, *Dvě románové balady z Podkarpatské Rusi*, In: Uő.: *O předpokladech a povaze tvorby, Výbor z kritického díla*, Československý spisovatel, Praha, 1978.

⁵⁹ Ld.: BOTKA Ferenc, *Illés Béla két ismeretlen kisregénye*, ItK 84, 1980/3, 322–331.

A három vizsgált recenzióból világos, hogy a regionális beágyazottság csak mint a regény *couleur localja* fontos, s néhány esetben ennek jellemzése még a primitivitás és archaikusság leírásának kolonialista sztereotípiáit is mozgósítja.

A három vizsgált recenzió és Sándor László írásai mutatják, Olbracht magyar recepcióját a politikum, az alárendelt szóra bírása és az interkulturális betyárfolklorhoz való kapcsolat befolyásolta – mely egyben a magyar nemzeti hagyományba vezet – ezek voltak azok az irányok, melyek mentén a magyar Olbrachtot olvasták.

HIVATKOZÁSOK

KÖNYVEK:

- A *Sarló* jegyében, *Az újarcú magyaroktól a magyar szocialistákig, a Sarló 1931-iki pozsonyi kongresszusának vitaanyaga*, Sarló Országos Vezetősége, Pozsony, 1932.
- A *szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből, Válogatás hét évszázad írásaiból*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1962.
- BALOGH Edgár, *Hét próba – Szolgálatban*. Magvető, Budapest, 1981
- BALOGH Edgár, *Tíz nap Szegényországban*, Magverő, Budapest, 1988.
- BÉKÉS István, *Magyar Ponyva Pitaval*, Minerva, Budapest, 1966.
- DALLOS István – MÁRTONVÖLGYI László – SZALATNAI Rezső (szerk.) *Szlovenszkói magyar írok antológiája 3, (Műfordítók)*, Lówy Antal és fia könyvnyomdája, Nyitra, 1937.
- DOBOS Ilona, *Paraszi szájhagyomány, városi szóbeliség*, Gondolat, Budapest, 1986.
- FÁBRY Zoltán, *Az éhség legendája, Kárpátalja: 1932*, Az Út Kiskönyvtára, 4., Mező István szenátor kiadása, Pozsony, 1932.
- HALL, Michael C. – TRUCKER, Hazel (szerk.) *Tourism and Postcolonialism, Contested Discourses, Identities and Representations*, Routledge, London, 2014.
- HOBBSAWM, Eric J., *Primitive Rebels, Studies in Archaic Forms of Social Movement in the 19th and 20th Centuries*, Manchester University Press, 1959;
- HOBBSAWM, Eric J., *Bandits*, Revised Edition, Pantheon Books, New York, 1981, (orig: 1969)
- KOLLIN Ferenc, *A Prager Könyvkiadó története*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977.
- KÜLLŐS Imola: *Betyárok könyve*, Néprajzi Kiskönyvtár, Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1988.
- NELSON, Cary – GROSSBERG, Lawrence (szerk.) *Marxism and the Interpretation of Culture*, Urbana, University of Illinois Press, 1988,

- OLBRACHT, Ivan, *Átokvölgye – Nikola Suhaj*, Nagy siker volt sorozat, General Press Kiadó, Budapest, 2005.
- OLBRACHT, Ivan, *Nikola Šuhaj loupežník, Golet v údolí, Hory a staletí, Naše vojsko*, Praha, 1959,
- OLBRACHT, Ivan, *Pryč s legendami, Spisy Ivana Olbrachta XV*, Praha: Československý spisovatel, 1961.
- POGÁNY Péter, *A magyar ponyva tüköre*, Magyar Helikon, Budapest, 1978;
- SAID, Edward W., *Orientalism*, Penguin Books, London, 2007. (orig.: 1978)
- ŠALDA, František X., *O předpokladech a povaze tvorby, Výbor z kritického díla*, Československý spisovatel, Praha, 1978.
- SÁNDOR László, *Hazánk, Kelet-Európa*, Gondolat, Budapest, 1979, 325–6.
- SÁNDOR László, *Három ország polgára voltam, Egy évszázadnyi élet emlékei 1909–1993*, Madách-Pozonium, Pozsony, 2009.
- SÁNDOR László (szerk.) *Ez volt a sarló*, Kossuth-Madách, 1978.
- ZÁDOR András: *Olbracht*, Gondolat, Budapest, 1967.

FOLYÓIRATOK, PERIODIKUMOK:

- Acta Universitatis Szegediensis de Attila József Nominatae, Sectio Ethnographica et Linguistica = Néprajz és Nyelvtudomány*, XXXV. évf., 1995.
- BALOGH Edgár, *Falun szőtt városi nadrág, eltűnt bazsarózsák, fát hordó úrszegények és a sült krumpli története, Beszámoló a sarlósok ruszinszkói vándorlásáról*, Prágai Magyar Hírlap, 1930/09/24, 218.; BALOGH Edgár, *Fohász a háborúért, alkohol és kultúra, iparos-földmunkások és akik ingyért dolgoznak Beszámoló a sarlósok ruszinszkói vándorlásáról*, Prágai Magyar Hírlap, 1930/10/2, 225.;
- BALOGH Edgár: *Korteszöld és szétszóródó család, a munka sebesültjei, szegények bárdja és egy orvos, aki fütyörész, Beszámoló a sarlósok ruszinszkói vándorlásáról*, Prágai Magyar Hírlap, 1930/10/10, 232.
- BOTKA Ferenc, *Illés Béla két ismeretlen kisregénye*, ItK 84, 1980/3, 322–331.
- FÁBRY Zoltán, *A betyár regénye (Ivan Olbracht: Nyikola Suhaj, a betyár c. regénye)*, Új Szó, 1954/6/6, 5.
- FÁBRY Zoltán, *A Sarló címére*, Korunk, 1934/5, 398.
- FÁBRY Zoltán, *Proletáriródalom*, Korunk 1929/4, 309–311.
- FÁBRY Zoltán, *Proletárregények*, Korunk, 1930/7, 752–756.
- FORBÁTH Imre, *Kisebbségi magyar irodalom kérdéséhez*, Korunk, 1930/6, 441–44.
- FRIED István, *A „freudizmus” – ahogyan Márai elgondolta*, Forrás 32, 2000/4, 26–37
- HARTL, Ant[onín]., *Čeští spisovatelé a Podkarpatská Rus*, Rozhledy 2, 1933/8–9, 54–55; Uo. 1933/10, 67–68.

- KOLLIN Ferenc, *Prager-könyvek az antifaszizmus és a népfront-politika szol-
gálatában*, Magyar Könyvszemle 85, 1969/3, júl – szept., 247.
- KOPIŠŤANSKÁ, N. F. – GOŠOVSKÝ, V. L., *Jak vznikla první kniha Ivana
Olbrachta o Zakarpatsku*, Česká literatura 25, 1977/1.
- KOVÁCS Károly, *Két kultúrforma*, Korunk, 1936/10, 827–32.
- NOVÁK, Arne, *Olbrachtův baladický román*. Lidové noviny 41, 1933/163,
1933. 03. 30, 9.
- Ivan OLBRACHT: *Kalyiba a Holatynon*, Korunk, 1935/9, 659–664.
- ONDREJČÁK Eszter, *Anton Straka csehszlovák kultúrattasé és „magyar ba-
rátai”*, Korunk 3/26, 2015/7, 91–99
- SÁNDOR László, *Ivan Olbracht kárpátaljai riportkönyve*, Korunk, 1935/9,
711–713.
- [SÁNDOR László] s. l.: *Ivan Olbracht: [sic!] Hory a staletí* (Melantrich, Pra-
ha, 1935), Korunk, 1936/2, 537–539.
- [SÁNDOR László] *Kárpátaljai szövegmontázs*, Korunk, 1936/7–8, 677–680.
- SCHOR, Ralph, *La presse française continentale et l'extermination des bandits
corses en 1931*, Recherches Régionales 4, 1982/dec. 64–81.
- SZÁZ Pál: *Az etnográfiai írás sajátosságai és az idegenség alakzatai Ivan
Olbrach kárpátaljai riportjaiban*, In: Irodalmi szemle 59, 2016/2, 60–81.

RESUME

The beginnings of the Hungarian reception of works of Ivan Olbracht, one of the most prominent masters of interwar Czech prose, trace back to the middle of 30s. The success of his works set in Subcarpathian Rus – a book of sociographical reports (1931, 1937), the novel Nikola the Outlaw (1933) and lastly a triptych of proses Valley of Exile (1937) – arose in curiosity of contemporary Hungarian literature. Otherwise his name appeared in leftist press, his Subcarpathian works came to the fore in Hungarian public thanks to editions of Bratislavian publishing house Eugen Prager which came out with two lastly mentioned books (1936, 1938). The present study revisits the beginnings of Hungarian reception of these works. László Sándor presented Olbracht to the Hungarian public in the columns of Korunk and also published some parts from his works. Second part of this study deals with his picture about Olbracht. Sándor focused on his reports and emphasized the representation of local community with his problems and the viewpoint of Marxist sociology. Next part of the study explores the reception of Nikola the Outlaw after its publishing by comparative analysis of critiques about it written by Sándor Márai, Aladár Schöpflin and István Nagypál (Gyula Schöpflin). By recovering mutual directions of their reading, the terms and perspectives of contemporary human disciplines (as subaltern and postcolonial studies or mass psychology) can be identified and used for shaping of a re-reading of Olbracht's works in the light of recent theories.

CSEHY ZOLTÁN

Arc, arcrongálás, maszkos játék*

(Az ún. szlovákiai magyar irodalom nyelveiről – vázlat)

Annotáció: A tanulmány azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy létezik-e nyelvi alapon önazonos szlovákiai (kisebbségi) magyar irodalom, s hogy e lehetőséggel él-e a kisebbségi alkotó. Különös hangsúlyt helyez az ún. szlovmagy vagy kevert nyelv alkalmazására, illetve a többnyelvűsített szövegek nyelveinek érvényességi és poétikai terére, a térhasználat milyenségére, valamint a szerzők viszonyulására a kisebbségi író profiljához. Az arcrongálás és az arcteremtés dinamikájának megragadásával lényegében jól leírható a kérdéshez való szerzői viszonyulások sokfélesége. Érdemes ugyanakkor hangsúlyozni, hogy a nyelvi deterritorizáció költői feszültsége jól kiaknázható, de az átpolitizált kisebbségi irodalom nyelve ennek ellenére sem lesz a nyelvhasználat szociolingvisztikai referenciatere, hiszen természetéből fakadóan eleve a stilizálás gesztusai éltetik és eleve „nyelvekben” léteznek.

Kulcsszavak: szlovákiai magyar irodalom, kisebbségi irodalom, keveréknyelvek, arcadás és arcrongálás, szerep, maszk, identitás.

Réges-régi vita tárgyát képezi, hogy van-e, volt-e (lesz-e) nyelvi alapon önazonos (sőt: hogy van-e, volt-e, lesz-e egyáltalán) szlovákiai magyar irodalom. Különféle konstrukciók léteznek, megnyugtató válasz azonban eleve nem születhet, mivel a kérdésfelvetés egy lényeges elemet kerül ki: ez pedig az irodalom létmódjával, az esztétikai programmal és az alkotó éntformálási stratégiáival függ össze.¹ Arcadó-e

* A tanulmány a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tan-
székének *Ideológiák, identitások és önreprezentáció multikulturális térben*
című, 1/0051/14-es számú VEGA-projektjén belül íródott.

¹ Vö. pl.: NÉMETH Zoltán, *A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005, 5–52.

a kisebbségi író profilja (s elvben miért ne lehetne az?), s ebben milyen szerepe van a nyelvek közti átjárásnak vagy a nyelvi elkülönülésnek? Nagyjából ezekre a kérdésekre keres választ az alábbi írás.

Kézenfekvő kérdés, hogy vajon csak poétikai-nyelvi programot választ-e az ún. kisebbségi alkotó. Ha a Deleuze–Guattari-féle Kafka-könyvben keressük a választ, világos, hogy nem, mert a kisebbségi alkotó nyelve igen erős „deterritorializációs együtthatóval” rendelkezik.² Hiszen hiányzik az ún. „referenciatér-nyelv”. Történelmi dimenziót adva a gondolatnak, felmerülhet, hogy pl. a latinul író közép-európai humanista még ennél is nagyobb deterritorializációs együtthatóval bír, hiszen egy fizikai-materiális értelemben fokozottan referenciatér nélküli nyelven ír, holott a holt latin épp ennek köszönhetően univerzalizálódik és válik „szent” vagy rituális nyelvvé, melynek referencialitása részint valamiféle örök ideában, részint az írásbeli hagyományban gyökerezik. Esetünkben a deterritorializációs együttható Magyarország viszonylatában érdekes: a magyar nyelv bizonyos regiszterei nem szervesülnek, hiányoznak vagy részlegesen jelennek meg, s ennek lehet, van is irodalmi vetülete. Ez a jelenség talán a leginkább a műfordítás problémáiban ölt testet: s miközben táplálja a saját nyelvünkben „idegenként” létezés érzetét, az idegenség egyfajta alternatív poétikáját is létrehozza. Egy-egy nyelvi értelemben alternatív vagy lokálisan determinált alkotás könnyen betagozódik az ún. egyetemes magyar irodalomba, legfeljebb a másságoetika egy nyelvileg erősen stilizált ágához sorolódik, de pl. a műfordítás-irodalomban az ilyen vállalkozás nagy eséllyel kudarcos. Ki akarna pl. szlovmagyra (szlovákiai magyar nyelvre – jelentsen ez most bármit is) fordítani pl. Horatiust vagy Proustot? A szlovákból (és csehből) készült műfordítások egyik gyakran észlelt eleme viszont a „szlovmagy” átsejlése a szövegen, kivált, ha a műfordító szlovákiai magyar közegben szocializálódott. Hísznyai-Tóth Ildikó Vilikovský-fordításáról írja Márton László: „A fordításról, szlovák nyelvismeret híján, annyit mondhatok, hogy meggyőző. Hísznyai-Tóth Ildikó jó ritmusban haladó mondatokat ír le, itt-ott regionalizmusokkal, szlovákiai magyar tájszavakkal ízesítve.”³

² Gilles DELEUZE, Félix GUATTARI, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Budapest, Quadmon Kiadó, 2009, 33–56.

³ Vö. MÁRTON László, *A gonoszság mint hagyaték*, *Élet és Irodalom*, 56. évf. 2012. 3. 2., 20.

Szlovákiai magyar viszonylatban döbbenetesen kicsi a többi idegen nyelvből készült fordítások aránya a szlovákhhoz képest, aktív műfordítóink közt elenyésző a más nyelvekből (is) fordító műfordítók száma. Ha pedig a szerző szlovákul is ír (pl. Farnbauer Gábor) vagy szlovák nyelvi alapbeállítottsága ellenére magyarul (pl. Peter Macsovszky, Mila Haugová) akkor éppenséggel a deterritorializáció poétikai feszültségét aknázza ki, s ez immár diskurzusteremtő erejű poétikai gesztusnak minősíthető.

A másik fontos Deleuze–Guattari-tézis szerint a kisebbségi irodalomban „minden politika”, „minden kollektív értéket kap”, és így egy „másfajta tudat”, „érzékenység” eszközeinek kifejlesztése is lezajlik. Az irodalom, az írás és a politika olyan érzékeny viszonyrendszert alkot, mely két véglet közt oszcillál: létezhet kizárólag esztétikai alapú, „antipolitikus” irány és kisebbségileg (nemzetileg, politikailag, ideológiailag stb.) elkötelezett irodalom egyaránt. Vagyis a kisebbségi irodalom lehet egy emancipációs irányultság „szubkulturális” terepe, de lehet külső bélyeg, megbélyegzés is, melyet a szerző szükségyszerűen (közösségi program) vagy szégyenkezve („gettósodás”), esetleg büszkén („mártírium”) visel. De lehet abban az értelemben is kisebbségi, hogy egy „nagy” vagy „erősebb” irodalom peremén születik meg, s lényegében nyelvváltást eredményez.⁴ És lehet kisebbségi abban az értelemben is, hogy egy másik irodalom saját, mégis nyelvi értelemben elkülönböző nyelvi peremén születik, mint pl. a prágai német nyelven íródott Kafka-életmű.

Balázs Imre József az ún. minor és maior nyelvhasználat kisebbségi irodalmi „szizofréniájának” játéktérében négy alapvető nyelvhasználati módot különít el: a helyi nyelv a mindennapoké, az intimitásé, a másik nyelv az államé, a hatalomé (Erdély esetében ez a román), a harmadik nyelvhasználati mód a „referenciátér-nyelv”, mely a nagy irodalmi elődök „heroikus” nyelve, egy „utópikus nyelvváltozat”, sőt bizonyos értelemben szakralizált is, és ehhez jön a „kulturális nyelvváltozat”, melyet úgy kell elképzelni, hogy „magára öltheti mind-

⁴ Vö. pl. TOLDI Éva, *Nyelvváltás és regionális hovatarozás-tudat = Kortárs magyar kisebbségi irodalmak. Posztkolonializmus, gender studies, littérature mineure*, szerk. BALÁZS Imre József, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 44–53.

három másik nyelvváltozat jegyeit, ugyanakkor arra is képes, hogy távolságot tartson tőlük, reflektáljon rájuk. Ily módon magyarázatot kaphatnánk arra, miként lehetséges, hogy az erdélyi magyar kultúra különböző korszakaiban újabb és újabb kísérletek történtek a kulturális nyelv »bekebelezésére«: a húszas évek transzszilvanista irodalma, majd a hetvenes évek irodalmának egy vonulata megkísérelte a szakrális nyelvváltozattal azonosítani a kultúra nyelvét. A negyvenes-ötvenes években a bürokratikus hatalmi nyelv jegyei árasztották el az irodalom nyelvét. A posztmodern töredékesség irodalma vagy a hatvanas-hetvenes évek későmodern irodalma pedig olyan jellegű »minor« nyelvváltozatként olvasható, amelyet Deleuze és Guattari a soknyelvűség jegye alapján értékel fel. Ha ezt a gondolatmenetet követjük, a kultúra nyelve valóban nyitottnak mutatkozhat mind-egyik nyelvváltozat felé: ezek kölcsönös használatra és megértésre tarthatnak számot.⁵ Ez a posztmodern kulturális nyelvváltozat jellemzi a jelenkori szlovákiai magyar irodalom fővonulatát is.

A kisebbségi átpolitizált térben helyet kereső hazai alkotó előtt ezen belül számos énformálási stratégia áll. Ha a kilépést választja, két alapvető lehetősége van: ha feladja a kisebbségi arcot, és a kisebbségi irodalom pozícióját megtagadja esztétikai és nyelvi szempontból is, egy „hiperkulturális” nyelvhasználati modellnek engedelmesséve dolgozik (egy Horatius-fordító pl. elvben aligha tehet mást). Vagy pedig alternatív poétikákba „menekül”. Ilyen alternatív viszonyt alakít ki a nyelvvel pl. az avantgárd, elég csak pl. Cselényi László töredezett, fragmentált (szlovák, cseh, francia stb. elemeket is használó) montázsverseire gondolni,⁶ de ilyen pl. a vizuális költészet univer-

⁵ BALÁZS Imre József, *Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban*, Kisebbségkutatás, 2006/2, 229–236.

⁶ Vö. pl. CSEHY Zoltán, *Nyulak kövel kivert fogsora. Cselényi László Elvetélt szívárvány című művének zenei olvasata (Von Steinen ausgeschlagnene Hasengebisse. Musikalische Leseart des Werkes Elvetélt szívárvány von László Cselényi) = On the Road – Zwischen Kulturen unterwegs*, Ágoston Zénó BERNÁD, Márta CSIRE, Andrea SEIDLER (szerk.), Wien, Berlin, LIT Verlag, 2009, 93–106. Illetve: CSEHY Zoltán, „Minek zene minek fog minek oboa”. *Vázlatos eszmefuttatás Cselényi László költészetének zenei értelmezhetőségéről = KÖVESDI Károly (szerk.), A Cs-tartomány – pro és kontra. Cselényi László költészete kritikák és értekezések tükrében*, Pozsony, Madách-Posonium, 2009, 233–256.

zalizmusa felé való elmozdulás is. Az „univerzális nyelvek” keresése a nyelv univerzális gesztusrendszerére támaszkodik: lásd például Juhász R. József performanszait, akcióművészeti megnyilvánulásait, melyek gyakran vagy semennyire, vagy egészen kevéssé, vagy csak töredezettségükben, provokációs szinten kötődnek az „irodalmi” nyelvhez. Mindkét technika egy „egyetemes” művészeti nyelv irányába mutat. A kisebbségi alkotó olykor a közvetítő vagy ún. nagy nyelvek (kivált az angol) irányába mozdul el, de olyan példa is akad, amikor a mitikus nyelvek használata is megjelenik, mint pl. Bettés István latin nyelven írt haikujai.⁷

Amennyiben a kisebbségi szerző a belépést választja, a kisebbségi diskurzus alapvetően két teret biztosít a számára: „kisebbségisége” vagy a szerep-projekteken belül, vagy bizonyos poétikai innovációkon keresztül érvényesülhet. A szerep-projektek történeti artikulálódásával számos írás foglalkozott már, s az is elmondható, hogy szinte e modellek alapján szokás megkonstruálni a kisebbségi irodalom házi diskurzusát. Nem érték kategóriákról van szó itt sem, hanem kisebb-nagyobb alkotói sikerrel eljátszott, eljátszható szerepekről. A hídszerep vagy a közvetítői pozíció önmagában véve is alakváltozatok sokaságát teremti meg, de nem feltétlenül kiélezett ideológiai programot valósít meg, inkább csak ideológiai ajánlatot tesz. E szövegvilág, mint pl. Grendel Lajos regényeinek jelentős része így egy politikai és poétikai tűrészatáron belüli mozgástérben bontakozik ki, melyben az idegenség sosem sokkol igazán, sokkal inkább színez, a traumát vagy annak lehetőségét pedig rendszerint feloldja az anekdota. Olykor közéleti esztétikának nevezhetnénk ezt a terapeuta írásmódot, mely paradox módon csak látszatra radikálisan új, valójában nagyon is „tapintatosan” közelít traumatikus kérdésekhez. Ez a tapintat viszont utat nyit az idegenség befogadásának, és végeredményben a párbeszéd záloga lesz.

A radikálisabb poétikák közt tarthatjuk számon azokat a nyílt és vállalt ideologikumú fejlesztett irányzatokat, melyek nem ajánlattevő, hanem végrehajtó jellegűek és holisztikus igényűek: ilyen volt pl. a kisebbségi messianizmus paradigmája (Győry Dezső), mely

⁷ BETTES István, *Égtenger Úszató. Harminc év versei 1997–2007*, Pozsony, Kalligram, 2007, 310–313.

a kisebbségi szerző pozícióját váteszi pozícióba helyezte, s írásművészetében a „kisebbségi géniuszt” megnyilvánulását pillantotta meg, ráadásul az anyanyelvi kultúra viszonylatában.⁸ A másik nyelvet megőrizve saját idegenségében, mintegy irodalmi és szociokulturális provokációként vagy katalizátorként használta fel. Külön érdekesség a Tőzsér Árpád nevéhez köthető „közép-európai katasztrófizmus” koncepció,⁹ mely a térségi, mondhatni geopoétikai elvből kiindulva (Mészöly Miklós egyik alapötletét applikálva, leginkább talán mégis Nagy Gáspár közép-európai költői koncepcióját követve) kísérelt meg egy kisebbségi létesztétikát megalkotni a „nyugatival” és „keletivel” szemben / vagy azok mellett. A nyelvek keveredése (Tőzsér többször használ szlovák, lengyel, cseh elemeket, részegységeket saját munkáiban) itt konstitutív eleme lehet a versszövegnek, mely ugyanakkor teátruma is lesz a közép-európai katasztrófizmus szereplehetőségeinek. Tőzsér elmélete később Hamvas miszticizmusával ötvözve ezoterikusabb árnyalatokat is nyert. Németh Zoltán pontosan látja meg a közép-európai katasztrófizmus mítoszivá emelt paneljenek alkalmazhatóságában rejlő kettősséget. Központi tételként kezeli, hogy semmi sem azonos önmagával, sőt olykor önmaga ellentétével hozható fedésbe, vagyis „a közép-európaiságra játszó szövegek ezért vagy ennek ellenére ennek a tételnek az illusztrációjává süllyednek, vagy éppen ellenkezőleg, az elveszett identitás, az önazonosság lehetőségének szegődnek nyomába.”¹⁰

Ugyancsak ebbe a keretbe illeszthető be megannyi olyan életmű vagy műalkotás, mely a regionális esztétika hatókörében rekedt: a szolgálatpoétika öntudatformáló készítése gyakorta leplez poétikai és esztétikai hiányosságokat, melyek kritikái számonkérése egyes alkotók szemében egyenesen jogtalanok és igazságtalanok tűnik a szolgálat terhéhez képest. Ilyen mártíriumpoétikát működtet újab-

⁸ Vö. GYÖRY Dezső, *Kisebbségi Géniuszt. Önvallomás*, A Mi Lapunk, 7 (1927/1), 2., SZALATNAI Rezső, *A Kisebbségi Géniuszt költője*, Vetés 1 (1928), 6., MÓRICZ Zsigmond, *Új arcú magyarok. Győry Dezső versei*, Nyugat, 1928, 5. szám, 384–385. Szélesebb történeti kontextusban: ELEK Tibor, *Az önmetaforák születése és alkonya*, Tiszatáj, 1996/1, 15–24.

⁹ Vö. NÉMETH Zoltán, *Az irodalomban gondolkodók öröme = Uő, Olvasásero-tika*, Pozsony, Kalligram, 2000, 64–66.

¹⁰ Uo., 65.

ban pl. Kulcsár Ferenc vagy Zirig Árpád. E szövegek iránt rendszerint a helyi referenciatéren kívül fogékonyság mutatkozik az anyaországi térfél ideológiailag erőteljesen átítatott közegében is, és nem egyszer e poétika megnyilvánulásai (akár mindennemű esztétikumtól függetlenül) a kisebbségi oktatási stratégiák részét is képezhetik.

A belépés másik lehetősége a poétikai innováció egyéni regisztereiben valósul meg: itt kimondottan látványos és kiélezett nyelvhasználatról beszélhetünk, gyakran hibriditásról vagy posztmodern gesztusokról, ugyanakkor a választott stratégia nem lép fel holisztikus igénnyel vagy létmagyarázatként. Ráadásul az innováció keretein belül gyakorta épp a szerepkonstrukciók elbizonytalanítása, megsemmisítése, elutasítása történik meg. A magasztos vagy komolyan megmunkált kisebbségi arc tudatos destrukció áldozata lesz (a fintor, a grimasz uralkodik el rajta), és lejátszódik az arcrongálás jelensége, melyet Radnóti Sándor képzőművészeti terminusként alkalmazott, s melynek neve eredendően Paul de Man defacement-fogalmának Fogarasi György-féle magyarításából ered: „Az arcrongálás tehát olyan mesterkedés, amely nem törli el az arcot, és nem is cseréli föl más arccal. Ahol még van valaki, és ugyanaz a valaki a törlések és torzítások mögött”.¹¹ Az irodalmi arcrongálás egyik verziójának tekinthető egy-egy szöveg stigmatizálása, „beszennyezése”, modifikálása, idegen elemek beiktatása a szövegbe, esetleg a regionális nyelvhasználat kontaktusjelenségeinek beemelése (pl. Vida Gergely: *Sülttel hátrafelé*),¹² a kevertnyelvűség, a hibriditás, illetve a nyelvroncsolás és költői destrukció számos formája.

Szigeti L. László a multikulturalizmus esztétikájával kapcsolatos összefoglalójában többek közt a szerző szempontjából is megvizsgálja tárgyát. Fontos meglátás a szerző angazsáltságának kérdéskö-

rére vonatkozó „autentikus bennfentesség” fogalma, mely lehetővé teszi, hogy elkülöníthessük a „multikulturalista témájú, de nem multikulturális szerzőtől származó írást attól, amelynek genézisének szerző és téma egy töről fakad”.¹³ A multikulturalizmus lételeme tehát a permanens hibriditás, a sem itt, sem ott állapot. A hibriditás, illetve az „autentikus bennfentesség” egyik formája lehetne az a nyelv, melyet szlovmagynak neveznek,¹⁴ s tulajdonképpen két nyelv és annak hatáskomplexumainak keveredéséből állna össze. Persze, kérdés, hogy a szlovmagy tekinthető-e önálló költői nyelvnek. Alapvetően poétikai gesztusról van itt is szó, mely a maga ösvér jellegeiben is elválaszthatatlan az irodalom aktuális nyelveitől, melyekről Németh Zoltán így ír: „Talán nem szorul különösebb bizonyításra az a megállapítás, hogy a kortárs magyar irodalomnak több nyelve van, amely nyelvek gyakran szinte párbeszédbe sem állíthatók egymással (...) A nyelvjátékokban tobzódó parodisztikus posztmodern irodalmi nyelv és a valóság mimetikus utánzását célként fenntartó realizmus nyelve éppúgy párbeszédképtelennek mutatkozik egymás irányába, mint mondjuk a neoavantgárd montázsszerű szövegtechnikai által megjelenő nyelv a késő modern költészet posztnyugatos nyelvvel kapcsolatosan”.¹⁵ A szlovmagy nem a szlovák és a magyar egyenrangú keveredése vagy keverése, hanem egy harmadik minőség, mely ugyanakkor nem azonos távolságra esik a két alapnyelvtől. A szlovmagy valójában magyar (egy szlovák alig értene belőle valamit), a magyarhoz képest mozdul el, és nem helyette, hanem vele együtt vagy benne létezik. Ideális értője a kisebbségi magyar: csak hogy irodalomról lévén szó, ezek a művek nem a kommunikációs alapstratégiák megértéscentrikus gesztusaira fókuszálnak, hanem sokkal inkább az idegenség varázsára vagy a másság költőibb, a szociokulturális tér „referenciálisabb” megfogalmazhatóságára törekcsenek. Nem arról van szó, hogy vendégszövegek beiktatásával teremtsük meg a referenciát vagy modelláljuk az idegenséggel való találkozást, esetleg a kommunikáció és megértés problémáit, hanem

¹¹ RADNÓTI Sándor, *Felületkínzás, arcrongálás = A múlt szabadsága. Válogatás ALFÖLDI Róbert fotógyűjteményéből*, szerk. KOLOZSVÁRY Marianna, Budapest, ARTneo, Magyar Fotográfusok Háza – Mai Manó Ház, 2016, 28–29.

¹² VIDA Gergely, *Sülttel hátrafelé*, Kalligram, Pozsony, 2004. Már maga a cím is utal a kötetben jelentős szerephez jutó „vidékiség” poétikára. A sült ugyanis itt a sild (sapkaellenző) csallóközi megfelelője. A kötetről lásd pl.: BEKE Zsolt, „sok beszédnek sok az anyja”, *avagy a beszédmódok karneválja = Disputák között*, szerk. H. NAGY Péter, Somorja, Dunaszerdahely, Fórum, Lilium Aurum, 2004, 217.

¹³ SZIGETI L. László, *A multikulturalizmus esztétikája*, Helikon, 48 (2002/4), 413–414.

¹⁴ HUNČÍK Péter, *Szlovmagy*, Látó, 2016/ 4, 6–8.

¹⁵ NÉMETH Zoltán, *Nyelvi interakciók a kortárs magyar irodalomban*, Irodalmi Szemle 51 (2008/9), 93–101. Idézet helye: 93.

hogy egy olyan mesterséges nyelvi tér teremtsen feszültséget, melyben a két nyelv feszültségében megképződő, szövegidentitásra vonatkozó poétikai törekvések érvényesülhetnek. Mesterséges világok keletkeznek így, pl. György Norbert (a „szlovákos” Norbert György néven kiadott) *Klára* című regényében, s ha a tárgyi (turisztikai, úthálózati térkép szerinti) és a lelki (horoszkóp szerinti) referenciakörnyezet rekonstruálható is, a leképezett beszéd sokszor irreális és irracionális marad.¹⁶ Maga a szerző a regény formateremtő elveként elgondolható nyelvet az olvasati lehetőségek sorába emeli, és azonnal ki is tágítja a szlovákiai magyar környezetet szociokulturális dimenzióin túli világ felé (egyébként az angol nyelvvel űzött játék is nagyobb figyelmet érdemelne), a poétikai innováció terébe: „S persze itt van még ez a multikulturalizmusnak csúfolt nyelvi katyvasz mint lehetséges forma (Anthony Burgess *Mechanikus narancsára* hajazva némiképp, persze kicsit más előjelekkel), amely szinte már kéri-követeli, hogy egzotikumká alakítsuk át a rögválót. Egyszerre blöff és paródia, de ha kell, van történet is: szerelemről, kalandról, identitáskeresésről, némi mitológiai felütéssel. Az hallja, aki akarja.)”¹⁷ A multikulturalizmus és a „katyvasz” viszonyait György Norbert nem jelöli ki pontosan, noha a katyvasz a multikulturalizmus ironikus leleplezésének hat. Ez a „katyvasz” mint forma a regény szempontjából két okból is izgalmas: poétikai esélyeket mozgósít, feladja a steril irodalmi nyelv illúzióját, illetve részt vesz az idegenség lokális, mentális, nyelvi és személyes pozicionálásában. *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikonában* Grendel Lajos a György Norbert címszóba emeli azt a megállapítást, miszerint a Klára „az utóbbi évek egyik szlovákiai magyar irodalmi szenzációja volt”.¹⁸ Kétségtelen, hogy ez elsősorban

¹⁶ NORBERT György, *Klára*, Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2004.

¹⁷ Az hallja, aki akarja. JÁNOSSY Lajos beszélgetése GYÖRGY Norberttel: http://www.litera.hu/hirek/az_hallja_aki_akarja Letöltve: 2016. 2. 12.

¹⁸ *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*, szerk. FÓNOD Zoltán, Pozsony, Madách-Posonium, 2004, 139. A könyvről lásd még pl.: BEKE Zsolt, „osztathóság, nem a kettősség”, *Kalligram*, 14 (2005/1–2). Online: <http://www.kalligram.eu/Kalligram/Archivum/2005/XIV.-evf.-2005.-januar-februar/oszthatosag-nem-a-kettosseg>. KESERŰ József: *A Klára nyelve*, Új Szó, Könyvjelező, 10/2004, 11., GRENDEL Lajos, *Az Ikrék esete Klarával*, Új Szó, Könyvjelező, 8/2004, 15, MIZSER Attila, *Klári sok(k)*, Új Szó, Könyvjelező, 9/2004, 14.

a formaként elgondolt nyelvhasználat eredetiségének szólt, mely remekül megtámogatja az elbeszélés mód kettőzések tükörtechnikáit: ugyanakkor talán valamelyest épp ez az idegenség magyarázza, hogy a mű az összmagyar irodalom vérkeringésébe (talán a szlavisták kis körét leszámítva) nem igazán került bele.

Azonnal idekívánczik a regionalitás kérdésköre is. Szirácz Péter szerint az interkulturális dialogicitás erőteljes irodalmi jelenléte a regionalitás eltorzult értelmezéseinek következményeként magyarázható, s ezért „olyan szövegek jelentek meg, amelyek nemcsak tematizálják, hanem inszenírozzák is a kulturális összehasonlítást.”¹⁹ György Norbert könyve is ebbe az új regionalitásnak nevezhető irányba mozdul el, ám a szöveg egyszersmind meg is tagadja ezt az értelmezési keretet, hiszen a holisztikus szerkezetnek csupán egyetlen, bár fontos eleme marad a szlovák–magyar „ikerítés”, ahogy a regionalitás más jegyei is csak részei a szöveg tükör- és ellenpontjátékainak.

Mielőtt azonban a szlovák–magyar keverékirodalmi jelenségek genealógiáját végignéznénk, vegyük számba azokat az alkotói lehetőségeket, melyeket klasszikus módon két nyelv együttes jelenléte generál. Kétnyelvű szerzők esetében kettős irodalmi jelenlétről beszélhetünk. Ennek szlovák–magyar viszonylatban régi hagyományai vannak, elég Madách Gáspár vagy Beniczky Péter szövegeire gondolni. Beniczky magyar (*Magyar ritmusok*) és szlovák (*Slovenské verše*) szövegeinek (már amennyiben valóban ő írta a szlovák szöveget is) lexikai és szerkesztési anomáliáit (vagy költői invencióit) rendszerint a másik nyelv segítségével hívásával magyarázhatjuk,²⁰ netán a mű „mitikus” verzióját, a latin fordítást hívhatjuk segítségül. A kortárs szerzők közül pl. Mila Haugová vagy Macsovszky Péter publikáltak magyar és szlovák nyelvű köteteket:²¹ ezek viszont mindig az adott

¹⁹ SZIRÁK Péter, *A regionalitás és a posztmodern kánon a XX. századi magyar irodalomban* = GÖRÖMBEI András (szerk.), *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen, 2000, 54.

²⁰ Vö. pl. CSANDA Sándor, *Beniczky Péter magyar és szlovák példabeszédei*, Irodalomtörténeti Közlemények, 89 (1985/3), 259–270.

²¹ MILA HAUGOVÁ, *Őzgerinc*, Pozsony, Kalligram, 2000. MACSOVSZKY Péter, *Álbonctan*, Pozsony, Kalligram, 1998; *Uő, Kivéve*, Pozsony, Kalligram, 2000; *Uő, Hamis csapdák könyve*, Pozsony, Kalligram, 2002; *Uő, Lapkivágatok*, Pozsony, Kalligram, 2009. Macsovszky nyelvekhez való viszonyáról lásd

nyelvi univerzum művészi és nyelvi kódjaihoz igazodtak. Az önfordítás aktusa (Beniczky gesztusa is ehhez hasonlítható) nem egyszer van jelen szlovák–magyar viszonylatban is, most egyetlen példaként Bettes István két haikujának szövegét emelném ki:²²

13.
Žehlička sníva
Plápoliaci kabát
Hory sa trasú

(Nyersfordításban: a vasaló álmodik / lángoló kabát / a hegyek reszketnek)

13.
Vasaló álom
Lassan tommadó kabát
Reszkető hegyek

Bettes szövege formailag tökéletesen kielégíti a haiku szabályait. Maga a szöveg egy elálmosodó vasaló okozta groteszk tragédiát jelenít meg: a lángoló kabát domborulataiban, feltüremkedéseiben megpillantott kozmikus kép (reszkető hegyek) perspektívaváltása a kicsiben megpillantott nagy analógiáján keresztül érzékelteti a „tragédia” komikumát. Ráadásul a szlovák „Hory sa trasú” fordulat könnyen felidézi az olvasóban pl. Ján Botto heroikus Jánošík-eposzának ilyen eltúlzottan romantikus képeit: „keď ide po hore, ako ranné zore, / keď ide po lese, celý svet sa trasie!”

---

pl.: A szürrealizmus félreértett hagyatéka. SZEGŐ János interjúja MACSOVSZKY Péterrel: „Hallottam már véleményt, hogy verseket jobban tudok magyarul írni, mint szlovákul. Pedig a szlovák szövegekkel sokkal többet szöszmötölök, mélyebbeknek érzem őket. Na mindegy. Tény, hogy az utolsó időben inkább prózákat írok, szlovákul. Magyarul pedig egyet sem írtam. Magyar nyelvű verseim minőségét a szlovák prózák színvonalával csak egy másik kétnyelvű tudja összehasonlítani. Ide kívánczok, hogy a szlovák nyelvvel sincs teljesen felhőtlen kapcsolat, hiszen nem anyanyelvem, csak elsajátított, iskolai, illetve hivatalos nyelvem.” Forrás: <http://kulter.hu/2011/09/a-szurrealizmus-felreertett-hagyateka/> Letöltve: 2016. 2. 13.

²² BETTES, *Égtenger Úszató, i. m.*, 313–316.

A magyar szöveg első sora lazább szemantikai térben aktiválódik: a „vasaló álom” lehet jelző szerkezet és mellérendelő szerkezet is. Míg a szlovák szöveg nem rendelkezik különösebben speciális nyelvi aurával, a „lassan tommadó” kabát képe nyilvánvalóan speciális „gömöri” töltetet nyer.

A 22. haiku esetében viszont a szlovák szöveg innovatívabb, mivel a magyarénál jóval otthonosabb szemantikai térbe robban, a magyar szöveg egyszerűen heterogén marad:

nedotkanivo
nižšie ako nivý
duby si mýlia

(szójáték: az első sor a szlovák érintetlen és a szövet jelentésű szavak öszvérsítése, majd: alacsonyabban mint a rónák / tévednek a tölgyek)

22.
szép szűzi szövet
minden szemmérték alatt
mily sok tölgy téved

A fordítás szempontjából külön érdekes pozíciót tölt be Németh Zoltán verssorozata, mely szlovákból rosszul magyarított (és publikált) turistáknak szánt helytörténeti kiadványok nyelvezetét imitálja és hozza költői helyzetbe. Álljon itt a *Kremnica és környéke* című opusz egy részlete:

A Kremnica város történelemmel lélegez már a bejárat anál.
A megőrizett historikus tér a „Morový stĺp” – a Ragályos fertőzés emlékére épített oszlop, a vár területe – ez mind titkos hangulatot ad ennek a valaha fő felvidéki bányász városnak.²³

²³ NÉMETH Zoltán, *Kremnica és környéke*, Kalligram, 15 (2006/1–2), 27.

Nyilvánvalóan egy szlovákul is tudónak nem túl nehéz visszakövetkeztetni az eredeti szöveg nyelvi mintázataira. Németh ragyogóan teremti meg a magyarnak látszó nyelvi helyzet illúzióját: nem az identitásvesztés karaktere érdeklí elsősorban (mint pl. Domonkos Istvánt különleges kollázsaiban és montázsaiában),²⁴ hanem a nyomasztó szociokulturális tér anomáliáiból fakadó tragikomikus és groteszk poétikai innováció, hiszen a szöveget valószínűleg nem magyar alkotta meg, hanem magyarul „tudó” szlovák. Különösen világos ez abból is, hogy a szöveg közvetve reflektál a korabeli szlovák nyelvpolitikai stratégiákra is: a város magyar neve (Körmöcbánya) nem szerepelhet a szövegben, ugyanakkor a nemzeti szlovák nyelvhasználatban szinte provokációnak számító „felvidéki” jelző bekeverült a magyar szövegbe.

A kisebbségi nyelvhasználati terek kontaminált szövegek esetében háromféle módon szoktak viselkedni: zárt terekként, köztes territóriumokként és nyílt terekként.

Amennyiben a zárt terek univerzumát (pl. kórház, katonaság) figyeljük meg, a két nyelv közti viszony rendszerint hierarchikus, hatalmi viszonyként jelenik meg (pl. Németh Zoltán: *A haláljáték leküzdhetetlen vágya*, Krausz Tivadar: *Hazakutatás*),²⁵ illetve a kisebbségi politikai élettér zárt, esetleg a történelemben nyitódó térként való felfogásában van jelen (Varga Imre: *Szelek városa*²⁶). Németh Zoltán *A haláljáték leküzdhetetlen vágya* című kötetében egy kórházi kezelés, egy kényes és kínos műtét történetét meséli el erőteljesen kiaknázva a nyelvek közt mozgó értelemtulajdonítás és stilisztikai változatosság költői gesztusait. A *Szobaszám* című versben pl. a „ztoporenje údu” szakkifejezés (a hímtag merevedése) sterilizációját játssza egybe egy kolosszális merevedés leírásával:

„ztoporenje údu: felemelt fejű,
Amely megduzzad, megdagad,

Szétveti, egy lilás-véres koszorúér,
Felemel egy hatalmas kögerendát²⁷

A szlovákiai magyar nyelvhasználat tipikus lexikai dimenziói is fel-felbukkannak pl. a *Sestry nás ošetrujú* (Az ápolónők ápolnak minket) című versben:

„Kezdődő víziszony,
A szesztrák kiabálása folyton:
Inni, férfiak, inni, inni, inni”²⁸

A szlovák elementumok roncsolják az egynyelvűségben megképződni látszó költői arcot: világosan jelzik, hogy a kötet történései, beszédfoszlányai valójában a szlovák nyelven belül történtek meg és léteznek, s a kötet magyar szövegei lényegében e nyelvi helyzet „fordításai”. Az indikátorszerepben felbukkanó elemek téma- és regiszterfüggők, és a kiszolgáltatottság-érzetet az idegenség révén jelentősen felfokozzák. Az *ápolónő* című vers részlegesen önmaga testébe építi be magát a fordítást is, s így tulajdonképpen „leleplezi” a kötet egyik alkotói, metapoétikus stratégiáját is:

az ún. „ápoló nő” ún. „ápoló, puha ujjai”-val
„körülfogta az ún. hímvessző”-t az, idézem, „metszően
Fehér oldalhelyiség”-ben
Idézem „dőljön hátra” (lahnite si), lazítson (uvolnite sa),
És: „ne kiabáljon” (nekričte), csak „semmi sokk” (len klud)
Nyakamban az ún. „véres vizelettel teli
Kétliteres („sáčok”) = zacskó”²⁹

Varga Imre még 1981-es keltezésű *Szelek városa* című művében a marxista politika történelemgeneráló igyekezetét is parodizálja. Varga verse velejéig átpolitizált költészet: lényegi eleme a nyelvi tudat megőrzésének didaktikus célzata, miközben a groteszk eklektika eszköztárával leplezi a nyilvánvalóan nyelvpolitikai attitűdöt.

²⁴ ORCSIK Roland, *Detonáció. Domokos István művészetének exjugoszláv irodalmi kapcsolatformái*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2015, 169–199.

²⁵ NÉMETH Zoltán, *A haláljáték leküzdhetetlen vágya*, Pozsony, Kalligram, 2005. KRAUSZ Tivadar, *Hazakutatás*, Budapest, Széphalom, 1991.

²⁶ VARGA Imre, *Szelek városa = Szélén az országútnak. Csehszlovákiai magyar líra (1918–1988)*, szerk. TÓTH László, Budapest, Széphalom, 1990, 264–269.

²⁷ NÉMETH Zoltán, *A haláljáték leküzdhetetlen vágya*, 54–55.

²⁸ Uo., 42.

²⁹ Uo., 62–63.

A kívánalmaknak megfelelő nyelvi és nemzeti köntösbe öltöztetett múlt megalkotása együtt járt a kisebbségi nyelv természetébe való beavatkozással is: a helynévhasználat irracionális nyelvi megkötéseiből eredően a nyelv történetiségének és a történelmi valóságnak a stigmatizálása is megtörténik. Ez a radikális költői gesztus jól illeszkedik abba az eklektikus beszédmódba, mely Varga korának egyik eleven költői köznyelve volt a magyar lírában. A történelmi változásoknak kitett tér metamorfózisai és az azokat dokumentáló alkotások nyelvei a tér–idő–nyelv háromszögellési pontjai közt helyezik el ezt az eklektikus, a felcserélhetőség, a lecserélhetőség, a meghamisíthatóság gesztusaira rájátszó poétikát. A nyelv otthonossága helyett a nyelv lecserélhetősége, idegensége, felcserélhetősége lép előtérbe:

(Sej, Gabčíkovo fölött,
jaj de csudán pörög
a telihold nagymutatója.)
Az árpilisi szél zászlói lobognak.
Koporsó úszik a Dunán,
S a Kisalföld a Kárpátok lábához
Kikötve tutul.

*Gyortyákkal lobog
A kerál hajója –
Gabčíkovo fölött
Egy bős' legény dalója.
Sej az Ister fölött
Jaj be gyorsan pörög
A Hold mutatója.³⁰*

A nyelv történetisége az archaizmusokon keresztül érvényesül, a jelen domináns nyelvi anomáliái (Gabčíkovo) a legtermészetesebb, a népdalok dikcióját idéző közegbe kerülnek. A szervesülés nyilvánvalóan nem jöhet létre, ugyanakkor a politika nyelvi agressziója mélységesen lelepleződik. Ezt a lelepleződést megsokszorozza Varga kriptogrammaszerű megoldása, amikor Gabčíkovo magyar nevét (Bős) is belecsempészi a szövegbe:

³⁰ VARGA Imre, *Szelek városa, i. m.*, 265.

*Gabčíkovo fölött
Egy bős' legény dalója*

A történelmi idő kisiklatása azonban nem pusztán az elszlovákosított valóságreferenciák utóidejűségének abszurdumát emeli ki, de Varga a történelem revüszzerű felfogásának teátrálisával is szembeállít bennünket:

A Zöldház ételbarban
Ferdinánd rostélyost eszik. Cigaretára
gyújtana ebéd után, ám figyelmeztetik.

FAJČENIE ZAKÁZANÉ!

A presszóslány mereven nézi az országgyűlés
egyik fiatal szónokát.
Egy depressziós lány. A termen
Kölcsey siet át.³¹

A történelmi utalások (Ferdinánd, Kölcsey) és a pozsonyi helymegadás (Zöldház, azaz: Grün-Stübl – I. Ferdinánd idején itt tartották a megyegyűlések és az alsótábla üléseinek egy részét, az utolsó rendi gyűlés idején itt lakott Kossuth Lajos) mellett a Dohányozni tilos! jelentésű, kizárólag szlovák nyelvű felirat figyelmeztet a jelen nyelvi hierarchiájára.

A vers egy hangsúlyos dramaturgiai pontján egyetlen térbe tágulva szólal meg különféle neveken és nyelveken az idő:

S ahogy a Primaciálne námešten
Húzok át, régi neveit kerülgetem – mintha
Erdőben járnék. Süt a nap s mögöttem
Történelmi az árnyék. Pár pillanat alatt
A história több századot szalad. Először
A Batthyány téren kelek át,
Majd a Búzapiacon, aztán a Mészárosok terén,

³¹ Uo., 266–267.

Majd a Zsibvásártéren, a Taldmarkon sietek,
Aztán a Herceg tér dámáit lesem. Ugyanaz a tér
Csillámlik többszörösen az idő hatalmas
Megdőlő falú termeiben. Süt a nap, mögöttem
Történelmi árnyék halad.³²

Egy város élő nyelvi archeológiai feltérképezése zajlik le Varga költeményében: ugyanannak a térnek számos használati módja kopírozódik egymásra, miközben az egyéni és kulturális emlékezet dinamikája meg-megszakad egy-egy gyanús szubsztitúció, hiteltelenség vagy bizonytalanság észlelésekor. A hely léte és megnevezései közti poétikai feszültség a nyelvek sokféleségének hierarchikus átrendeződésében éri el a maximumát.

Az idegenség életszerű anekdotikusságát aknázza ki pl. Grendel Lajos *Nálunk, New Hontban* című művében: a kisebbségi nyelv agresszív eltörlésének abszurd kísérletét egy idegen nyelvben való létezési kísérletként is felfoghatjuk. Az idegen identitás kényszerű sajátta tétele zajlik, és a másság egy evidens, nyelvi anomáliákban megtestesülő verzióját kapjuk. Tanfelügyelők jelenlétében két magyar nő a következő demonstratív szlovák párbeszédet produkálja:

- Ako sa máš, Margitka? – kérdezte.
- Prajem, Mariska – mondta a megszólított kissé elfogódottan, mert rögtön feltűnt neki, hogy az üzletben tébláboló három férfi igen-csak hegyezi a fülét.
- A čo praješ, Margitka?
- Košela, gatya, bugyi, kombiné – felelte a vevő.
- Pereš?
- Neviam – felelte a megszeppent asszony. – Nemám doma... izé... szappan.
- Mydlo chčeš?
- Nie, Mariška – mondta a megrémült, fejkendős néni. – Mydlo mám. Szappan nemám.
- Szappan je mydlo, Margitka.
- Dobre, daj, Mariska... A ja už nepoviem. Nič nepoviem.³³

³² Uo., 267.

³³ GRENDEL, *Nálunk New Hontban*, Pozsony, Kalligram, 2001, 55.

Margitka már a párbeszéd elején összekever két hasonló hangzású szlovák igét (priať – kívánni, prať – mosni), lexikai és grammatikai hiányosságok széles skáláját prudukálja, s a megértés nem annyira a szlovák nyelv, mint inkább a mögé képzelt magyar révén jön létre. Ez az árnyéknyelv-szemlélet a Grendel-regény egyik legizgalmasabb poétikai háttere, hiszen a szerző mentális és ontológiai struktúráként tekint rá. Németh Zoltán pontosan érzékeli a szöveg bravúrját, amikor megállapítja: „A szöveg hatalom által elnyomott nyelve ebben a megdöbbentő, embertelen jelenetben bújik ki a hatalom szorításából, s (egy újabb, sosem volt) nyelvet öltve rá teszi nevetségessé. Csak az érti és lesz képes a nyelv természetéből következő eredendő szennyeződést, kódváltást, a »vokalizáció átrendeződését« jelentéssé, fergeteges paródiává olvasni, aki maga is a nyelvi terror jelöltje”.³⁴ Németh azonban itt nem áll meg, hanem egy alapvető problémára is rávilágít: „És akkor most újra feltehető a kérdés: voltaképpen kinek is ír Grendel Lajos? Ebben a jelenetben mintha nyelvileg születne meg a nem létező „szlovákiai magyar” irodalom.”³⁵ Valóban egy két nyelv közt mozgó keverék lenne a szlovákiai magyar irodalom nyelve? Egy ilyen félnyelv, mely annyi kísérletezés után végül ahhoz a két nyelv közötti csendhez vezet, melyet Kristeva olyan ragyogóan ír le *A többnyelvűek csendje* című kisesszéjében?³⁶

Tőzsér Árpád *A kódváltás pragmatikája (Részlet egy egyetemi szakdolgozatról)* című verse is anekdotikusan használja a szlovák nyelvi elemeket, illetve a szlovákiai magyar beszélő stilizált megszólaltatásának nyelvi dinamikáját. A két nyelv közti lexikai-szemantikai viszony a vers egy pontján ki is ütközik, s egy mintegy indoklásul is szolgál a felidézett esemény nyelvi újrajátszásához:

„nekem nyáron itt izé a *stehná*
marha jó izmos volt a biciklitől
furt fogdosni akarta tudod a combom
(nekem így nem jó hogy „combom”
a comb az lehet csirkecomb is
a *stehna* az olyan *szuper totál*)

³⁴ NÉMETH, *A bevégezhetetlen feladat*, i. m., 82.

³⁵ Uo.

³⁶ Julia KRISTEVA, *Önmaga tükrében idegenként*, ford. KUN János Róbert, Budapest, Napkút Kiadó, 2010, 18–20.

nem hagytam tapizni *neser sa!* montam
azt hitte azért nevetek mert tetszik
én meg furt a *boxerkyt* láttam rajta
amit ott vett a mi *sekáčunkban*
csak fogdosott az asztal alatt
máš fantastické stehná mondta³⁷

Noha a cím pragmatikát jelez, a szöveg nem talált vers, nem szociolingvisztikai dokumentum, hanem alaposan megkonstruált költői anekdota erőteljes nyelvi invencióval megalkotva.

Amennyiben a nyelvek közös terében maradunk, elképzelhető a szövegek közt úgymond részlegesen egyenrangú viszony is: ebben az esetben az elemek elkülöníthetők és tulajdonképpen tisztán ötvözött idegenségről beszélhetünk. Például Tózsér Árpád *Ivan Meštrovic Jób-szobrához* című versébe beépül Milan Rúfus *Ablak* című szlovák nyelvű verse, *Kölegelön* című költeményében pedig otthonra lel Jerzy Harasymowicz lengyel költő lengyel nyelvű szövege.³⁸ Ez a technika az idegenséget stigmaként kezeli még akkor is, ha szervesülésnek láttatja, hiszen részint tudatosan törekszik a befogadó megértésre, a közös nyelvre, hiszen paratextuálisan a szöveget megszólaltatja magyarul is, részint teátrálisan demonstrálja az elkülönülést, miközben a magyar törzsszöveg idegen marad a másik térfél számára. A párbeszéd tehát csak egyszínpados és ideológiailag kötött.

Végül érdemes a nyílt térhasználat lehetőségeit is észrevételezni: itt a két nyelv mélyebb egymásnak eresztése zajlik le, a szöveget az elkülönülés helyett a hibriditás uralja. A két nyelv ismerete szükséges a tökéletes megértéshez, de a szöveg egy nyelv felől is olvasható: a szerző egyszerűen számol azzal, hogy a privát nyelvhasználat eredendő intimítással rendelkezik, mely különféle más nyelvi, idegen, vernakuláris, dialektális stb. elemekből építkezhet. Száz Pál fitolegendáinak ez az egyik legelemibb újítása:³⁹ végeredményben

³⁷ TÓZSÉR ÁRPÁD, *Erről az Euphorboszról beszélnek. Összegyűjtött versek 1963–2012*, Pozsony, Kalligram, 2015, 243.

³⁸ Uo., 17–19, illetve 15–16.

³⁹ A sorozat darabjai egyelőre csak különféle folyóiratokban (Kalligram, Műhely, Múlt és Jövő stb.) láttak napvilágot, a következtetések ezek alapján fogalmazódtak meg.

ugyan egy dialektust (a peredi nyelvárast) használ, de a dialektus nála nem a nyelvészet egyik erőteljes iskolájának tájnyelvi fétisizmusával, a népiség megismerésének és a hagyományörző nyelvi formáknak a megmentésével függ össze, mint az irodalomban annyiszor. Ő egy a jelenben való létezés nyelvi természetességével kitölthető szociolingvisztikai teret működtet: természetesen ez is stilizált tér, de sem ideológiai tételeesség, sem nyelvahagyománybeli posztromantika nem hatja át. A nem standard nyelv egyes elemei nem színezékanyagok vagy leletek, hanem egy-egy karakter gondolkodásának mintázatrendszerei, s ezek egészülnek ki az irodalmi hagyomány nyelveivel. Épp ezért szükségtelen minden magyarázat: nem alkalmaz szószedetet, „fordítást” vagy kommentárt. A nyelvek közti feszültségek egy közösre stilizált nyelvbe áradnak, s épp ez a hibriditás adja meg az egyes szövegekben megképződő energiatöbbletet. Természetesen ez a stilizálás teljesen másmilyen, mint ahogy azt megszoktuk a kortárs magyar irodalomban. A prózanyelv érezhetően egyre messzebbre távolodik az egykor idealizált irodalmiasságtól, és egyre határozottabban közeledik a beszélt nyelvi regiszterek felé. Példaként álljon itt *A nípek meséje. A törökbúza még a këbab* című „phytoanekdota”:

„Mámo má mi mindénféle níp van a faluba! Há mútkor látom, begyüttek a törökök is mégin. Itt árújják a sarkonn a këbabot é! Há miféle bab lehet az a këbab? Gondúta Öregapád, biztos valami török bab. Van ugyi a törökbúza, assé búza, hanem kukurica. A törökmíz sē míz. Gondúta Öregapád, éggy íletēm, éggy halálom, a këbabot megpróbállom. No mi van, gyerekék, visszagyütteték? Kérđi túllük. Nem értettík azok, nem tuttak, csak szlovákú. Osz mé gyütteték, rossz vót otthonn? De há nem értettík. Zlé bolo domá? No ěre pislognak, csóvájják a fejüköt. No jak szvami? Sětko posztarom? Komu vi modlítyē, estye Aláhovi, csi uzs Jėzuskrisztusovi? No, ěre felétík, Aláhovi, pětýkrát gyēnnyē. No tag bisztye uzs mohli Jėzuskrisztusovi modlity. Aláhovi modlí pětýkrát, aszongya Öregapád, Jėzuskrisztusovi modlí lēn nyėgyėlu tunák vgyėgyinye. Örüne nēki a Krisztusurunk is. Annyi imánok. Imám, imám, mongyák a törökök. Mámo má nem imátkoznak nálunk a nípek. Változik a níp, gyünnek közibük újak. Há még visszagyünnek a tatárok is. Csak mos csincsungoknak híjják ikēt. Kivēttík a zėlovocot, ott üzletőnek.

Öregapád csak emént hozzájuk. Köllött neki a szöllőnyíró alló, venyigét akart vágnyi. No azok még szlovákú sē tunnak. Imátkoznak-ë, kihë, kituggya. No de abba a üzledbe mindën van. És ócsóér. Lóg-nak a tyëplákik, montërkák, parókák, mamuszkik, húzentróglík, tenisz kik, villanlápák, még csëngettyús patkányok is futkosnak ott! Mindën van. De āra má csak a Öregapád emlíkszik, hogy a zëlovoc a Fuxéké vót. Még a rígi világbo. Vót ott mindën. Öregapád tutta, hogy ott lehet kapnyi a legjobb krumplicukrot a faluba, még mámo is megcsordúll a nyálo, pedig hun vannak má a Fuxék. Oszt a háború után lett a zsidó bódbú jëdnota, oszt zëlovoc, oszt drogërija, mosmëg csincsung bót. Nögon baj, avvan kíurva, enngé óenn béa ip-szilon. Milyen baj amma, nögon baj, fene tuggya. Mënt a níp mindíg, a rígi világbo is, most is, mindënkinek meg köllött inyi valahugyann. Ha még nem mënt, vittik.”⁴⁰

Kétségtelen, hogy Száz stilizálásának egyik fontos eleme a nyelvi hierarchia semmibe vétele: a közlendő és az irodalmi forma ennek megfelelően számol az idegenség egy magasabb, de rendkívüli energiákat megmozgató válfajával. Ugyanis paradox módon ebben a sokszorosán rétegzett idegenségben ismeri fel az otthonosságot. Ez a nyelvteremtés látszatra ugyan szociodimenziói miatt vonzó, valójában azonban poétikai dinamikája miatt értékes. Ha mondjuk ezt a stratégiát összevetjük a Klára poétikai megoldásaival, rendkívül nagy a különbség. György Norbert olyan fordulatai, mint pl. „hátról mint a človeče-bábu”; vagy: „Csipkártyát kotor elő az oldaltáskájából – študent, ez áll rajta, három hónapos bérlet, minden rendben, köszönöm”, netán: „Az Astronomickán kezdtek, a 97-esen. Hradská, Vrakunská, Komárovská stb., aztán a Prístavný most, onnan át a 96-osra, Dolnozemská cesta, Mamateyova, egészen a Petržalka – Holíčska végállomásig” szinte csak a milióteremtés geográfiai topológiájához járulnak hozzá. Az identitás egy speciális mentális térképét nem igazán teremtik meg, sokkal inkább az „elbeszélés nehézségein” könnyítnek. Száz növénykertje összehasonlíthatatlanul rétegzettebb és a mentális térképek és háttérmentázatok

⁴⁰ SZÁZ Pál, *A nipek meséje. A törökbúza még a këbab. Phytoanekdotá, Irodalmi Szemle, 2015/4, 16.*

kirajzolásában is sikeresebbnek ígérkezik. Ez annak is köszönhető, hogy a füveskönyv-hagyomány termékeny allegorizmusát is beépíti munkájába (a kert a lélek tükre, a testi-lelki bajok herbáriuma, a paradicsomba való vágyakozás), hogy a nyelvi regiszterek és rétegek széles tárházát alkalmazza méghozzá lényegében stílustörések nélkül (archaizmusok, tájnyelv), hogy élvezzi bizonyos műfaji sztereotípiák dinamikáját, hogy az anomáliának látszó idegenséget ítéletmentesen kezeli. Nem mellékes az sem, hogy a népi mesemondás, illetve az oral history gesztusaira rájátszva hol a szerző, hol a gyűjtő, hol a közreadó pozíciójába helyezi önmagát. Külön érdekesség, hogy miközben a szerző anekdotának mondja a fenti szöveget, s a műfaji megjelölésben nincs is okunk kételkedni, a szöveg szinte észrevétlenül emelkedik meg mindennemű külső beavatkozás nélkül.

Összegzőképpen elmondható, hogy az arcrongálás és arcformálás irodalmi stratégiái a szlovákiai magyar nyelvi önreprezentációban szinte elválaszthatatlanok a nyelvek ütközőtereként felfogott poétikai kísérletektől. A két nyelv elkülöníthetőségének különféle fokait a poétikai alapelgondolás határozza meg, melynek része ugyan a szociokulturális milió, de elsősorban nem dokumentáló jelleggel, hanem az irodalomteremtődés folyamataként. A nyelvek vegyülésének különféle technikáit ugyancsak részint a stilizálás, részint az önreprezentáció igénye határozza meg. A zárt, nyílt és köztes térben megjelenő idegenség produktív energiákat szabadít fel, és a szövegek mögötti mentális térképek megalkotása mellett a nyelv kreatív dinamikáját és terheléspróbáját is játékba vonja, miközben új szövegidentitásokat teremt. Előfordul azonban, hogy ezek az új szövegidentitások sikeresebbek a nyelvi alapú, kontextuális irodalmi olvasatokban, mint magában az irodalomban.

HIVATKOZÁSOK

- BALÁZS Imre József, *Minor és maior nyelvhasználati módok az erdélyi magyar irodalomban*, Kisebbségkutatás, 2006/2, 229–236.
- BETTES István, *Égtenger Úszató. Harminc év versei 1997–2007*, Pozsony, Kalligram, 2007.
- CSANDA Sándor, *Beniczky Péter magyar és szlovák példabeszédei*, Irodalomtörténeti Közlemények, 89 (1985/3), 259–270.
- CSEHY Zoltán, *Nyulak kövel kivert fogsora. Cselényi László Elvetélt szivárvány című művének zenei olvasata (Von Steinen ausgeschlagene Hasengebisse. Musikalische Leseart des Werkes Elvetélt szivárvány von László Cselényi) = On the Road – Zwischen Kulturen unterwegs*, Ágoston Zénó BERNÁD, Márta CSIRE, Andrea SEIDLER (szerk.), Wien, Berlin, LIT Verlag, 2009, 93–106.
- CSEHY Zoltán, „*Minek zene minek fog minek oboa*”. *Vázlatos eszmefuttatás Cselényi László költészetének zenei értelmezhetőségéről* = KÖVESDI Károly (szerk.), *A Cs-tartomány – pro és kontra. Cselényi László költészetének kritikái és értekezések tükrében*, Pozsony, Madách-Posonium, 2009, 233–256.
- DELEUZE, Gilles, GUATTARI, Félix, *Kafka. A kisebbségi irodalomért*, ford. KARÁCSONYI Judit, Budapest, Quadmon Kiadó, 2009.
- ELEK Tibor, *Az önmetaforák születése és alkonya*, Tiszatáj, 1996/1, 15–24.
- FÓNOD Zoltán (szerk.), *A cseh/szlovákiai magyar irodalom lexikona 1918–2004*, Pozsony, Madách-Posonium, 2004.
- GÖRÖMBEI András (szerk.), *Nemzetiségi magyar irodalmak az ezredvégen*, Kossuth Egyetem Kiadó, Debrecen, 2000.
- GRENDÉL, *Nálunk New Hontban*, Pozsony, Kalligram, 2001.
- GRENDÉL Lajos, *Az Ikrek esete Klárával*, Új Szó, Könyvjelző, 8/2004, 15
- GYÓRY Dezső, *Kisebbségi Génius. Önvallomás*, A Mi Lapunk, 7 (1927/1), 2.
- HAUGOVÁ, Mila, *Őzgerinc*, Pozsony, Kalligram, 2000.
- H. NAGY Péter (szerk.), *Disputák között*, Somorja, Dunaszerdahely, Fórum, Lilium Aurum, 2004.
- HUNČÍK Péter, *Szlovmagy*, Látó, 2016/ 4, 6–8.
- KESERŰ József: *A Klára nyelve*, Új Szó, Könyvjelző, 10/2004, 11.
- KRAUSZ Tivadar, *Hazakutatás*, Budapest, Széphalom, 1991.
- KRISTEVA, Julia, *Önmaga tükrében idegenként*, ford. KUN János Róbert, Budapest, Napkút Kiadó, 2010, 18–20.
- MACSOVSZKY Péter, *Álbonctan*, Pozsony, Kalligram, 1998.
- MACSOVSZKY Péter, *Kivéve*, Pozsony, Kalligram, 2000.
- MACSOVSZKY Péter, *Hamis csapdák könyve*, Pozsony, Kalligram, 2002.
- MACSOVSZKY Péter, *Lapkivágatok*, Pozsony, Kalligram, 2009.
- MÁRTON László, *A gonoszág mint hagyatéék*, Élet és Irodalom, 56. évf. 2012. 3. 2., 20.
- MIZSER Attila, *Klári sok(k)*, Új Szó, Könyvjelző, 9/2004, 14.
- MÓRICZ Zsigmond, *Új arcú magyarok. Győri Dezső versei*, Nyugat, 1928, 5. szám, 384–385.
- NÉMETH Zoltán, *Olvasáserotika*, Pozsony, Kalligram, 2000.
- NÉMETH Zoltán, *A haláljáték leküzdhetetlen vágya*, Pozsony, Kalligram, 2005.
- NÉMETH Zoltán, *A bevégezhetetlen feladat. Bevezetés a „szlovákiai magyar” irodalom olvasásába*, Dunaszerdahely, Nap Kiadó, 2005.
- NÉMETH Zoltán, *Kremnica és környéke*, Kalligram, 15 (2006/1–2), 27.
- NÉMETH Zoltán, *Nyelvi interakciók a kortárs magyar irodalomban*, Irodalmi Szemle 51 (2008/9), 93–101.
- NORBERT György, *Klára*, Dunaszerdahely, NAP Kiadó, 2004.
- ORCSIK Roland, *Detonáció. Domokos István művészetének exjugoszláv irodalmi kapcsolatformái*, Újvidék, Forum Könyvkiadó, 2015, 169–199.
- RADNÓTI Sándor, *Felületkínzás, arcrongálás = A múlt szabadsága. Válogatás ALFÖLDI Róbert fotógyűjteményéből*, szerk. KOLOZSVÁRY Mariana, Budapest, ARTneo, Magyar Fotográfusok Háza – Mai Manó Ház, 2016, 28–29.
- SZALATNAI Rezső, *A Kisebbségi Génius költője*, Vetés 1 (1928), 6.
- SZÁZ Pál, *A nípek meséje. A törökbúza még a kőbab. Phytoanekdota*, Irodalmi Szemle, 2015/4, 16.
- SZIGETI L. László, *A multikulturalizmus esztétikája*, Helikon, 48 (2002/4), 413–414.
- TOLDI Éva, *Nyelvváltás és regionális hovatartozás-tudat = Kortárs magyar kisebbségi irodalmak. Posztkolonializmus, gender studies, littérature mineure*, szerk. BALÁZS Imre József, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó, Bolyai Társaság, 44–53.
- TÓTH László (szerk.), *Szélén az országtűtnak. Csehszlovákiai magyar líra (1918–1988)*, Budapest, Széphalom, 1990.
- TÖZSÉR Árpád, *Erről az Euphorboszról beszélnek. Összegyűjtött versek 1963–2012*, Pozsony, Kalligram, 2015.
- VIDA Gergely, *Sülttel hátrafelé*, Kalligram, Pozsony, 2004.

RESUME

This study is dealing with the language strategies used by Hungarian authors in Slovakia (I. Varga, I. Bettés, Á. Tózsér, Z. Németh, P. Száz, etc.) with the special regards to the using mixed, contaminated or hibrid languages in their vernacular poems and proses. The author maps the presumable existance of the mixed, so called „Slovak-Hungarian” language. This special language as a construction sometimes serves as the profile, the face of the author in minority, but sometimes causes totally defacement of mentioned profile. The deterritorization of the Hungarian as the language of original literature can be used as the esthetical stimulation for the minor literature.

SZABÓ KLAUDIA

Álarcok Margita Figuli Megkísértés című novelláskötetében¹

Annotáció: John Powell, a chicagói Loyola Egyetem professzora szerint az ember a visszautasítástól tartva hajlamos pózokat felvenni, maszkokat erölteteni magára, hogy ezzel elkerülje az őszinte szembenézést önmagával és másokkal. A *Miért félek attól, aki vagyok?* című könyvének *Játszmáink és szerepeink katalógusa* című fejezetében az álarcok kialakulásának okai mellett a konkrét pózok és jellemzőik egész sorát találjuk. Tanulmányom célja Powell könyvének segítségével felismerni és megvizsgálni a *Megkísértés* (Pokušenie) novelláiban² előforduló maszkokat és azok felöltésének okait. Továbbá a kötetet övező kritikusi vélemények, idézetek, valamint az író nő saját gondolatai által közelebb hozni Figuli első novelláskötetének magyar fordítását az olvasókhoz. Fontos megjegyezni, hogy Figuli tanulmányomban vizsgált műve a nagy gazdasági világválság idején, a második világháború kezdetén került kiadásra, ennek következtében a nyomasztó kilátástalanság, bizonytalanság érzése mind rányomta bélyegét a kötet novelláira.

Kulcsszavak: Margita Figuli, szlovák széppróza, maszkok, pózok az irodalomban.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatások az 1/0051/14. számú, *Ideológia, identity a sebareprezentácia v kontexte lingvistiky a literárnej vedy v multikulturálnom priestore* c. Vega-projekt keretében folytak a pozsonyi Comenius Egyetem BTK Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén (Comenius University, Faculty of Arts, Department of Hungarian Language and Literature, Bratislava).

² A kötetben szereplő 21 novella közül a tanulmányban 6 novella kerül részletesebb elemzésre.

1. A Megkísértés című kötet keletkezéséről

Margita Figuli első kiadott, 10 elbeszélést és novellát tartalmazó kötete 1937-ben látott napvilágot a prágai Mazáč Kiadónál. A kötet 2700 példányban került kiadásra Ján Smrek segítségével, aki az ún. EMSA (Edícia mladých slovenských autorov) szerkesztője volt. 1959-ben a kötet a szocialista realizmus térhódításának hatására átdolgozásra került, mely irodalomtörténeti szempontból egyértelműen visszalépést jelentett. Ezt követően 1972-ben a Slovenský spisovateľ nevű kiadónál a Vybrané spisy (Válogatott írások) első kötetében a *Pokušenie* (Megkísértés) mellett az eddig könyvben ki nem adott, Figuli régebbi, 1930 és 1940 között keletkezett, szövegeit tartalmazó *Mámivý dúšok* (Egy korty mámor) is megjelent. A kötet több novellája (*Eksztázis*, *Fergeteg*, *Áradat*, *A vér szava*, *Merédeley* bizonyos mértékben a címadó *Kísértés*³ is) kétségkívül magán hordozza az expresszionizmus jegyeit, nemcsak a címüket, valamint főszereplőik érzélemlátását tekintve, akik megpróbálnak kilépni stá-tusi besorolásukból, ezzel áttörve a megkövesedett hagyományokat, hanem szüzsé-vázlatukkal is. Az expresszionista vonulaton kívül az *Arvenzis hegedűje*, az *Áradat*, az *Egy csöppnyi meleg* novellákban a társadalom sorsa felett kimondott kritika kap központi szerepet, sőt a *Favágók* című novellában „a dolgozói szolidaritás és kollektív szolidáris lázadás motívumai” is megtalálhatóak. A magyar fordítás az 1972-ben kiadott *Mámivý dúšok / Pokušenie* című kötet alapján készült el. Havas Márta fordította, Pozsonyban a Madách Kiadó adta ki. A Magyar Népköztársaság és a Csehszlovák Szocialista Köztársaság közös könyvkiadási egyezménye értelmében 1500 példány került az Európa Könyvkiadóba.⁴

³ Havas Márta fordításában. A kötet magyarul: Margita Figuli: *Egy korty mámor*, ford. Havas Márta, Bratislava, Madách, 1975. Mivel a novelláskötet magyar fordításának címében csak az Egy korty mámor szerepel, a *Megkísértés* (Pokušenie) cím a tanulmány szerzőjének saját fordítása.

⁴ Erről bővebben lásd: Milan Šútovec: *Mýtus a dejiny v próze naturizmu*, Literárne informačné centrum, Bratislava, 2005, 210–212. o., valamint *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*, Kalligram, Bratislava, 75–77. o.

1.1. Margita Figuli novelláskötete kritikus szemmel

Jozef Škultéty, 1881—1919 között a Slovenské pohľady szerkesztője a novellákban a gazdag szóhasználat ellenére Figuli lényegre törő, egyértelmű mondatait emeli ki.⁵

A lírizált próza fejlődésének egyik fő követője, Michal Chorváth szerint a fordulat előtti irodalom szlovák írói a szlovák férfi írókkal ellentétben, képesek voltak elfogultság nélkül, nagyon is konkrétan rámutatni a korabeli szlovák társadalom problémáira. Ennek következtében alkotásaik nem egy esetben a kortárs szlovák próza legeredetibb, egyedülálló megnyilvánulásainak tekinthetőek. Margita Figuli első kötetével tehát a szlovák próza a lírizmus új és rendkívül hasznos forrásához jut. Chorváth úgy véli, hogy Figuli novelláiban a női erotizmus mint különleges lelki érzet jelenik meg, mely elsősorban nem a nemek közti vonzalomban merül ki, hanem egyaránt jelen van ember és tárgy, valamint ember és a társadalom között is. Chorváth felfogásában mindegyik novella az életerő egy új hullámának tekinthető, tehát kísérlet új területek megismerésére, mely elsősorban a saját lélekhez való visszatérésre és benne az egyensúly és a biztonság keresésére irányul. Talán ennek oka, hogy Figuli mondatai tömörek, variációktól mentesek. Minden egyes érzelmi kirobbanás egy versbe van zárva. Az efféle zárt világ hátránya Chorváth szerint, hogy kizárja az univerzumot. Figuli lírizmusa elnyomja a képek kazuális egymásra épülését, láncolódását, melynek az epikára vonatkozó szabályok szerint fokozatosan a tetőponthoz kellene vezetnie. Chorváth megállapítja, hogy a novellákban a drámai csomópont új, eddig nem láttatott képekre bomlik szét. Ennek következtében a legtöbb novella befejezetlennek tűnik.⁶

A Slovenské pohľady szerkesztője, Andrej Mráz véleménye, hogy Figuli a kötet kiadásakor még nem nőtt fel a novellisztikus kompozícióhoz, mivel még nehezen, sőt erőltetve alakítja ki a történetek fabuláját, a novellák cselekményének váza sem megbízható, ugyanis

⁵ Vö. Škultéty Jozef: *Slovenská reč a spoločnosť*, In: Živena, 1934 / 24. évfolyam, 156. o.

⁶ Vö. Chorváth Michal: *Margita Figuli: Pokušenie*, In: Elán, 1937 / 7. évfolyam, 7. szám, 9. o.

a novellák egyes rétegei nincsenek egyensúlyban egymással. Pozitívan értékeli viszont, hogy az író nem elégszik meg a tűnő pillanatok, érzések impresszionisztikus lejegyzésével, hanem hősei érzelmi lelkesedéseit heves, görcsösen drámai helyzetekbe ágyazza. Mráz szerint Figulinak meg kellene szabadulnia a „túlexponált lírai ritmuskóttól”, összhangba hozva őket a cselekmény és a szereplők karaktereinek komponenseivel, hogy a novellák ne pusztán lírai monológok vagy párbeszédnek tűnjenek. Mráz a kötet címadó novelláját tartja a legkiemelkedőbbnek, legszebbnek még akkor is, ha az tisztán érzelmek kavalkádja. Úgy véli, Figuli lírai irányultságával szintén összefügg, és alkotásaiban ugyancsak pozitívumnak tekinthető, hogy a banális, semmitmondó témák helyett érzelmileg erősen felfokozott témákat dolgoz fel, mindemellett kizárólag erotikus motívumokra koncentrál. Ez alól kivétel a Mráz szerint leggyengébben sikerült *Áradat* című novella. Mráz továbbá Figuli nyelvének sajátos ritmusát emeli ki, mellyel az érzelmek sokszínű hullámzását próbálja megragadni, ennek alávetve a megszokott mondat szerkesztés szabályait is. Ebből következik, hogy sok esetben a novellák egy-egy mondata főnevek egész sorából tevődik össze és a hatás kedvéért szokatlan metaforák jelennek meg a szövegben. Mráz véleménye, hogy az író szókincsét tekintve kortársaival szemben nagy előnyt élvez, mivel nyelvezete nagymértékben a népi szókincsre támaszkodik, melyhez még „finom igei nyelvi kultúra” is társul.⁷

Zlata Dančová Andrej Mrázzal ellentétben úgy gondolja, hogy Figuli első kiadott kötete „az erős epikai lehetőségek tárháza”. A *Megkísértésről* írt kritikájában megállapítja, hogy az intuíció Figulinál a valós képességgel helyes mértékben kapcsolódik össze, mint ahogyan azt is, hogy a kötet novelláiban az érzelmek tragikumukon kívül jelenítődik meg, valamint az erotikus szenvedés ábrázolását illetően is csodálatos tisztaság és egyértelműség jellemzi őket.⁸

Michal Považan a Tatra Kiadó egyik alapító tagja, majd igazgatója Figuli novelláskötetét „a szexuális tragédiák merész és bátor lelep-

⁷ Vö. Mráz Andrej: *Margita Figuli: Pokušenie*, In: Slovenské pohľady, 1937 / 53. évfolyam, 115. o.

⁸ Vö. Dančová Zlata: *Spisba a umenie. K problémom modernej slovenskej prózy*, In: Prúdy, 1938 / 22. évfolyam, 2. szám, 112. o.

lezésének” tartja. Véleménye szerint Figuli közel férközik szereplői lelkéhez, kiérzi azok pulzálását, mely az időbeli mértéket illetően egyforma a földdel, a természettel. Ezt a jelenséget jól szemlélteti a *Favágók* című novella, melyben a favágók lázadása a fafeldolgozó vezetője ellen fokozatosan, a természeti csapásokhoz hasonlóan, érlelődik, majd váratlanul a felszínre tör.⁹

Jozef Félix szerint az író novellái az eddig ismert szlovák próza alkotások szöges ellentéteit képezik. Úgy véli, hogy amíg a realiztikus próza a részletekre, az élethelyzetek statikus megjelenítésére fektette a hangsúlyt, addig Figuli novelláiban az élethelyzetek dinamikus megjelenítésére törekszik, ezáltal új utakat keresve, melyeken a vágyak a valóság fölé kerekednek.¹⁰

Milan Šútovec 2011-ben a Kalligram Kiadónál kiadott Figuli-válogatás utószavában megjegyzi, hogy Figuli szövegeinek nagy része a szlovák prózában eddig – talán Timrava kivételével – tabuizált, elfojtott, erotikus és érzelmi vágyakat hoz a felszínre, némely novella nyílt vallomás a nők szociális megbecsülésének hiányáról.¹¹

Az imént felsorolt kritikus véleményekről összegzésként elmondható, hogy Figuli *Megkísértés* című novelláskötetében a lírizmust, az erotizmust, a cselekmény dinamikusságát tartják kiemelkedőnek. Mindemellett a magyar nem differenciált olvasó számára a Havas Márta által készített fordítás fedőlapja a kötetéről mindössze annyit árul el, hogy Margita Figulival a magyar olvasók először az 1959-ben magyarra fordított *Iffjúkor* című regény kapcsán ismerkedhettek meg. Ezt követően az elbeszélő kiemelését látjuk: „*játszik az érzések minden regiszterén; előszeretettel foglalkozik az ifjúsággal; követi a forrongó lélek alig elleshető rezdüléseit; az emberi lélek mélyrétegeit kutatja, s az élet számtalan problémáját elemzi egyéni és társadalmi vonatkozásban; mélységesen együtt érez a falusi és városi szegénységgel, s a fasizmus elleni korai állásfoglalásával határozott lépést tesz az*

⁹ Vö. Považan Michal: *Impresionistické novely*, In: Slovenská politika, 1937 / 18. évfolyam, 60. szám.

¹⁰ Vö. Felix Jozef: *Čo nového v literatúre*, In: Tvorba, 1940 / 1. évfolyam, 1. szám, 14. o.

¹¹ Margita Figuli *Výber z diela*, szerk. Milan Šútovec, Kalligram, Ústav slovenskej literatúry SAV, Bratislava, 2011, 463–479. o.

úgynevezett politikai novella felé”.¹² Végül megtudhatjuk, hogy Figuli 1974-ben nemzeti művész címet kapott.

1.2. Figuli véleménye a női sorsról és saját művéről

Margita Figuli a nő társadalmi megbecsülésével kapcsolatban a minden „áru” utal saját értékére kijelentésből indul ki. Ezalatt az író az azt érti, hogy a nőnek elsősorban magának kell megváltoztatnia a saját személyével kapcsolatos nézeteit, tehát saját kezének munkája és az esze szükséges ahhoz, hogy megszabaduljon tőlük. Ahhoz hogy ezt elérje, mindenképpen szükséges, hogy a régi és a nem túl szép maszkokat levetkőzze magáról, melyek felöltésének elsődleges célja az volt, hogy általuk az ellenkező nem tetszését elnyerje. Figuli vallja, hogy a valódi érték a lélekben van, majd még hozzáteszi, hogy azok az idők, amikor a nő a férfi felvidítására szolgált, már régen elmúltak. Véleménye szerint az ő korában a nőnek sokkal nehezebb, de annál méltóságtelesebb küldetése van. Máté evangéliumának szavait (Mt 6, 24–34) segítségül hívva vall erről a nemes feladatról: „Keressétek a lelket, a többi majd megadatik nektek.” Mindezt még azzal egészíti ki, hogy a legszerencsésebb, ha a testi és a lelki szépséget sikerül összhangba hozni egymással.¹³ Amint azt már fentebb említettem, a kritikusok többsége a *Megkísértés* fő jellemzőjeként a novellákban megjelenő erotizmust tartja. Figuli erről a Ludo Zúbekkel folytatott beszélgetésében a következőket mondja: „*Magam is a szerelmet minden eredőjének tartom, mely itt a földön alakot kap. A világ mozgatórugójának, a legszebb női erénynek. Pontos elhatárolása még talán hosszú ideig gondot fog okozni nekem. Viszont a világosság kedvéért hozzáteszem, hogy engem ennek az érzésnek az ereje vonz, és azoknak az egyéneknek a sorsa, akik a szerelem bűvkörébe estek. Az én szerelmem nem akarja erőteljesen és álcázva felbujtani az élvezeteket, hanem mély, tiszta, illedelmes és heroikus akar lenni.*”¹⁴ Szintén központi szerep jut műveiben a Biblia nyelvének, melyről ekképp tanúskodik:

¹² Margita Figuli: *Egy korty mámor*, ford. Havas Márta, Madách Kiadó, Bratislava, 1975. (A továbbiakban: Egy korty mámor)

¹³ Ui. 379–380. o.

¹⁴ Ui. 392. o.

„*A Biblia számomra nemcsak történelmi időszak, hanem egyfajta művészi helyzet tükré is. Örökké élő költői szónak tartom, mely soha nem veszíti el felfedezői voltát. Véleményem szerint fontos helyet foglal el az irodalomtörténetben, és aki közel tud kerülni stilisztikai szépségeihez, az alkotó és megihlető elemek kifogyhatatlan forrását leli meg benne. A Biblia mint művészi tény, nagy mértékben hozzájárult az én művészi fejlődésemhez.*”¹⁵

2. Figuli-novellák powelli szemmel

A fejezetben megjelenő novellákban a cselekmény rövid ismertetésén túl a főszereplők személyiségének vizsgálatát céloztam meg, mely alakulását, véleményem szerint, a John Powell által osztályozott maszkok jelenléte nagymértékben befolyásolja.¹⁶ Az elemzésre kerülő novellák főszereplői főként a munkás középréteget képviselik, találunk közöttük teljesen a perifériára jutottat is. A novellák közös jellemzőjének tekinthető még a természet körforgásának központi szerepe és hatása a szereplők cselekedeteire.

A kötet első novellája az *Eksztázis* címet viseli. Főszereplője, Evica a környezete szerint már nem a legfiatalabb, ezért sürgősen férjhez kell mennie. Helyzete megkönnyítése érdekében Szida asszony párt is választ neki, akivel Pavlovičiek összejövetelén fog megismerkedni. Csakhogy Evica Daño helyett Pavlovič iránt érez vonzalmat. A novella kezdetén kirajzolódó kép a babiloni toronyról a novella végén ugyancsak megelevenedik. „*Halált hozó rémként állta utamat a babiloni tornyom falazata. [...] A térben egy apró füstgomoly kószál, amit ott felejtett a vonat. Üdvözlét. Talán Pavlovič üdvözlete. Kis párafelhő a völgyben. Feltárom az arcom, hogy szájon csókolhasson. De szétfoszlik. Nem jut el hozzám.*”¹⁷ Evica a határozatlanság és bizonytalanság maszkját hordja magán, amely Powell szerint a hi-

¹⁵ Ui. 393. o.

¹⁶ A következőkben alkalmazott maszkok bővebb elemzését lásd: Powell John: *Játszmáink és szerepeink katalógusa*, In: *Miért félek attól, aki vagyok?*, Vigilia Kiadó, Budapest, 1998, 105–144. o.

¹⁷ Egy korty mámor, 19. o.

báktól való félelem következménye. Evica attól fél, ha nem felel meg a környezete követeléseinek, a hagyománynak – mely szerint Figuli korában a lány számára az egyetlen boldogság a házasság –, elveszíti ismerősei elismerését. Ezért Evica pótcselekvésként a valóság elől az álmodozásba menekül, így a maga által kialakított irreális világban saját életét élheti.

Az elköteleződés melletti döntés meghozatalának nehézségét, akadályait tárja az olvasó elé a címadó *Egy korty mámor* novella is. Slavo a szerelmével szinte megfojtja Olgát: „*Kell, hogy szeress. [...] Találkozásunk a sors rendelése. Nélküled nem akarom ismerni sem a boldogságot, sem a fájdalmat. Erre esküszöm.*” Olgát megriasztja Slavo túlzott ragaszkodása. A novella befejező részében Olga kifejti habozásának okát: „*Nem mondhatok igent, mert nem hiszek a szerelem örökkévalóságában*”¹⁸, de végül a testi örömök megtapasztalása korábban tett kijelentését feledtetni látszik vele. „*Mintha varázssitalal itatták volna, megrészegíti az első korty mámor.*”¹⁹ Slavo a hatalmaskodás mellett, melynek célja a másik feletti uralkodás, a hencegő maszkját veszi magára azon igyekezve, hogy fontos legyen valaki számára. A kérdés az, hogy ezzel a viselkedéssel Olgát vagy saját magát akarja-e meggyőzni.

A *Kísértés* című novella Alena és Ondro szerelmének alakulását dolgozza fel. A bevezetőben Alena szájából elhangzó kijelentés: „*Az eget látom a szemében*”²⁰ keretet ad a történetnek. „*Ők ketten közösen éreznek, látnak, hallanak, és ezt közösen meg is mondják egymásnak, de a közös gyümölcsből enni tilos. Félnék az égi büntetéstől, mint az első emberek a Paradicsomban.*”²¹ Ondro mérhetetlen vágyat érez arra, hogy Alenát magáévá tegye. Hirtelen átfogja őt, de a lány ellen-szegül, majd kifejti ennek okát: barátnője Olga²² szerelmi csalódása láttán fél attól, hogy az élet az ő számára is hasonló boldogtalanságot tartogat, ezért kizárólag barátként tekint Ondrorra. A történet azon-

¹⁸ Egy korty mámor, 318. o.

¹⁹ Egy korty mámor, 324. o.

²⁰ Egy korty mámor, 161. o.

²¹ Egy korty mámor, 162. o.

²² Alena úgy látja, hogy Olgának ő az egyetlen támasza. Nem akarja őt cserbenhagyni, ezért vonakodik már a társ kapcsolat kialakításának gondolatától is Ondroval.

ban váratlanul fordulatot vesz, Alena a következő felkiáltással indul el az erdő felé: „*Nem tud megfogni, de nem ám. [...] Az erdeifenyő ága beárnyékolja a napot. Illatában az elsőszülött szerelem fájdalma érzik.*”²³ A bevezetőben elhangzó „*Az eget látom a szemedben*” mondat ezúttal Ondro szájából hangzik el. A történet az Alenához intézett kérdésekkel zárul. „*Alena... Nagyon szeretlek... De könnyet nem látok a szemedben. Csakugyan olyan erős vagy? Vagy talán csak hideg?*”²⁴ Powell a már fentebb említett könyvében a két ember közötti kommunikáció öt szintjét különbözteti meg, melyek a következők: a sablonos beszélgetés, a híradás másokról, a saját gondolataim és véleményeim kinyilvánítása, az érzéseim (érzelmeim) felfedése, végül a legfelső fok az egymás iránti teljes őszinteség és nyitottság elérése.²⁵ Ondro és Alena esetében az efféle kapcsolatépítés folyamatának csupán a körvonalait látjuk, viszont az egymásért élni hozzáállás helyett mindkét szereplő a kisebbség maszkját ölti magára. Powell szerint a kisebbségben szenvedő ugyan felismeri saját gyengeségét, de ahelyett, hogy mélyebben foglalkozna ennek okai-
val, figyelmét a másokra fordítja, hogy egyrészt versengésre készítse őt, sőt agresszivitást provokáljon ki belőle.

Arvensis hegedűjének főszereplője, a hetvenesztendős férfi a legnagyobb nyomorban él, de ennek ellenére sem képes megválni értékesnek tartott hegedűjétől. Hiába győzködi őt Flóra, a cigányaszszony, hogy a féltve őrzött hangszert adja oda fiának, Imronnak, az öreg hajthatatlan. Egy nap Arvensis egyik unokája, Judita jelenik meg a roskadozó házban, hogy nagyapja gondját viselje. Mivel Judita nem sokra becsüli Arvensis hegedűjét, az idős úr mindent megtesz annak érdekében, hogy meggyőzze unokáját annak kivételes értékéről, tehát egy vidám keringőt akar neki előadni rajta. „*Görccsösen összeszedi minden erejét, a régi szívóssággal akarja leküzdeni a hangszer ellenállását. Láthatatlan akadállyal harcol. Vonójával erőteljes, heves mozdulattal a húrokba csap, de azok rikácsoló, rozsdás hangot adnak ki.*”²⁶ A cselekmény előrehaladtával Arvensist még inkább

²³ Egy korty mámor, 170. o.

²⁴ Uj.

²⁵ Vö. John Powell: *Miért félek attól, aki vagyok?*, Vigilia Kiadó, Budapest, 1998, 49–56. o.

²⁶ Egy korty mámor, 46. o.

elszomorítja, hogy a szemében semmirekellőnek tartott Imro eljegyezte Juditát. „*Írott törvények nélkül, csak az érzésük alapján*”²⁷ keltek egybe. Arvenzis a városba menekül. „*A város magához vonzotta, hogy az ölében haljon meg. [...] A hegedű vele együtt halt meg, hogy mindörökre mellette maradjon. Mégis elválasztották tőle. A kis házzal együtt Judita kapta örökség gyanánt.*” A novella végén, amikor Imro megtudta, hogy Judita gyermeket vár, a kötelességvállalástól tartva, Arvenzishoz hasonlóan a városba indult, közben egy kocsmában elherdálta a hegedűt. Arvenzis alakját tekintve elmondható, hogy nála is jelen van a görcsös ragaszkodás valami iránt, viszont ezúttal ennek megtestesítője egy hangszer. Talán az alkohol- és kábítószerfüggőhöz hasonlíthatnánk őt. Powell szerint az efféle álarc felöltése a nélkülözéssel, sikertelenséggel való kiegyenlítődés képtelenségének tudható be. Minden bizonnyal Arvenzis rejtett vágya az volt, hogy a környezete elismerje, megbecsülje őt. Ezen álmának szüntelen felidézése miatt azonban teljesen eltávolodik a realitástól.

A negyvennyolc éves Lujza Fibig, a *Törekény ágak* főszereplője szerződést köt az aggok otthonával, hogy egész vagyonát nekik adja, ha ötvenéves koráig nem megy férjhez. „*Lujza arcát a büszkeség mázával vont a gazdag ember önérzete, a máz alatt feldúlta szívét az üres örömtelen élet. Céltalanságában gyötrelmes léte érzéketlenné tette minden szépség iránt. Ezért lett Lujza Fibigből keserű ember, aki csak a változatosság örökös hajszolásában talált megnyugvást.*”²⁸ Az otthon igazgatónője örömét lelné abban, ha az otthon új lakója megismerkedne a ház lelkével, a fiatal Mária Peterskával. Lujza anélkül, hogy ismerné Máriát mérhetetlen ellenszenvet érez iránta. Maga előtt látja, ahogyan a szép Mária férjhez megy, kiköltözik az otthonból. Lujza a kezdetekben csak az idős ezredesnével, Žofia asszonnyal áll szóba. Az egyik délutáni találkozásuk alkalmával Lujza a parkban Žofiát Mária Peterská társaságában találja. „*Egész megjelenése harmóniát áraszt, mintha valami behízelt zenei hang ömlene át az erein és keringene tovább szépen formált tagjaiban,*”²⁹ A bemutatkozást követően Mária elárulja Lujzának, hogy tudomá-

²⁷ Egy korty mámor, 49. o.

²⁸ Egy korty mámor, 25. o.

²⁹ Egy korty mámor, 29. o.

sára jutott, hogy milyen feltételek mellett költözött be az otthonba. Lujza máris szavakba önti gondolatait: „*Az én pénzemen nem fog élösködni... Nemes emberek szeretetadományaiból él. Nincs joga sértegetni.*”³⁰ Žofia halálát követően Lujza teljesen egyedül marad. Az egyik délután megpillantja Máriát, ahogyan gyerekfehérműt varr a szobában. Lujza kíváncsi, kinek is készíti ezt. Mária kifejti, hogy mivel nincsen saját gyermeke, az árvaházi gyerekek számára készülnek a ruhadarabok, majd hozzáteszi: „*Az embernek valamiben örömet kell találnia, hogy ne gondoljon örökösen csak önmagára.*”³¹ Mikor Lujza megkérdezi tőle, hogy csak színleli-e a boldogságot, csak ennyit mond: „*Felebaráti szeretettel próbálom pótolni azokat az örömöket, amelyeket az élet megtagadott tőlem.*”³² Lujza szavai zárják a történetet: „*Mária... segíték magának.*” Lujza az aggok házába való beköltözésekor a *magányosság* mellett a *neheztelő tisztelettel* maszkját viseli, tehát úgy véli, hogy saját kudarcaiért az ő kivételével mindenki hibás. Mivel a körülötte lévő világ minden mozzanata saját dugába dőlt életét juttatja eszébe, rossz néven veszi mások boldogságát. Állandó nehezteléseinek következtében, egyfajta kibúvóként, folyamatosan a múltba tér vissza, visszapergeti és újraéli a már megtörtént eseményeket, csatákat, melyeket önerőből képtelen volt megnyerni. A neheztelés fokozatosan érzelmi szokásává válik, sőt hozzá még az előítéletek hosszú sora is társul. Az előítéletekkel kapcsolatban Powell, Gordo Allport *Az előítélet természete* című könyve alapján kimondja, hogy azok egyértelműen az évek alatt felgyülemlt szorongásainkból származnak, és egyfajta belső bizalmas kör kialakításával próbálunk ellenük küzdeni. Aki pedig ezen a körön kívül marad, ellenség. Lujzára ugyancsak ráillik az *ÉN... én... én... szerep*, ugyanis azzal, hogy kizárólag magára koncentrál, képtelen a másikat figyelembe venni. Ezen kívül Lujza példája bizonyítja Powell következtetését, mely szerint: „*egocentrizmusunk mértéke a bennünk lévő fájdalommal arányos*”³³.

³⁰ Egy korty mámor, 30. o. A felebaráti szeretetről szóló parancs az aggok otthonának mottója, melynek a kezdetekben Lujza semmilyen jelentőséget sem tulajdonít.

³¹ Egy korty mámor, 35. o.

³² Ui.

³³ Miért félek attól, aki vagyok, 121–122. o.

Karol anyja 20 év óta minden nap ellátogat a templomba, hogy könyörödjön Jézus Krisztushoz a háborús borzalmak megszüntetéséért. A templomban a Megfeszített szobra körül galambok harcát látja. Egyet közülük ítél a többi. Sorsa tehát az emberéhez hasonló: „...szárnyai az élet döntő perceiben felmondják a szolgálatot [...] és senki sem siet a sebesült galamb segítségére [...] a legenda szerint a galambmadár apró csőrében harmatot vitt a nap tüzében a szomjúságtól haldoklónak...”³⁴ Szemrehányóan fordul az oltár felé: „A kőből faragott Krisztus nem törődött vele, hogy a többi galamb kínozza tehetetlen társát, a festett isten sem bánja, hogy az emberek közt újra kippattant a háború szikrája.”³⁵ Az asszonyon a háborúból rokkantként hazaérkező férje látványa súlyos sebet hagy. Ezt hordozza magán, anélkül, hogy fájdalmát valakivel megosztaná. A férje túlérzékenynek látja a feleségét, sőt a szemére veti, hogy a háborúból való hazaérkezése óta elidegenedett a családjától. Karolt is besorozzák. Az apa meglepődéssel fogadja, hogy fiát a fronton kitüntetik, hiszen ez az ő nevelésének köszönhető. Az anyja nem akar ellenszegülni, bár nem tud azonosulni a férje szemléletmódjával. A második sürgöny megérkezése után, melyben a fiú halálhíre áll az anyja élete teljesen értelmetlenné válik. „Már nem mutatja hiábavalóan az oltár előtt a sebet szíve körül, amely csupa vér. [...] Egyszer lemeztelenítve kell megmutatnia, hogy azok, akik imádkozni járnak az oltár elé, kevésbé bíznak a képben és többet gondoljanak az emberre. [...] ájultan hanyatlík a köpadlóra, mint egy nehéz ólommadár, amely súlya miatt nem képes felemelni szárnyát a földről.”³⁶ Az anyja, amellettt hogy magányos, egy „csupaszív” ember, aki a háborúval kapcsolatos ellenséges érzéseit nem meri felszínre hozni, ezért elfojtja őket. Még a szíve körüli sebet sem mutatja meg a fián kívül senkinek. Az aggodalmaskodó mellett helyenként a mártír álarcát hordozza magán, melyet elsősorban az állandó gyanakvás jellemez. Karol anyjánál a fentebb említett maszkok felöltésének okát a másokért való szenvedés okozta belső szorongásban látom, melynek következtében teljesen megfeledkezik a saját életéről.

³⁴ Egy korty mámor, 267. o.

³⁵ Egy korty mámor, 272. o.

³⁶ Egy korty mámor, 294. o.

A *Favágók* című novella az erdőben a saját és családjaik megélhetéséért dolgozó munkások életét örökíti meg. „*Kegyetlen küzdelem az étellel ez a favágó nemzettség ősi parancsa.*”³⁷ Két jellemben egymással szemben álló személy emelkedik ki közülük, Juro Mišút és Jožo Hubáň. Mišút a városból való visszatérése után arra biztatja társait, hogy a jobb megélhetés kiharcolásának érdekében vonuljanak sztrájkba: „...*harcot, győzelmet kíván. Bármilyen áron.*” Hubáň gondnokként saját földet akar, hogy annak hozamából kényelmesen megélhessen. Ennek elérése érdekében igyekszik akadályokat támasztani Mišút elé. A favágók Juro lázítását figyelmen kívül hagyva görcsösen ragaszkodnak munkájukhoz. Konformista hozzáállásuk akkor hagy alább, amikor a pénzt kiosztó hivatalnok minden egyéb magyarázat nélkül kijelenti, hogy néhányat közülük el kell bocsájtania. A konformitás powelli értelemben „a béke mindenáron” mottóval jellemezhető, egészen az egyéniség teljes feladásáig. A hatalmaskodók biztos fegyvere velük szemben pedig a másokban való büntudatkeltés.³⁸

3. Konklúzió

A tanulmányban megjelenő novellák vizsgálata alapján következtetésképpen elmondható, hogy a szereplők mindegyike, sőt a *Rubári* címűben egy teljes munkásosztály az én-védelem valamely módját ölti magára annak érdekében, hogy általuk saját személyiségét háttérbe szorítsa, sőt a legtöbb szereplő közülük egyszerre több álarcban éli mindennapjait. A Sigmund Freud által vizsgált tudattalanban található vágyak Figuli novelláinak szereplőinél kielégítetlenek. A kielégülésre való törekvésük főként az elfojtás lelki tevékenységében nyilvánul meg, melynek következtében az előhozni szándékozott tartalmak helyett az elrejtett vágyottak kerülnek a felszínre.³⁹

³⁷ Egy korty mámor, 105–106. o.

³⁸ Erről bővebben lásd.: Miért félek attól, aki vagyok?, 124–125. o.

³⁹ Vö. Bókay Antal: *Irodalomtudomány a modern és posztmodern korban*, Osiris Kiadó, Budapest, 1997, 269–276. o., valamint Remišová Anna: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*, Kalligram, 2008, 551–557. o.

Tehát ahelyett, hogy figyelemmel kísérnék érzelmeiket, kiszolgáltatják nekik magukat, ezzel elvetik az értelem és választás esélyét, és képtelenné válnak a Bubernál megtalálható Én–Te-kapcsolat kialakítására, melynek középpontjában az egymással szembeni nyitottság áll.⁴⁰ A Figuli-szövegek sajátosságának tulajdonított, központi tartott lírizmust, a dinamikus cselekményszöveget, valamint az erotizmus domináló jelenlétét a Havas Márta által fordított célnyelvi szöveg is jól láttatja.

ZHRNUTIE

Cieľom štúdie bolo prostredníctvom knihy Johna Powella s názvom: *Prečo sa bojím povedať ti, čím som odhalíť masky*, ktoré postavy šiestich skúmaných noviel zo zbierky *Pokušenie* nosia preto, aby zakryli vlastnú osobnosť, aby sa nemuseli vyrovnávať s vlastným osudom, so svojimi nedostatkami, resp. s požiadavkami doby. Ohlasy kritiky, citáty z noviel a vlastné myšlienky autorky zbierky dopomáhajú k priblíženiu maďarského prekladu čitateľom, a k odhaleniu dominantných črt novelistickej tvorby Margity Figuli.

---

⁴⁰ Erről bővebben: Buber Martin: *Já a Ty*, Kalich, Praha, 2005, 33–47. o.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BÓKAY, Antal: *Irodalomtudomány a modern és a posztmodern korban*. Osiris Kiadó: Budapest, 1997, 269–276. o.
- BUBER Martin: *Já a Ty*. Kalich : Praha, 2005, 33—47. o.
- DANČOVÁ, Zlata: *Spisba a umenie. K problémom modernej slovenskej prózy*, In: Prúdy, 1938 / 22. évfolyam, 2. szám, 112. o.
- FELIX, Jozef: *Čo nového v literatúre*. In: Tvorba, 1940 / 1. évfolyam, 1. szám, 14. o.
- FIGULI, Margita: *Egykorty mámor*. Madách Könyvkiadó: Bratislava, 1975.
- FIGULI, Margita: *Pokušenie Mámivý dúšok*. Slovenský spisovateľ: Bratislava, 1972.
- CHMEL, Rudolf, szerk.: *Slovník diel slovenskej literatúry 20. storočia*. Kalligram: Bratislava, 75–77. o.
- MIKULA, Valér, szerk.: *Slovník slovenských spisovateľov*. Kalligram: Bratislava, 2005, 31–48. o.
- MRÁZ, Andrej: *Margita Figuli: Pokušenie*. In: Slovenské pohľady, 1937 / 53. évfolyam, 115. o.
- POVAŽAN, Michal: *Impresionistické novely*. In: Slovenská politika, 1937 / 18. évfolyam, 60. szám.
- POWELL, John: *Miért félek a szeretettől*. Vigilia Kiadó: Budapest, 2001.
- POWELL, John: *Miért félek attól, aki vagyok?* Vigilia Kiadó: Budapest, 1998.
- REMIŠOVÁ, Anna: *Dejiny etického myslenia v Európe a USA*. Bratislava: Kalligram, 2008.
- SZIKLAY László: *A szlovák irodalomtörténete*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1962, 689–690. o.
- ŠKULTÉTY, Jozef: *Slovenská reč a spoločnosť*. In: Živena, 24. évfolyam, 1934, 156. o.
- ŠMATLÁK, Stanislav, szerk.: *Dejiny slovenskej literatúry II*. Bratislava : LIC, 2007, 440–448. o.
- ŠŤOVEC, Milan, szerk.: *Margita Figuli Výber z diela*. Ústav slovenskej literatúry SAV: Bratislava, 2011, 407–413. o., 449–479. o.
- ŠŤOVEC, Milan: *Mýtus a dejiny v próze naturizmu*. Literárne informačné centrum: Bratislava, 2005, 210–212. o.

A tanulmányok szerzői

Csehy Zoltán

1973-ban született Pozsonyban. A pozsonyi Comenius Egyetemen szerzett magyar–latin szakos tanári oklevelet, majd a budapesti ELTE-n doktorált (PhD), illetve habilitált. Fő kutatási területe a reneszánsz-humanista és neolatin irodalom, az erotográfia, a queer irodalom illetve a kortárs líra. Három önálló monográfiája (*A szöveg hermaphrodituszi teste*, *Parnassus biceps*, *Szodoma és környéke*), több verskötete, számos önálló műfordításkötete (Petrarca, Beccadelli, Martialis, Sztraton, Pasolini művei) jelent meg, rendszeresen publikál tanulmányokat magyar és olasz nyelven. Irodalmi tevékenységéért József Attila-díjban, tudományos munkásságáért az MTA Arany János-díjában részesült. Elérhetősége: csehy@stonline.sk vagy csehyzoltan@gmail.com

Dusík Anikó

1963-ban született. A Comenius Egyetemen 1987-ben szerzett magyar–szlovák szakos tanári diplomát. 1987 óta a Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékén doktorandusz majd egyetemi oktató, 2003 óta tanszékvezető. Fő kutatási területe a XIX. századi magyar próza. Pozsonyban él. Elérhetősége: dusikova@fphil.uniba.sk

Lanstyák István

1959-ben született Losoncon. 1983-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen magyar–angol szakos tanári oklevelet szerzett. 1989-től a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékének oktatója. Fő kutatási területe a magyar–szlovák nyelvérintkezés, de korábban nyelvjáráskutatással, anyanyelvi neveléssel, nyelvművelés-kritikával, nyelvpolitikával és fordításelmélettel is foglalkozott. Jelenleg leginkább a nyelvalkítás, a lexikológia és a lexikográfia különféle területein folytat kutatásokat, ezenkívül részt vesz egy magyar és egy szlovák bibliafordítási projektben is. Dunaszerdahelyen él. Címe: Nám. priateľstva 2171/36, 929 01 Dunajská Streda. E-mail: istvan.lanstyak@uniba.sk

Misad Katalin

1961-ben született Dunaszerdahelyen. 1985-ben a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán magyar–szlovák szakos tanári oklevelet szerzett, később ugyanitt doktorált (PhD), majd habilitált. 1992-től a Comenius Egyetem magyar tanszékének oktatója, elsősorban leíró nyelvészeti tárgyakat tanít. 2001-től a Gramma Nyelvi Iroda belső munkatársa, a nyelvi közönségszolgálat felelőse. Fő kutatási területe a magyar–szlovák konfrontatív nyelvészet, de nyelvi tervezési, helyesírási és oktatási kérdésekkel is foglalkozik. Nyelvi kontaktusok c. tanulmánykötetért (2009), amely szlovákiai magyar vonatkozású alkalmazott nyelvészeti írásokat tartalmaz, 2010-ben a Posonium Irodalmi és Művészeti Díj különdíját kapta. Dunaszerdahelyen él. Elérhetősége: misadova@fphil.uniba.sk

Cs. Nagy Lajos

1945-ben született Alagon. A Szegedi Tanárképző Főiskolán 1967-ben szerzett magyar–orosz–rajz szakos diplomát. 1971-ben az ELTE-n magyar nyelv és irodalom szakos középiskolai tanári diplomát, 1976-ban pedig egyetemi doktori címet szerzett. 1975-től 1987-ig a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében az Új magyar tájszótár készítésében vett részt. 1977-től a Budapesti Tanítóképző Főiskola Magyar Nyelv és Irodalmi Tanszékének oktatója volt 2003-ig. Közben 1991-től 1996-ig a Nyitrai Pedagógiai Főiskola Hungarisztika Tanszékének, 1998-tól 2003-ig a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Magyar Nyelv és Kultúra Tanszékének volt a vendégtanára. 2003-tól 2010-ig a Pázmány Péter Katolikus Egyetem BTK Magyar Nyelvészeti Tanszékének docense volt. 1988-tól folyamatosan jelennek meg helyesírási és nyelvtani elemzési gyakorlókönyvei, munkafüzetek. 2001-ben az Eötvös Loránd Tudományegyetemen PhD tudományos fokozatot szerzett a Lexikológiai vizsgálatok Medvesalja nyelvjárásában című disszertációjával. Tudományos tevékenysége főként a nyelvjárások vizsgálatára és a névtanra irányul. Nyelvjárásutató munkája elismerésül 2001-ben a Magyar Nyelvtudományi Társaság Csúry Bálint-díjjal tüntették ki. 2011 szeptemberétől a pozsonyi Comenius Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékének vendégtanára. Elérhetősége: lcsnagy@gmail.com

Polgár Anikó

1975-ben született Vágsellyén. A pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar–latin–ógörög szakos oklevelet. Kutatási területe a huszadik századi magyar irodalom, a latin–magyar műfordítás története, a műfordítás-elmélet és az antikvitás hatástörténete. Három önálló monográfiája (*Catullus noster*, *Ovidius redivivus*, *Ráfogások Ovidiusra*), több verskötete és műfordítása (pl. Philosztratosz, Cicero, Quintilianus,

Greguss Mihály, Szent Hildegárd, kortárs finn költők művei) jelent meg. Madách-díjas. E-mail: polgar2@uniba.sk.

Sebők Szilárd

1989-ben született Galántán. A Galántai Kodály Zoltán Magyar Tanítási Nyelvű Gimnáziumban érettségizett. 2012-ben a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar–esztétika szakos tanári oklevelet. Számos tanulmánya jelent meg magyar és angol nyelven. E-mail: sebok1@st.fphil.uniba.sk

Szabó Klaudia

1989-ben született Zselízen. Ebeden él. Magyar–szlovák szakon végzett a pozsonyi Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Karán. Jelenleg doktorandusz. Kutatási területe a 20. századi magyar és szlovák irodalom. Elérhetősége: szabo.klaudi@gmail.com

Száz Pál

1987-ben született Vágsellyén, jelenleg Pozsonyban él. Rendező-dramaturg szakon végzett a pozsonyi Színművészeti Egyetemen, korábban színészetet is tanult. Prózát, drámát, színikritikát is ír. Az Irodalmi Szemle szerkesztője, rendező, jelenleg doktorandusz. Kutatási területe a kortárs magyar irodalom, Borbély Szilárd munkássága, a szláv–magyar kapcsolattörténet. Elérhetősége: palika.100@gmail.com.

Tartalomjegyzék

Lectori salutem!	5
Lanstyák István: <i>Soknyelvűség és sokjegyűség. A több nyelv használatával kapcsolatos újabb nyelvi ideológiákról</i>	7
Cs. Nagy Lajos: <i>Nyelvjárási jelenségek a Pest megyei Szadán</i>	31
Misad Katalin: <i>A kétnyelvűség kérdéskörének megközelítése a szlovákiai magyar tannyelvű középiskolák Magyar nyelv tankönyveiben</i>	56
Sebők Szilárd: <i>Nyelvleírás a nyelvszemléletek és nyelvmetaforák tükrében</i>	75
Polgár Anikó: <i>A variánsok sűrűjében. A műfordítás lezáratlanságának jelensége Devecseri Gábornál</i>	90
Dusík Anikó: <i>Az olvasó megismerkedik a nemes Don Quijoteval és szándékával avagy Ki volt Don Quijote és hogyan lett belőle kőbor lovag?</i>	114
Száz Pál: <i>Betyárok, kommunisták, és a szóra bírt alárendelt. Ivan Olbracht magyar recepciójának kezdetei</i>	133
Csehy Zoltán: <i>Arc, arcrongálás, maszkos játék. (Az ún. szlovákiai magyar irodalom nyelveiről – vázlat)</i>	166
Szabó Klaudia: <i>Álarcok Margita Figuli Megkísértés című novelláskötetében</i>	191
A tanulmányok szerzői	207